

Ref

SVENSKA KYRKANS

GUDDS

1981: 68

NOU
S

TJÄNST

Ur KB:s samlingar

Digitaliserad år 2013

National Library
of Sweden

*Döendet, döden och
begravningsgudstjänsten*

SVENSKA
KYRKANS

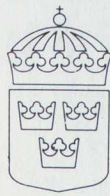
GUDDS
TJÄNST

1981: 68

NOO
S

*Döendet, döden och
begravningsgudstjänsten*

Statens offentliga utredningar
1981:68
Kommundepartementet

Svenska kyrkans gudstjänst

Kyrkliga handlingar

Bilaga 5

Döendet, döden och
begravningsgudstjänsten

Av Pehr Edwall

1968 års kyrkohandbokskommitté

Stockholm 1981

Omslag Lars Tempte
Jernström Offsettryck AB

ISBN 91-38-06351-4
ISSN 0375-250X

Gotab, Stockholm 1981

Innehåll

1	<i>Inledning</i>	5
1.1	Begravningens teologiska bakgrund och innehåll	5
1.2	Den själavårdande tillämpningen	8
1.3	Begravningsritualets liturgiska art	9
1.4	Tradition och förnyelse i begravningsritualet	13
1.5	Den liturgiska aktiviteten i begravningsritualet	17
1.6	Begravningsritualets sociala kontext	18
2	<i>Översikt av begravningsritualen i olika kyrkor</i>	25
2.1	Den romersk-katolska kyrkan	25
2.1.1	De första århundradena	25
2.1.2	Den äldsta romersk-katolska kyrkan	26
2.1.3	Den senare utvecklingen	28
2.1.4	Den nuvarande ordningen	29
2.2	Den grekisk-ortodoxa kyrkan	36
2.3	De lutherska kyrkorna	37
2.3.1	Tyskland	37
2.3.2	USA	47
2.3.3	Sverige	50
2.3.4	Danmark	55
2.3.5	Norge	58
2.3.6	Finland	61
2.4	De reformerta kyrkorna	63
2.4.1	Bakgrunden	63
2.4.2	Holland	64
2.4.3	Schweiz	65
2.4.4	Skottland	68
2.4.5	Frankrike	73
2.4.6	USA	75
2.5	De anglikanska kyrkorna	78
2.5.1	Bakgrunden	78
2.5.2	Utvecklingen efter BCP 1662	79
2.6	Metodistkyrkan	85
2.6.1	England	85
2.6.2	Sverige	86
2.7	Svenska Baptistsamfundet	87
2.8	Svenska Missionsförbundet	87

3 Sammanfattande jämförelse. Motiv och utvecklingslinjer i begravningsritualen	89
3.1 Bot/domsmotivet	89
3.2 Uppståndelsemotivet	90
3.3 Självårdsmotivet	91
3.4 Det församlingsaktiva motivet	92
3.5 Förbönsmotivet	93
Förkortningar	95
Citerad litteratur	97
Citerade ritual m m	99
Ordförklaringar	103

1 Inledning

1.1 Begravningens teologiska bakgrund och innehåll

De medeltida handböckerna i döendets konst (*ars moriendi*) återspeglar vad som sysselsatte både teologerna och vanliga människor på den tiden: att komma till rätta med dödens problem.

I våra dagar har *döden satts på undantag* – märkvärdigt nog, kan man tycka. Andra världskriget med dess massdöd, nazismens judeutrotning, de globala katastroferna med tusentals dödsoffer i släptåg – och allt detta förmedlat av press och massmedia, inte minst TV, rakt in i moderna människors vardag: man tycker, att döden borde ha fått en särskilt nära aktualitet för oss som lever i denna tid. Men reaktionen har i stort sett blivit den motsatta. Man har i en skyddsattityd sökt att tränga undan tanken på döden så långt som möjligt. Den vetenskapligt-tekniska moderna människan upplever döden som en utmaning, ja nästan som något skamligt, säger Roger Daille¹. G. Gorer har formulerat det ofta citerade slagordet "the pornography of death": det har blivit lika olämpligt att tala om döden i våra dagar, som det var att tala om sex på den viktorianska tiden².

På senare år tycks emellertid *denna inställning långsamt ha börjat att förändras*³.

Man kan våga datera denna omsvängning till *Elisabeth Kübler-Ross' bok On Death and Dying* (1968) och hennes banbrytande seminarieövningar med döende patienter som frivilliga intervjuobjekt. Hennes bok har kommit ut i millioner exemplar, och hennes dödseminarier har fått många avläggare i USA och andra delar av världen. Frågor om döendet och döden (*thanatologien*) har i växande utsträckning behandlats från teologiska, medicinska, psykologiska och sociologiska utgångspunkter både i vetenskaplig och populär litteratur.

Detta är en positiv utveckling.

Döden är dock vid sidan av födelsen det mest personliga i en människas existens, något som berör henne som individ och gäller hela hennes personlighet. Det är därför rimligt, att människan gör sig förtrogen med sin död, som en förestående unik händelse.

¹ Daille, R. 1972 s 22, Hick, J. 1976 s 84f.

² Gorer, G. 1965 s 192f. Jfr Steinfels, P. 1974 s 1, Schmitt, A. 1976 s 9, Byly, J. 1976 s 19, Aldwinkle, R. 1977 s 22. Ariès, Ph. 1974 s 16, Callois, R. 1951 s 140.

³ Doyle, J. 1974 s 15, Congdon, H. 1977 s 16f.

I den moderna dödslitteraturen har man inte sällan diskuterat, om döden skall betraktas som *en händelse eller en process*.

R. S. Morison menar, att döden förefaller att vara en händelse. Men det är endast skenbart så. "Livet" kommer inte in i den döda materien och gör den levande. Lika litet kan man säga, att "livet" lämnar den mänskliga kroppen, som därigenom blir död. Det finns inte något magiskt moment, där "livet" försvinner. Döden är inte ett klart avgränsat ögonblicksfenomen, lika litet som barndom, ungdom eller medelålder är det⁴.

Mot detta invänder t ex Leon Kass, att både födelse och död är "transitions", övergångar. Döden är den faktiska övergången från ett levande tillstånd till ett dött. Däremot kan det anses vara en öppen fråga, om övergången som sådan bör betraktas som abrupt eller gradvis⁵.

John Doyle har samma uppfattning: döden är en viktig mänsklig och 'övernaturlig' händelse, som är en del av livets mysterium⁶. C. Duchesneau säger, att döden är människans sista livsytring⁷.

I en nyligen utkommen bok är Elisabeth Kübler-Ross inne på liknande tankar.

Döden är en *integrerad del av den mänskliga existensen* och kan vara en *skapande kraft*. "Utan döden skulle det knappast ha funnits några skulder" (Thomas Mann). "Det finns ingen tanke inom mig, som inte är formad av dödens mejsel" (Michelangelo). Motsvarande gäller om etiken och musiken: också där är döden en stark formativ princip. "Döden behöver inte vara något katastrofalt, något destruktivt. Döden kan ses som ett av de mest konstruktiva, positiva och skapande elementen i kulturen och livet"⁸.

Från kristen utgångspunkt borde döden inte uppfattas som någonting främmande. Men å andra sidan kan den kristna synen på döden aldrig stanna vid döden som ett isolerat mänskligt fenomen, antingen döden sedan uppfattas som en process eller en händelse, antingen den ses som en i livet inbyggd mekanism eller som ett hemlighetsfullt skeende utifrån, ett inbrott av det som är alldeles annorlunda.

Bibeln och dödsmotivet

De kristna kyrkorna världen över har helt naturligt försökt att i sina jordfästningsritual anknuta till vad Bibeln säger om döden, uppståndelsen och evigheten.

Det är påfallande i hur liten omfattning de olika ritualen präglas av andra tankar kring döden. Den nya thanatologien har mest rört sig i psykologiskt-sociologiskt-medicinska tankebanor, och i den mån den haft en teologisk anknytning, har denna oftast pekat åt själavårdens håll. Av allt detta finns – med några få undantag – inga nedslag i jordfästningsritualen eller i de allmänna motiveringarna för dessa.

Vad Bibeln säger om döden, uppståndelsen och det eviga livet är

⁴ Morison, R. 1974 s 63f.

⁵ Kass, L. 1974 s 71f.

⁶ Doyle, J. 1976 s 24.

⁷ Duchesneau, C. 1972 s 86.

⁸ Kübler-Ross, E. 1975 s 2f.

emellertid ingalunda entydigt.

Det bibliska stoffet spänner över ett brett spektrum. Där är å ena sidan Predikarens förnekande av liv efter döden, å andra sidan evangeliernas frimodiga uppståndelsetro. Inte minst i fråga om det som ligger närmast bortom döden ("mellantillståndet") pekar det bibliska vittnesbördet i olika riktningar: är de bortgångna döda? sover de? lever de ett medvetet liv? Alla dessa frågor kan egentligen besvaras jakande utifrån det bibliska materialet.

Detta ställer jordfästningsritualens författare inför en svår uppgift, när det gäller att tolka och utvärdera det spröda och antydande bibliska stoffet. Man kan i ett jordfästningsritual välja det ena motivet eller det andra eller en kombination av flera. Man gör det givetvis hela tiden i en medveten *strävan att hålla sig så nära intill Bibeln som möjligt*. Kanske man kan uppfatta denna strävan som en sorts "biblicism". Den bör nog snarare ses som ett försök att tolka och uttrycka Bibelns budskap så långt man förmår. Man vågar detta försök i medvetandet, att det för de berörda människorna i deras allvarliga situation inte duger med mindre än Guds Ord.

I de äldre jordfästningsritualen koncentrerades uppmärksamheten mera på de bibliska motiv, som berörde *domen och den slutliga uppståndelsen* från de döda. Detta ledde till att jordfästningsordningarna i hög grad kom att präglas av *botstämning och reningsriter*. Särskilt markant är detta i den äldre romersk-katolska jordfästningsordningen med dess *Dies irae* (Vredens dag).

I senare ritual har slutperspektivet så att säga förkortats. *Domen* synes stundom ställas samman med dödsögonblicket. Den dubbla utgången träder i bakgrunden: Gud vill att alla människor skall bli frälsta. Gud har möjlighet att arbeta vidare med en människa efter döden: Gud är en Gud för levande och inte för döda, ty för honom leva alla (Mark. 12:27). Skärselden var ett försök att utforma den tanken i bot/reningsschemats traditionella kategorier. I våra dagar har skärseldsmotivet trätt tillbaka på romersk-katolskt håll. Men föreställningen om en pedagogisk/religiös utveckling av den döde under mellantillståndet tycks vinna terräng även utanför den romersk-katolska kyrkan.

Alla de nyare begravningsritualen betonar starkare *uppståndelsens påskmotiv*. Därmed har också *dopet* knutits närmare till jordfästningen. Ty dopet är att dö och uppstå med Kristus (Rom 6). Den lekamliga döden innebär för den kristne, att dopets förebildande och föregripande skeende fullbordas. Döden är besegrad och blir för den kristne en tjänare, som för honom fram till hans bestämelse som döpt: att äntligen och slutgiltigt dö från det gamla och uppstå till det nya livet.

Denna påskorientering är särskilt tydlig i den nya romersk-katolska riten, men i olika utformning går den igen i alla nyare begravningsritual hos kyrkorna världen över.

Den i det följande lämnade översikten av de olika begravningsordningarna ger detaljerade belägg för detta allmänna konstaterande.

Men bortsett från denna i och för sig genomgripande förändring har begravningsritualen i stort varit konservativa. Man har i de olika kyrkorna varit betydligt mera beredd till förnyelse och förändringar, när det har gällt mässordningarna, än när det har varit fråga om förrättningsritualen i

allmänhet och begravningsritualet i synnerhet. Man tycks här ha känt sig mera bunden av Bibelns ord och den kyrkliga traditionens mönster och mindre öppen för nya synpunkter på döden och döendet.

1.2 Den själavårdande tillämpningen

Begravningen innebär, att *det bibliska budskapet om döden och uppståndelsen på ett själavårdande sätt tillämpas på dem som är berörda av det aktuella dödsfallet*. Denna tillämpning kan inte begränsas till begravningsakten. Själavården måste sättas in både före och efter denna.

I den äldre pastorala litteraturen intar dödsberedelsen och det som sker kring ett dödsfall ett brett rum. Men även i nyare tid har själavården kring dödsfallet ägnats stor uppmärksamhet.

Elisabeth Kübler-Ross har skisserat *fem stadier i sorgearbetet*: denial, anger, bargaining, depression, acceptance (förnekande, vrede, resonemang, depression, acceptering)¹.

Denna indelning har inte stått oemotsagd. Roy Branson², Richard Schultz och D. Aderman³ har för sin del funnit det svårt att kliniskt bekräfta detta förlopp.

Andra forskare har valt en helt annan indelning. *Tre faser* (chock, lidande, rehabilitering) möter sålunda hos Bowlby, Kreis, Pattie, Engel och Pollock. W. Oates räknar med *sex faser* (chock, bedövning, kamp mellan fantasi och verklighet, sorgens genombrott, selektiv hågkomst och acceptering). *Fyra faser* möter hos D. Fulcomer: chock, det sekundära stadiet (post-immediate), övergångsstadiet och "repatting"⁴.

Utan tvivel har dessa iakttagelser bidragit till att fördjupa och förfina det pastorala handlandet i samband med ett dödsfall.

En ofta förekommande själavårdsfråga hänger samman med tanken, att den allsmäktige Guden bestämmer en människas livslängd och genom döden kallar henne bort från detta livet.

I den moderna teologin har *föreställningen om Guds allmakt* tonats ner.

Man har påpekat, att allmakten i Bibeln möter oss under kampens villkor. Från Gamla testamentet kunde t ex erinras om Psaltarens kungapsalmer. De uttrycker vad man stundom har benämnt jerusalemstraditionen: Gud är konung på Sion. Hans valde gäller inte bara Israel utan hela hans skapade värld. Denna värld är i uppror mot sin rätte Herre och ansätter hans makt. Guds folk ropar därför till Sions konung, att han skall blotta sin arm och låta sitt folk segra över Guds och Israels fiender.

Ännu tydligare framträder liknande motiv i Nya testamentet. Guds allmakt möter oss i Jesus Kristus under ringhetens och kampens villkor. Korset är det slutliga tecknet för kärlekens gudomliga makt, som segrar genom kamp, lidande och offer.

¹ Kübler-Ross, E. 1968 s 10f o passim; Byly, J. 1976 s 39f.

² Branson, R. 1977 s 464f.

³ Schultz, R. o Aderman, D. 1974 s 137f.

⁴ Spiegel, Y. 1973 s 57f.

I denna utformning har tanken på Guds allmakt en själavårdande funktion.

Gud har själv genom Jesus Kristus identifierat sig med människans nöd och utblotning, med människans kroppsliga och själsliga lidande, ja med människans död. I allt detta har han dolt och uppenbart sin kärleks segrande makt.

Däremot är tanken att den allsmåttige Guden förutbestämmer allt som sker, t ex en människas hastiga bortgång, inte något som ligger inneslutet i det som ovan sagts. I själva verket är uppfattningen, att Gud är orsaken till allt som sker, ganska sen. Den möter först i skolastikens kausalitetsschema och kan knappast beläggas som egentligen biblisk. Snarare synes den bygga på sena filosofiska premisser.

Som en sammanfattning kan sägas, att begravningsritualet liksom det pastorala handlandet kring ett dödsfall måste ge uttryck åt vad *Bibeln lär om döden och uppståndelsen* och göra detta så, att det tar hänsyn till de sörjandes situation och där söker tillämpa det kristna budskapet på ett medmänskligt och själavårdande sätt.

1.3 Begravningsritualets liturgiska art

Begravningsritualet är ett *kasuellt ritual*, utformat utifrån en bestämd situation (casus). Det syftar till att på ett värdigt och kristet sätt föra en död människa till graven.

Casus är i sig själv *allmänmänsklig*. Den är tämligen oberörd av teologiska och filosofiska bedömningar. En människa är död, och hennes bortgång väcker naturlig sorg och saknad hos en grupp efterlevande. Vissa sociala mekanismer träder i funktion: släktrationerna aktualiseras, kontakter med vänner och grannar tar sig olika uttryck. I ett senare kapitel skall det sociologiska mönstret kring jordfästningen behandlas.

Men till detta allmänmänskliga kommer så *den religiösa sidan av saken*.

Människan upplever döden som ett möte med det som är främmande och skrämmande, utifrån och oroande. Dödens majestät har en existentiell dimension. Döden är ett oväntat hugg mot centrum, ett inbrytande i det vanliga av det som är annorlunda. Det är därför inte överraskande, att ett dödsfall och en begravning hänförs till den religiösa kategorien även av människor, som i vanliga fall inte är direkt religiösa. I sin osäkerhet och ovisshet inför dödens plötsliga närhet söker sig människan spontant och oreflekterat åt religionens håll. Det är därför knappast förvånande, att så många människor begär en kyrklig begravning och uppfattar kontakten med prästen som den religiöse fackmannen som något naturligt.

Kyrkan kan uppleva denna *allmänt religiösa reaktion* som ett positivt drag men också som ett problem.

Det är ju ingalunda utan vidare klart, att de efterlevandes tankar har någon kristen anknytning. Många gånger är det i stället frågan om en inte verbaliserad religiositet, som kanske inte har något medvetet samband med kristendomens lära om döden, uppståndelsen och det eviga livet. Snarare är det väl så, att man värjer sig mot tanken att livet skulle vara endast dessa

korta och skenbart tillfälliga år på jorden. Inför dödens definitiva faktum, inför dödens slutgiltiga gränsbom söker man sig trots allt hän mot den paradoxala förväntan, som det kristna evighetshoppet innebär.

I den franska thanatologiska litteraturen har *begravningens relation till den allmänna folkreligionen* behandlats ganska utförligt.

J. Potel konstaterar, att begravningen är en av de speciella punkter, där den folkliga religiositeten finner uttryck¹, och i en särskild pastoralteologisk och sociologisk undersökning av den kristna begravningsordningen karakteriseras denna folkreligiositet som en "förteologisk" och "förkateketisk" företeelse².

C. Duchesneau ställer frågan, om en begravning kan vara trovärdig, när de som deltar i den inte omfattar den kristna tron. Han svarar, att det allmänna religiösa medvetandet och känslan för något heligt inte kan utdömas utan vidare. De vilar på en intuitiv känsla för det eviga, och den är inte främmande för den kristna tron. Men det gäller att *fylla denna allmänna känsla med evangeliets innehåll*. . . Det gäller att finna en *pedagogik, som kan väcka och fostra tron* utifrån de faktiska förutsättningarna hos individen och gruppen³.

Denna uppgift är inte enkel.

Kyrkans begravningsakt *måste vara så vid*, att den kan uppfattas som ett svar på även de vaga religiösa förväntningarna, så mänsklig och varm, att den kan kännas som rent mänsklig tröst och omvårdnad, så ljus, att den inte gör sorgen svartare och tyngre att bära.

På samma gång måste kyrkans begravningsritual *ge klart uttryck åt den kristna synen* på döden, uppståndelsen och det eviga livet. Det är uteslutet, att kyrkans ritual skulle kunna stanna vid döden, saknaden och minnet. Det måste kasta evighetens ljus över dessa mänskliga fakta och vittna, medmänskligt, fast och varmt, om det som kan förvandla döden och göra den till evighetens port: Kristi död och uppståndelse, den kristnes förening med honom genom dopet och tron, hoppet om uppståndelsen och det eviga livet⁴.

Det är nog ingen tvekan om att *de olika kyrkornas begravningsritual* världen över *mera har inriktat sig på den kyrkligt-teologiska sidan av begravningen och mindre på den psykologiskt-sociala*. I och för sig är detta begripligt. Men i det läge, som den allmänna sekulariseringen har skapat, ställs *ökade krav på begravningsritualets pedagogiska utformning*. Målsättningen måste vara att *uttrycka den kristna synen* på döden, uppståndelsen och evigheten men att göra detta på ett så *enkelt* sätt, att budskapet blir fattbart och upplevs som angeläget.

Enkelhet behöver och bör därvid inte vara detsamma som anpassning, så att man beskär det kristna innehåll. En pedagogisk *avpassning* är däremot här – som annars – en viktig uppgift för kyrkans liturgi.

¹ Potel, J. 1973 s 86.

² Funéailles chrétiennes 1975 s 14f.

³ Duchesneau, C. 1972 s 88f.

⁴ Duchesneau, C. 1972 s 91 säger: Genom begravningen uppenbarar kyrkan vad som är innefattat i Kristi död och uppståndelse. För detta är kyrkan, som Kristi döds och uppståndelses sakrament, tecknet i världen. Jfr Colly, M. 1974 s 23f samt 1972 s 40f.

Det förefaller, som om de flesta av de i det följande presenterade begravningsritualen knappast tycks ha upplevt denna problematik.

De rör sig hemvant inom de teologiska referensramarna, utan att mycket bekymra sig om marginalgrupperna. Det tycks i regel ha varit naturligare för kyrkorna att finna en teologiskt godtagbar form för begravningsritualet än en mänskligt angelägen. Därför har flertalet av ritualen en *restaurerande hållning*: man försöker att gestalta en begravningsliturgi, som är så trogen som möjligt mot det egna samfundets liturgiska och dogmatiska tradition. Exempel på detta är de *tyska ritualen från sekelskiftet*, som i anknytning till Wilhelm Löhe och den liturgiska väckelsen ville restaurera begravningsordningen efter förebilder från den lutherska och anglikanska reformationen. Ett annat exempel är de *anglikanska alternativa liturgierna* (AS I – III), där BCP 1662 markerat är förebilden. Ett tredje exempel är de *holländska reformerta kyrkorna* och deras anknytning till kalvinismens första oliturgiska period med dess sträva avvisande av begravningsritual överhuvud taget.

Det konservativa draget i begravningsliturgierna visar sig vidare på så sätt, att man i allmänhet *söker gestalta ordningen för begravningen efter kyrkans traditionella huvudformer för gudstjänsten, nämligen mässan och tidegårdan*.

Mässan

För den romerska kyrkan är en anknytning till *mässan* självklar. Mäsoffret är centrum i kyrkans liturgiska liv, och alla viktiga gudstjänsthandlingar av sakramental typ dras därför gärna in i mässans kraftfält, t ex vigningshandlingarna. *Den romersk-katolska begravningen* är alltså principiellt ansluten till en rekviemmässa, även om vissa uppmjukningar har skett efter 1969. Samtidigt är anknytningen till dödsufficiet bevarad, genom riterna i sorgehuset och vad som i övrigt föregår och efterföljer rekviemmässan.

Inriktningen på mässan som begravningens naturliga ram möter *också utanför den romersk-katolska kyrkan*.

Även på lutherskt och reformert håll möter en liknande anknytning till mässan. Man kan konstatera, att detta i de flesta fall hänger samman med en allmänt "högkyrklig" syn på gudstjänsten och liturgien.

På *lutherskt* område är detta t ex fallet i den amerikanska Burial of the Dead (1976) och i Michaelsbruderschafts liturgi (1962) samt i den danska jordfästningsordningen 1963 (Prøveritualbogen) och den norska 1976.

På *anglikansk* botten möter samma fenomen i de anglikanska AS I – III samt i de amerikanska liturgierna PBS 24 (1967), STU (1971) och Prayer Book 1976.

I samtliga dessa begravningsordningar förutsättes, att nattvardsmässa skall kunna firas i anslutning till begravningen. En antydning i samma riktning möter på schweiziskt reformert område (nedan s 66).

Men även där man inte räknar med begravning i samband med nattvardsmässa, är det uppenbart att det är *söndagens huvudgudstjänst*, som i regel har stått mönster för jordfästningsritualet.

Detta gäller inte bara de tyska liturgierna från sekelskiftet utan t ex även den *tyska lutherska agendan från 1964* och de *fyra andra tyska liturgier*, som i det följande presenteras och analyseras. Man kan vidare fastställa, att även

de *schweiziska* reformerta begravningsritualen har söndagens huvudgudstjänst som modell. Den *reformerta skotska riten* 1977 anknyter på ett mycket markerat sätt till huvudgudstjänsten, bl a genom att ta med syndabekännelsen och Kyrie, läsningar ur både Gamla och Nya testamentet samt trosbekännelsen. Motsvarande gäller den *amerikanska presbyterianska begravningsordningen* 1976.

Den *finska kyrkans* begravningsrevision (1980) är på samma linje.

Tidegården

Till *tidegården* anknyter BCP 1549 och i viss utsträckning de därur härledda ritualen.

Av de nedan refererade begravningsordningarna är det kanske främst den lutherska amerikanska *Service Book and Hymnal* (1958), som medvetet bygger upp riten efter tidegården, med psaltarrecitation, responsorier och Nunc dimittis/Benedictus.

Det är dock värt att konstatera, att den lutherska amerikanska ordningen 1976 har övergivit försöket att utforma begravningen inom tidegårdens ram och i stället lägger fram en ordning, som medvetet ansluter sig till mässan.

I och för sig är det föga överraskande, att samtliga ritual innehåller mer eller mindre omfattande anknytningar till tidegården, främst dödsofficiet.

Psaltarläsningarna är en sådan punkt.

Visserligen kan psaltarläsningarna/psaltarsången stundom mera ha karaktären av en kort *introitustext* och därmed snarare peka åt mässans håll. Detta synes vara fallet i de nyare tyska liturgierna och delvis i BCP-traditionen. Men en *återklang av dödsofficiet* möter utan tvivel i den nya romersk-katolska ritens psaltarläsning i sorgehuset och i psaltarsången under gravprocessionen, i de nyare tyska lutherska liturgiernas psaltarläsning/sång under gravprocessionen (1964), i sorgehuset eller på kyrkogården (W, KW I), i den lutherska amerikanska Burial of the Dead (1976) vid graven och i de anglikanska AS I – III under processionen, i kyrkan och vid graven.

Man kan tveka, om psaltarläsningen anknyter till mässan eller tidegården i den reformerta amerikanska Book of Common Worship (1976).

Jämte psaltarpсалmerna kan två andra liturgiska moment ge en antydning om ritualens liturgiska anknytning. Det gäller dels *Nunc dimittis/Benedictus*, dels *den apostoliska trosbekännelsen*. Det förra hör samman med tidegårdens completorium resp vesper, det senare med mässan.

Canticum möter i begravningsritualet i den amerikanska lutherska Service Book (1958) i form av Nunc dimittis eller Benedictus samt i den amerikanska anglikanska PBS 24 och STU 1971. Benedictus återfinnes även i det reformerta Bernritualet som en alternativ läsning vid graven. Nunc dimittis är alternativ läsning i det norska ritualet 1976.

I det lutherska amerikanska ritualet Burial of the Dead (1976) ingår Nunc dimittis, men det utgör här en del av nattvardsmässan.

Det är egentligen överraskande, att Nunc dimittis inte förekommer oftare. Denna text förefaller närmast självklar i ett kristet begravningsritual.

Den apostoliska trosbekännelsen kan visserligen fakultativt föregå completoriet men är i sig själv ett moment i mässan/huvudgudstjänsten.

Att den nya romersk-katolska riten (1969) innehåller trosbekännelsen är naturligt, eftersom denna ordning i princip hör samman med rekviemmässan.

I de nedan refererade tyska lutherska liturgierna återfinns den apostoliska trosbekännelsen endast i agendan 1964 (vid graven).

I den amerikanska lutherska Service Book (1958), som an knyter till tidegården, saknas den apostoliska trosbekännelsen. Den senare Burial of the Dead (1976), som däremot an knyter till mässan, har trosbekännelsen efter griftetalet.

I den skotska reformerta liturgien (1977) utgör den apostoliska trosbekännelsen ett moment efter griftetalet. Även i övrigt an knyter denna ordning markerat till huvudgudstjänsten.

Av de schweiziska reformerta liturgierna har Bern den apostoliska trosbekännelsen vid graven och Zürich en trosbekännelsepsalm i kyrkan. Den reformerta amerikanska liturgien 1976 ställer trosbekännelsen efter griftetalet.

De anglikanska begravningsordningarna (AS I – III) saknar trosbekännelse, men i AS III ingår en bön med credokaraktär (Herre, vår Fader...).

Vad slutligen angår *det svenska begravningsritualet* är dess an knytning till mäs sa eller tidegård mycket oklar.

Den svenska kyrkan är i själva verket rätt ensam om att ha försökt att utforma begravningsordningen utan direkta liturgiska förebilder. Det är i och för sig rimligt, att ett kasuellt ritual i första hand siktar på casus och inte sneglar åt andra liturgiska ordningar. Risken med en sådan metod är, att man hamnar på den liturgiska allmänningen.

1.4 Tradition och förnyelse i begravningsritualet

Genomgången av de i följande kapitel refererade och analyserade ritualen visar, att de i regel präglas av en *rätt stark traditionalism*.

Som ovan sagts gäller detta också de kyrkor, som i fråga om högmässan/huvudgudstjänsten kan ha visat viljan till uppbrott från de hävdvunna mönstren. Men när det gäller begravningen har man tydligen varit försiktigare. Detta är för övrigt utmärkande inte bara för begravningsordningen utan för förrättningsritualen över huvud: de är genomgående konservativare i formen än de nya mäs sordningarna.

Detta kan bero på flera omständigheter.

Till att börja med är förrättningsritualen *engångsritual*. De blir för lyssnaren inte så lätt nedslitna som huvudgudstjänstens liturgi och behöver därför inte förnyas i samma utsträckning.

Vidare är många av *deltagarna i förrättningen människor, som ganska sällan deltar i någon gudstjänst*. De har inga särskilda förväntningar på kyrkans liturgi. De utgår från att den skall ligga åtskilligt över det vardagliga planet, vara "högtidlig" och i det stora hela obegriplig. De är inte vana vid att aktivt delta i en gudstjänst eller att aktivt lyssna. Därför är kravet, att det som sägs i en liturgi skall vara begripligt, inte utan vidare ett krav, som ställs av de "förrättningskristna". De är tvärtom inställda på att det som sägs i kyrkan

inte är begripligt. Det är för dem rätt oviktigt, om det är begripligt eller inte, eftersom de förutsätter, att det ändå inte är av intresse för dem.

Slutligen är jordfästningsritualet *ett konservativt och högtidligt ritual redan på grund av den situation, där det hör hemma*. Allvaret i begravningsakten inbjuder inte till de alldagliga tonfallen. Det numinösa i döden slår igenom i ritualen. När en människa står inför evighetsperspektivet så naket nära, som hon gör det vid en begravning, väntar hon sig inte vinnande folkliga grepp utan allvar och högtidlighet.

Men detta *fritar inte kyrkan från att försöka gestalta en begravningsordning, som är så begriplig och engagerande som möjligt*. En sådan strävan utesluter ingalunda allvar och högtidlighet, lika litet som den utesluter vare sig en biblisk förankring eller en personlig och medmänsklig ton.

Av de liturgier som i det följande presenteras, är det egentligen bara fyra, som förefaller att på allvar ha försökt att finna en modernare språklig form: begravningsordningen för Kurhessen-Waldeck alt II (1971), den amerikanska presbyterianska begravningsriten (1976), den skotska reformerta ritens alt II (1977) och den franska reformerta kyrkans begravningsritual (1962).

Alla dessa liturgier är av relativt nytt datum. Kanske detta antyder en ny trend i fråga om begravningsritualets utformning?

Men faktum kvarstår: alla de övriga ritualen – även de som hör hemma på 1970-talet – rör sig med ett bibliskt måttat och teologiskt avancerat språk.

Denna iakttagelse aktualiserar frågan, *för vilka kyrkans begravningsritual egentligen är avsett*.

Skall jordfästningen avpassas för de "förrättningskristna" eller för de "kyrkokristna", som gör allvar av sin kristendom och lever med i församlingens liv?

Det är inte lätt att konstruera *ett ritual*, som passar för båda kategorierna. Det skulle förefalla naturligt, om man försökte åstadkomma *två ritual*, båda givetvis med full kristen täckning, men det ena enklare till form och innehåll, det andra rikare både liturgiskt och bibliskt/teologiskt.

En sådan lösning tycks endast ha prövats inom den *franska reformerta kyrkan*.

Man kan förstå de övrigas tvekan. Det blir ingen enkel sak för officianten att avgöra vilket ritualalternativ han skall använda. Kanske man ändå måste beklaga, att försöket inte har gjorts.

När det gäller frågan om vad som är traditionellt och vad som är nytt i begravningsritualet, får man inte låta uppmärksamheten stanna vid den yttre gången i den liturgiska ordningen eller detaljformuleringarna i bönerna och andra liturgiska moment. Det avgörande är naturligtvis *innehållet i ritualen*.

När Vatikanum II fattade sitt beslut angående den nya begravningsriten, var detta teologiskt motiverat. Det gällde att skapa en ordning, som gav klart *uttryck åt påskens teologi*¹.

Det föregående ritualen hade starkt dominerats av temat synd-dom-rening och innehållit absolutions- och reningsriter, som avsåg den döde. Den nya

¹ Se ovan s 7.

ordningen 1969 har strukit absolutionen, fyllt rökelse- och vigvattenceremonierna med ett nytt innehåll och låtit texter och böner få sin avgörande prägel av påsken och dess evangelium.

En motsvarande tendens finns i alla modernare begravningsritual.

Döden som syndens lön, domen som det eskatologiska slutperspektivet, den dubbla utgången som en oroande risk är motiv, som man mera sällan finner i de senare ordningarna, även om de inte helt saknas.

Denna innehållsliga nyorientering återspeglas i ritualens böner och inte minst i urvalet av textläsningarna, som i stort an knyter till påsktron och utifrån denna understryker det kristna hoppet om uppståndelsen och det eviga livet.

Begravningsformeln

En punkt bör kanske särskilt granskas, nämligen *begravningsformeln*.

1. Bakom samtliga förekommande begravningsformler ligger den sträva tanken i *1 Mos 3:19*: "...till dess du vänder åter till jorden, ty av den är du tagen. Ty du är stoft, och till stoft skall du åter vardas."

Den mest ordagranna anknytningen till den bibliska förebilden finner vi i *KO Dessau 1532*: "Du är av jord. Jord skall du åter vardas."

KO Waldeck 1556 kompletterar den gammaltestamentliga förlagan med den evangeliska uppståndelsetanken: "Av jord är du kommen. Jord skall du åter vardas. Må Herren Jesus uppväcka din kropp och din själ, att du må återuppstå med de rättfärdiga på den yttersta dagen."

Denna tidiga tyska tradition med dess bibliska förankring återspeglas i *den svenska reformationstidens formel*: "Av jord är du kommen. Jord skall du åter vardas. Jesus Kristus, vår Frälsare, skall uppväcka dig på den yttersta dagen."

Samma formulering möter även i *KO Preussen 1895*, som i likhet med många agendor kring sekelskiftet medvetet anknöt till reformationstiden. Formeln lever kvar t ex i KW, alt III, där dock slutraden "Jesus Kristus skall uppväcka oss på den yttersta dagen" kan utgå.

Det är intressant, att den traditionella lutherska formeln även går igen i den amerikanska lutherska *Service Book and Hymnal 1958*, som på många punkter an knyter till skandinavisk tradition. Alt II har där följande formulering: "Stoft är du. Stoft skall du åter vardas. Jesus Kristus, vår Frälsare, skall på den yttersta dagen uppväcka dig från de döda."

Men det är betecknande, att denna nordiskt influerade formel har fallit bort i den nya *amerikanska lutherska begravningsordningen 1976*. Man har gett upp inför det tydliga övermäktiga trycket från den anglikanska traditionen.

De svenska frikyrkorna har trots sina skiftande teologiska anknytningar genomgående anslutit sig till den traditionella lutherska formeln, dock med alternativet 1 Kor 15:42(-43): så SMF och SBS.

2. Den mest inflytelserika varianten av den gammaltestamentliga förlagan är formeln i *Book of Common Prayer 1662*.

Den lyder: "Då det har behagat den allsmäktige Guden att i sin stora nåd

kalla hem till sig vår avlidne käre broders själ, antvarda vi hans kropp åt jorden: *Jord till jord, aska till aska, stoft till stoft*, i det säkra och vissa hoppet om uppståndelse och evigt liv genom vår Herre Jesus Kristus, vilken skall så förvandla vår förnedringskropp, att den bliver lik hans härlighetskropp, efter den kraft varmed han kan underlägga sig allt."

Denna formel återfinns helt naturligt i *ASI-III*, som för BCP-traditionen vidare.

BCP-formeln innefattas även i det *skotska reformerta ritualet 1977*, i det anglikanska amerikanska *PBS 24 1967*, *STU 1971* och *PB 1976* samt i de *lutherska amerikanska liturgierna 1958* (alt I) och 1976.

Det bör anmärkas, att *ASI* dels upptar BCP:s ovan angivna formel, dels en nyare, i vilken dock orden "jord till jord..." ingår. Den alternativa formeln lyder: "Vi befäller i dina barmhärtiga händer, du nåderike Fader, vår avlidne broders själ och antvardar hans kropp åt jorden: *Jord till jord... Vi bönfaller din oändliga godhet att ge oss nåden att leva i din fruktan och kärlek och dö i din barmhärtighet, så att när domen kommer, som du har anförtrott åt din älskade Son, både denne vår broder och vi må finna nåd för dina ögon. Förlåna detta, du barmhärtige Fader, för Jesu Kristi skull, vår ende Frälsare, Medlare och Förebedjare.*"

AS III anger märkligt nog möjligheten att i begravningsformeln utesluta de karakteristiska orden "jord till jord..."

Formeln i *AS III* lyder:

"Vi har befallt NN åt Guds barmhärtiga beskärm och antvardar nu hans kropp åt graven: "Jord till jord..., i det säkra och vissa hoppet om uppståndelse till evigt liv genom Jesus Kristus, vår Herre, som dog, begravdes och uppstod för oss. Honom vare ära i evighet."

Den anglikanska formeln möter även på *tyskspråkigt område*, t ex i det *tyska lutherska ritualet 1964*, *HN*, *KW* och *M* samt i den *reformerta schweiziska Z-liturgien*, som i flera avseenden visar sitt beroende av sydtysk jordfästningsrit.

Denna tyska anknytning till BCP torde delvis ha sin förklaring i den omständigheten, att Wilhelm Löhe och andra, som under 1800-talet arbetade för en förnyelse av den tyska gudstjänsten och även av begravningsritualet, sökte sina förebilder både i den tyska reformationen och i BCP.

Även *Nederlandse Hervormde Kerk* (reformert) följer BCP-formeln.

3. Från dessa klart dominerande huvudtyper finns några få avvikelser.

Den *amerikanska presbyterianska begravningsordningen 1976* har följande formel: "Allsmäktige Gud, vi befäller åt dig vår broder NN, i förtröstan på din kärlek och barmhärtighet och i tron på löftet om uppståndelse till evigt liv."

Två baptistiska amerikanska ritual är likaledes avvikande. I det av F.M. Segler utgivna *The Broadman Minister's Manual 1969* saknas helt begravningsformel. I J.L. Christensens *Funeral Services for Today 1977* har varje ritual en särskild formel.

Det schweiziska reformerta G-ritualet har ingen egentlig begravningsformel, och i Z-ritualet, alt c, läses en psalm av Paul Gerhardt i dess ställe.

4. Den tredje huvudtraditionen är den romersk-katolska.

Det led i den romersk-katolska begravningsordningen, som avser den dödes anbefallande åt Gud och en sista avskedshälsning (Ultima commendatio et valedictio) har inte något direkt samband med någon av de ovan refererade huvudtyperna.

Den inledande bönen (invitatio) lyder:

”Då vi nu fullgör de kristnas sedvänja att begrava den mänskliga kroppen, ber vi förtröstansfullt Gud, för vilken alla är levande, att denne vår broders kropp, som nu begravas i ringhet, må uppväckas i kraft och härlighet och att hans själ må få del med de heliga och trogna. Var honom barmhärtig i domen, så att han, frälst från döden, fri från skulden, försonad med Fadern, burem hem på den gode Herdens skuldror, må få fröjdas i en evig glädje i de heligas gemenskap i den evige konungens rike.”

Efter ceremonierna med vigvatten och rökelse följer bönen:

”I dina händer, barmhärtige Fader, befaller vi vår broders själ, i det vissa hoppet, att såsom han nu har blivit begravnen som alla de i Kristus hänsomnade, han också skall uppstå med Kristus på den yttersta dagen. Vi tackar dig för allt det goda du skänkt din tjänare under hans jordeliv, för att dessa gåvor skulle för oss vara tecken på din godhet och de heligas gemenskap i Kristus. Herre öppna i nåd dina öron för våra böner, så att paradiset portar må upplåtas för din tjänare och även vi i vår övergivenhet må finna tröst i trons ord, tills vi alla uppstår i Kristus och så för evigt får vara med dig och vår broder.”

1.5 Den liturgiska aktiviteten i begravningsritualet

I inledningen till Michaelsbruderschafts agenda 1962 framhåller *W. Lotz*¹, att begravningen ofta samlar så många ovana deltagare, att ritualen i utgångsläget måste ta hänsyn till detta. Akten måste självfallet utformas kyrkligt, men den måste hållas fri från inslag, som deltagarna inte uppfattar som meningsfulla. Detta innebär, att man får avstå från sponsorer och växelläsningar, antifoner, versiklar och litanior, eftersom sådana moment förutsätter församlingens aktiva medverkan. Psaltaren bör visserligen inte saknas, men sjungen psalmodi är inte tänkbar. Textläsningarna bör vara korta och begripliga och bönerna ha en enkel och församlingsmässig form. Ritualen skulle kunna begränsas till begravningsformeln, textläsning, bön och förbön, psaltarläsning och psalmsång.

Lotz' synpunkter präglas av församlingsprästens konkreta erfarenheter från många begravningstillfällen. Det kan faktiskt vara svårt att få deltagarna i en begravning att ens öppna sin mun i psalmsången. Att räkna med deras medverkan i någon mera kvalificerad liturgisk aktivitet förefaller inte realistiskt².

Å andra sidan är begravningen en gudstjänst. I inledningarna till många av de i det följande granskade ritualen betonas det, att begravningen bör firas i kyrkan och i församlingens närvaro och utformas som en gudstjänst. Men en

¹ Jfr nedan s 42.

² Jfr Daille, R. 1972 s 48, Potel, J. 1973 s 94f.

gudstjänst utan församlingens liturgiska medverkan blir ingen riktig gudstjänst. Antingen begravningen håller sig närmare mässans eller tidegårdens form, bör det sålunda ges utrymme för församlingens aktiva medverkan. Annars blir ritualen en lång prästerlig monolog.

Samtidigt bör man ha i minne, att de som deltar i en begravning ofta är trötta människor, utvakade och förgråtna. Många av deltagarna är närvarande av mera formella skäl, av hövlighet och konvens. Det är med andra ord inte söndagsförsamlingens medlemmar, som möter upp vid begravningen, annat än i undantagsfall³. Därför blir begravningsmenigheten ofta mera en allmän samling än en bedjande församling⁴.

På samma gång motsvarar begravningen den allmänna religiositetens behov av riter. Begravningen markerar de efterlevandes plikt mot den avlidne och familjens sociala ställning, ger uttryck åt de sörjandes vördnad för den döde och svarar mot resterna av ett kristet trosärv⁵.

Men även om man gör vissa medgivanden utifrån psykologiska och sociologiska utgångspunkter kan ändå inte kravet på att begravningsmenigheten i görligaste mån fungerar som en aktiv församling eftergivnas.

Särskilt tidligt framträder detta krav i den amerikanska lutherska *Burial of the Dead* 1976. Där framhålles i inledningen, att t ex församlingssången bör utformas så, att deltagarna i begravningen engageras (alternatimsång föreslås). Församlingsacklamationer ingår i ritualen i inledningspartiet och efter texterna. Bönerna är delvis av litanietypp.

Liknande synpunkter tycks ligga bakom den *amerikanska presbyterianska ordningen* 1976, som innefattar bl a växelläst Herre, kom till min räddning (*Adiutorium*) och gemensamt läst trosbekännelse.

Även för svenska förhållanden är det angeläget, att begravningsritualen inte får en passiv framtoning.

Det är möjligt, att man därvid får räkna med alternativa ritualer med enklare och rikare utformning, det förre använt när deltagarna i begravningen är ovana att fira gudstjänst, det senare när de har gudstjänstvana.

1.6 Begravningsritualens sociala kontext

Begravningen som övergångsrit

Begravningsritualen hör till de sk *övergångsriterna*, *rites de passage*.

Termen kan föras tillbaka till A. van Gennep (1909). Den har senare bearbetats av bl a D. Chapple, S. Coon och A. Strauss¹.

Begravningen som övergångsrit markerar, a) att ett *personligt samband* avbrytes (med familjen, med arbetslivet), b) att en *relation till omvärlden* upphör (vänkretsen, föreningslivet), och c) att en *anknytning till samhället* försvinner. Allt detta har en genomgripande inverkan på de efterlevande.

Övergångsritens funktion är att föregripa och symboliskt framställa vad dödsfallet innebär för de efterlevande, dvs visa vägen in i den nya

³ Potel, J. 1973 s 100f.

⁴ *Ib*m s 94f.

⁵ Duchesneau, C. 1972 s 89.

¹ Chapple, D. och Coon, S. 1942 s 56f. Strauss, A. 1969 s 13f.

situationen, fungera som en kontroll över det emotionella, lindra oron och underlätta gruppintegrationen. Genom övergångsritens offentliga karaktär får den enskilde hjälp att se sin individuella sorg insatt i ett vidare sammanhang².

R. Neidhardt anger kort och träffande övergångsritens uppgift så, att den hjälper till att "hantera det ovanliga som något vanligt. Riten har därmed en avlastningsfunktion."³

J. Potel pekar på vissa drag i begravningen, som bidrar till detta. Redan att man är med vid en begravning, även om man inte deltar direkt aktivt, skapar en viss gemenskap, en vi-känsla. Detta förstärks av en rad yttre detaljer: man lägger gemensamt ner blommor och kransar, växlar en kyss eller ett handslag, går sida vid sida i processionen, lyssnar tillsammans, är tyst tillsammans⁴.

R. Leurieux har i en analys av begravningens sociologi pekat på fyra karakteristiska drag: 1) begravningen *reglerar de efterlevandes sociala gruppering* i förhållande till den döde: en i övrigt heterogen skara bestäms av de band, som förenar de närvarande med den bortgångne. 2) Begravningen innebär en *koncentrerad psykisk aktivitet*: sorgearbetet finner i jordfästningen en anpassningsform (*mécanisme d'adaption*). 3) Begravningen har vidare en *moralisk innebörd*. Döden innebär en realitet, som drabbar det vanliga människolivet och prövar dess värderingar. 4) Förutom dessa psykosociologiska och moraliska aspekter bidrar begravningen till att skapa en *naturlig religiös hållning*, eftersom både den troende och den icke troende står inför samma mysterium⁵.

Sociala förändringar kring begravningen

Begravningen och *begravningsritualet påverkas på olika sätt av de sociala förändringarna kring dödsfallet och begravningen.*

Ett viktigt sådant moment är *dödens institutionalisering.*

Ph. Ariès konstaterar: "I dag dör få människor i sina hem. Sjukhuset har blivit platsen, där den moderna människan dör"⁶.

J. Byly säger: "En vanlig människa kan leva i genomsnitt tjugo år utan att möta döden i sin närmaste omgivning. Och när döden kommer, är det ofta bara sjukhuspersonalen, som är hos den döende"⁷.

"Döden har gått över från det moraliska till det tekniska, från familjen till sjukhuset. Därmed har döendets kontext förändrats"⁸.

Denna förändring innebär givetvis så till vida ett plus, som sjukhusets tekniska resurser kan göra döden lindrigare för den döende. Å andra sidan kan förändringen innebära ett minus, om den medför att en ny skräck läggs till den urgamla, nämligen skrällen för att dö ensam⁹.

² Spiegel, Y. 1973 s 101f.

³ Ibm s 111.

⁴ Potel, J. 1973 s 26f.

⁵ Leurieux, R. 1972 s 35f.

⁶ Ariès, Ph. 1974 s 13, Glaser, G. och Strauss, A. 1965 s 30f.

⁷ Byly, J. 1976 s 29f. Jfr Potel, J. 1973 s 24, 51.

⁸ Cassel, E.J. 1974 s 43f, Potel, J. 1973 s 44.

⁹ Daille, R. 1972 s 20f, Strauss, A. 1969 s 269, Funérailles chrétiennes 1975 s 8.

Till de yttre förändringarna kring dödsfallet hör vidare, att *dödsorsakerna* har förändrats. Difteri, tbc, lunginflammation, tyfus och smittkoppor är inte längre de vanliga dödsorsakerna. Deras plats har övertagits av cancer, hjärtsjukdomar, ålderdomsförändringar och olycksfall¹⁰.

Livslängden har ökat markant. Den moderna människan uppfattar det som en rättighet att få leva ett helt liv till slut och inte dö i förtid. En tidig död uppfattas ofta som en katastrof¹¹.

De traditionella begravningssederna håller på att byta karaktär.

Begravningen sker ofta "*i stillhet*" – ett uttryck för en privatisering av akten och en försvagning av dess gemenskapskaraktär. *Meddelande om dödsfallet* sker inte alltid före begravningen. Samling till en *måltid efter begravningen* blir sällsyntare¹². *Själarängingarna* blir ovanligare, i varje fall i städerna¹³. *Likvakorna* börjar försvinna i de romersk-katolska länder, där de varit allmänna¹⁴. Högtidlig *likprocession* med hästdragen likvagn och begravningsföljet till fots är totalt försvunnen i Sverige. Även i t ex Frankrike är denna typ av procession sällsynt numera. I städerna är den förbjuden av trafikskäl¹⁵.

Sorgdräkten börjar bli mindre vanlig, och *sorgetiden* iaktas inte så noga som förr. I *dödsannonserna* börjar korset ersättas av en blomma, och profana dikter – ofta av enklaste slag – trycks i stället för de tidigare psalmverserna och bibelorden.

Gravvårdarna smyckas ibland med allmänna bilder i stället för det traditionella korset, t ex en solnedgång eller en fågel som lyfter mot skyn.

Mullpåkastningen vid begravningen kan stundom ersättas av att officianten lägger ett par rosor på kistan.

Ett nytt sociologiskt inslag i bilden är *begravningsbyråernas roll*.

Medan man i det gamla agrara samhället själv ordnade allt för begravningen, överläter man numera detta helt till entreprenörerna.

På senare tid har kritik riktats mot "begravningsindustrin", framför allt i USA¹⁶ men också i vårt land¹⁷. Man har framför allt vänt sig mot de höga begravningskostnaderna.

Ett viktigt inslag i problematiken kring döende/dödsfall är frågan om *dödshjälpen* (euthanasi, "death with dignity").

P. Ramsey säger tillspetsat, att det inte är tal om värdighet utan ovärdighet, så sant döden är "the final indignity", den slutgiltiga ovärdigheten. Att dö

¹⁰ Byly, J. 1976 s 22f.

¹¹ Daille, R. 1972 s 15f, Hick, J. 1976 s 82f.

¹² Daille, R. 1972 s 18.

¹³ Duchesneau, C. 1972 s 86f.

¹⁴ Potel, J. 1973 s 22f.

¹⁵ Ibm s 49f.

¹⁶ Ariès, Ph. 1974 s 2f, Congdon, H. 1977 s 16f, som pekar på några av de värsta avarterna i det amerikanska begravningsväsendet: I Cleveland finns ett Eternal Monument med TV och bandinspelad orgelmusik, i Nashville ett tjugovåningars mausoleum och i Atlanta ett Funeral home, där man har "drive-in view": man kan sitta i bilen göra sin reverens för den döde på lit de parad. – En mera positiv syn möter hos Byly, J. 1976 s 8f.

¹⁷ Lindgren, R.M. 1978. För Frankrike jfr Potel, J. 1973 s 39f (med utförlig statistik).

innebär att förlora det som gör människan till människa, att mista möjligheterna till kontakt och erfarenhet, att stå där utan framtid och inför en naken, gapande tomhet. Den sanna värdigheten inför döden består i att se dess ovärdighet i ögonen och ändå som en fri människa möta den med värdighet¹⁸.

Dödshjälpen har från kristen synpunkt ingenting att göra med "att dö med värdighet". Tvärtom skapar den moraliska problem för läkare, sjukvårdspersonal och anhöriga. Den innebär en medverkan till självmord och en nedvärdering av människovärdet¹⁹.

Kremationen

En markant förändring av gravskicket utgör *kremationen*.

Eldbegängelserörelsen möter oss redan under den franska revolutionen, som 1797 påbjöd likbränning som det officiella gravskicket. Denna reform stannade på papperet. Men mot slutet av 1800-talet vann eldbegängelsestanken terräng, först i England och efterhand även på kontinenten, trots starkt motstånd främst från judendomen och den romersk-katolska kyrkan²⁰.

Den äldre eldbegängelserörelsen hade en oppositionell inställning till de etablerade kyrkorna och den traditionella teologien. Med ett inslag av nyplatonism (döden som själens frigörelse från det materiella) och en liberal teologi förenades inte sällan drag av synkretism (religionsblandning), t ex från buddhismen och antikens religioner.

Denna inställning tog sig även uttryck i de äldre krematoriernas arkitektur, som ofta anknöt till de antika templen, och deras konstnärliga dekor, som i regel hade en allmänreligiös prägel.

Eldbegängelserörelsen nådde Sverige på 1880-talet. Svenska likbränningsföreningen (från 1917 kallad Svenska eldbegängelseföreningen) grundades 1882, och de första krematorierna togs i bruk i Stockholm 1887 och i Göteborg 1889. Ett genombrott för kremationstanken kan anges till omkring år 1910, och efter denna tidpunkt har rörelsen vunnit betydande framgångar.²¹

Denna utveckling hänger samman med att den svenska eldbegängelserörelsen – i likhet med den internationella – så småningom hade utvecklats i en mera medvetet kyrklig riktning. De synkretistiska inslagen tonades ner och försvann, krematorierna uppfördes i kyrklig stil och invigdes efterhand som kyrkorum.

De första krematorierna hade ofta apparatur för kistan nedsänkande eller dess bortförande genom korväggen. Sådana halvt teatraliska anordningar är numera bortlagda²².

Frekvensen av kremationer i Sverige varierar. Den är starkare i tätorterna än på landsbygden. Självfallet är frekvensen högre i de församlingar, där ett

¹⁸ Ramsey, P. 1974 s 82f, 89.

¹⁹ Cassem, N.H. 1976 s 37f, 41f.

²⁰ Spiegel, Y. 1973 s 106.

²¹ Enström, B. 1964 passim.

²² Det nya norska jordfästningsritualet förutsätter märkligt nog, att kistan skall sänkas efter akten i krematoriet.

krématorium är beläget eller där man har ett sådant inom nära räckhåll. I vissa församlingar uppgår frekvensen till över 80 % av begravningarna.

Av skäl som ovan antytts höjdes även i Sverige kritiska röster mot kremationen, framför allt i de gammalkyrkliga bygderna. Kritiken har väl inte tystnat helt, men den har tonats ner. I det stora hela tycks kremationen i våra dagar vara godtagen som en alternativ begravningsform utan någon markerad teologisk profil.

Internationellt sett har den romersk-katolska kyrkan 1964 gått med på att kremation kan få användas, om detta inte sker som en demonstration mot kyrkans tro och ordning.

Detta medgivande har dock inte medfört någon egentlig ökning av kremationerna i romersk-katolska länder. Frankrike har t ex mycket låga frekvenstal. Inte heller i USA är kremationen vanlig²³.

Betänksamheten mot kremationen har inte helt försvunnit ur den allmänna debatten. Två moderna kritiker må få komma till tals.

Y. Spiegel menar, att kremationen innebär ett slags "förfogande" över den bortgångne. Kremationen är ett abrupt och plötsligt ingrepp, till skillnad från den gradvisa organiska förmultningsprocessen, som är mjukare och mera naturlig²⁴.

Ph. Ariès citerar G. Gorer: "Kremationen väljes inte längre i opposition mot kyrkan och den kristna seden. Inte heller väljes den av lämplighetsskäl eller ekonomiska orsaker. Den återspeglar den moderna tidens rationalistiska läggning och innebär en förnekelse av livet efter döden"²⁵.

Sociala förändringar i begravningsritualet

Begravningstraditionerna har ofta en sociologisk förankring, och vissa *allmänna sociologiska drag har funnit vägen in i själva begravningsritualet.*

Man kunde t ex tänka på begreppet *jordfästning*, som väl ursprungligen syftade till att "fästa" den döde vid graven, så att han inte skulle gå igen. Även *gravkorsen och prestaverna* torde ha en apotropeisk bakgrund av folkreligiös karaktär. Den romersk-katolska kyrkans *vigvatten och rökelse* vid båren har utan tvivel tidigare tolkats i den riktningen.

R. Aldwinkle säger: "Vi är så hypnotiserade av sådana uttryck som "den myndiga människan" och "det sekulariserade samhället", att vi alltför snabbt är beredda att anta, att de flesta människor i vår tid lever i en sofistikerad och intellektuell atmosfär. Det förhåller sig inte så. Vår västerländska kultur är i själva verket en egendomlig blandning av sofistikerad, sentimentalitet och ren vidskepelse"²⁶.

Den *treledade jordfästningsriten* (sorgehuset-kyrkan-kyrkogården, resp sorgarhuset-kyrkogården-kyrkan) avspeglar ett äldre agrart samhällsskick: den döde avled i sitt hem i byn, och därifrån utgick gravprocessionen.

En kvarleva av detta möter i den svenska sk *utfärdsbönen*. Den har sitt

²³ Daille, R. 1972 s 38f.

²⁴ Spiegel, Y. 1973 s 108f. Jfr Funéailles chrétiennes 1975 s 21: Vid kremering blir den döde "deux fois perdu", och detta är en brutal och okänslig anordning.

²⁵ Ariès, Ph. 1974 s 18.

²⁶ Aldwinkle, R. 1977 s 20f.

ursprung i den medeltida likvigningen. Denna finns kvar i Olaus Petris jordfästningsordning 1529 men förbjöds 1557. Dock försvann den aldrig helt ur församlingslivet och legaliserades i utfärdsbörens form genom EB 1921 och HB 1942²⁷.

Utfärdsbönen möter också i det nya romersk-katolska begravningsritualet och i vissa av de i det följande analyserade tyska lutherska agendorna²⁸.

Den romersk-katolska ritnen ger överhuvud medvetet ett brett utrymme åt *lokala folkliga begravningstraditioner*. I alt III i 1964 års begravningsritual medges sålunda, att hela akten, inberäknat rekviemmässan, kan förrättas i sorgehuset, detta enligt uppgift närmast med hänsyn till gravskicket i de afrikanska kyrkoprovinserna.

Griftetalet bör givetvis vara en kasuellt formad textutläggning och inte ett lovtal över den döde. De medeltida griftetalen var ofta av den typen (laudatio funebris) och från 1600-talet blev likpredikningarna i de lutherska kyrkorna ofta just detta.

Fortfarande kan väl griftetalet stundom utformas mera som ett minnestal över den avlidne. Man kan inte helt utdöma detta, eftersom begravningen i så hög grad gäller den person som vilar i kistan och som är i allas tankar²⁹. Många begravningsritual framhåller, att man bör vara återhållsam med sådana personalier³⁰.

En variant av detta in memoriam-drag är de tyska ritualens uppläsande av den dödes *Lebenslauf*³¹.

En både teologisk och social förskjutning kan iaktas i formen för begravningen vid fall av *själv*mord eller av *odöpta barn*. Här har efter hand genomgående en mera evangelisk och generös hållning fått övertaget. Att särskilda böner ofta anges för sådana fall är kasuellt motiverat.

En viktig yttre förändring i gravskicket innebär den omständigheten, att *gravkapell* allmänt har tillkommit från slutet av 1800-talet i större församlingar.

Kyrkogården kring församlingskyrkan blev för trång, och nya griftegårdar anlades, ofta långt ut i församlingens ytterområden. På dessa griftegårdar uppfördes så ett gravkapell/krematorium. Följden blev, att begravningarna i tätorterna normalt kom att förläggas till dessa kapell och inte till församlingskyrkan.

En särskild variant innebär de i USA allmänt förekommande *funeral homes/funeral parlours*. De är privata begravningsanläggningar, drivna av entreprenörfirmor och med särskilda kapell för begravning efter olika kyrkosamfunds ordning eller i icke kyrklig form³².

Religionsfrihetslagstiftningen i Sverige gör det möjligt för den som så önskar att ställa sig utanför varje kristen samfundstillhörighet och även att *begravas "borgerligt"*.

²⁷ Se nedan s 50.

²⁸ Se nedan s 42f.

²⁹ Edwall, P. 1965 s 84f.

³⁰ Tex den finska lutherska kyrkans ritual och några av de tyska lutherska agendorna.

³¹ Tex både lutherska och reformerta tyska ritual och i Schweiz Zürichordningen.

³² Salons funéraires börjar bli vanliga även i Frankrike: Potel, J. 1973 s 103f, Daille, R. 1972 s 31f.

Någon fastställd ordning för sådan begravning finns inte. Förbundet för religionsfrihet har dock sammanställt vissa allmänna anvisningar. Det förefaller rimligt, att liksom samhället har förordnat borgerliga vigselförrättare och borgerliga medlare i äktenskapsfrågor, även borgerliga begravningsförrättare borde tillsättas. Likaså bör en ordning för begravning i icke kristen form fastställas. Respekten för döden och den dödes uttalade uppfattning liksom respekten för människovärdet kräver, att sådana åtgärder vidtas utan dröjsmål.

2 Översikt av begravningsordningar i olika kyrkor

2.1 Den romersk-katolska kyrkan

2.1.1 De första århundradena

Den äldsta kristna kyrkan ägnade stor omsorg åt gravskicket. Man vet, att denna omsorg väckte uppmärksamhet och aktning i det romerska medelhavsväldet. Man vet däremot inte mycket om hur det äldsta kristna gravskicket egentligen var utformat.

G. Rowell har försökt att ur det patristiska materialet samla några drag av den första kristna begravningsordningen¹.

Han konstaterar sålunda, att *Tertullianus* säger, att prästen vid begravningen "begrävar den föreskrivna gudstjänsten", vilket måste syfta på ett särskilt ritual². Han använder termen "oblationes annuas" (årliga offer), som torde syfta på nattvardsfirande på årsdagen av dödsfall. Men firades nattvard på årsdagen, måste den väl också ha firats vid själva begravningen³.

Cyprianus nämner, att "oblationes et sacrificia" (gåvor och offer) bärs fram vid begravning av martyrer och bekännare⁴.

Serapions Euchologion innehåller några böner, som närmast tycks ha varit avsedda för andakten i sorgehuset före gravprocessionen.

Hieronymus säger, att det vid den fromma Paulas begravning inte förekom någon "hednisk klagolåt" utan psalmsång, liksom när den helige Antonius jordfäste eremiten Paulus⁵.

Chrysostomus anger, att som psalmer vid begravningen användes företrädesvis Ps 22, 23 och 116. Tydligt hade psalmodierandet vid begravningen vid denna tid blivit allmänt⁶.

De apostoliska konstitutionerna uppmanar de kristna att vid begravningen läsa ur Skriften och sjunga "för de hänsovna martyrerna, för alla helgon från världens begynnelse och för edra bröder, som insomnat i Herren"⁷.

Två böner återges, den ena en diakonbön, den andra biskopens bön. I den

¹ Rowell, G. 1977 s 19f.

² De anima.

³ De castitate.

⁴ Epistolae XII:2.

⁵ Epistolae CVII:30.

⁶ Homilia över Hebr 4:7.

⁷ VI:30.

senare säges bl a: "Du är deras Gud, inte som döda utan som levande, ty alla människors själar leva hos dig, och de rättfärdigas själar äro i din hand och ingen plåga kan nå dem"⁸.

I *Didaskalia* förutsättes, att nattvard firas vid begravningen.

Augustinus kända skildring av sin moder Monicas död och jordafärd ger en fin bild av den enkelhet och stilla påskglädje, som kunde präglade fornkyrkans gravskick.

2.1.2 Den äldsta romersk-katolska kyrkan

G. Rowell har ägnat de äldsta romersk-katolska begravningsritualen en översikt⁹.

En av de äldsta romersk-katolska begravningsordningarna har publicerats av M. Andrieu¹⁰. *Handskriften, (ordo 49), är från 1000-talet*, men materialet är betydligt äldre och synes anknyta till ett *gelasianskt sakramentarium från 800-talet*¹¹.

Den gelasianska riten begynner vid den döendes läger med Johannespassionen och Ps 42¹². Efter en litanía med kollektbön mottar den döende nattvarden (Viaticum). I dödsögonblicket reciteras Ps 114. Sedan liket tvagits, klätts och lagts på båren (under psalmrecitation, avslutad med Ps 23), föres det i procession till kyrkan, medan Ps 116 och 43 sjungs. Vid kyrkporten läses antifonen *Aperiti mihi portas* (Öppnen för mig rättfärdighetens portar). Båren föres så in i kyrkan, föregången av kors- och ljusbärare, under det att dödsufficiets antifoner sjungs.

Ordo 49 innehåller det mesta av detta material, i något avvikande ordning och med vissa tillägg.

Båda dessa ritual är emellertid så till vida ofullständiga, som själva begravningsakten inte omnämns.

H. Frank har hävdad¹³, att den fullständiga begravningsriten från den äldsta romersk-katolska tiden återfinnes i *Ordo defunctorum* (Begravningsordning) från Köln, vilken nära ansluter sig till Ordo 49 och dessutom har beröringspunkter med ett gelasianskt sakramentarium från 700/800-talet, benämnt *Rheinau 30*.

Akten i sorgehuset och gravprocessionen till kyrkan överensstämmer nära med Ordo 49, även om vissa variationer i antifon- och psalmval förekommer. Efter ankomsten till kyrkan sjunges ett urval psalmer och responsorier, texter ur Jobs bok läses och dödsvigilians psalmer reciteras. Därefter sker procession till graven med ljus och rökelse. Kistan sänkes ned i graven, under det att Ps 42, 43 och 132 reciteras (*Rheinau 30* har en avvikande serie). Akten avslutas med Ps 118.

Frank menar, att kölnhandskriften återger den äldre riten, *Rheinau 30* en något senare variant. Den relativt sena antifonen *In paradisum* (Till

⁸ Kap VII.

⁹ Rowell, G. 1977 s 57f.

¹⁰ Andrieu, M. 1956 s 523f.

¹¹ Tryckt i Frank, H. 1962 s 363f.

¹² Psalmerna citeras efter *Vulgata*

¹³ Frank, H. 1962 s 363f.

paradiset) möter nämligen i Ordo 49 men inte i kölnhandskriften.

De nu nämnda handskrifterna återger emellertid inga detaljer beträffande bönernas formulering. Dessa texter kan hämtas ur andra sakramentariet från den äldsta romersk-katolska tiden.

I *The Gelasian Sacramentary* föreligger en fullständig begravningsordning med utskrivna böner¹⁴.

Akten börjar med åtta böner, som har rubriken Efter en människas död. Den första är en förbön för den döde: han kommer tillbaka från Egypten – må Gud sända sina änglar att skydda honom, kläda honom i den himmelska dräkten och två honom ren i livets källa. Må den döde få uppleva den himmelska glädjen tillsammans med patriarker, profeter och martyrer och få del i fridens rike i det himmelska Jerusalem.

En annan grupp böner läses innan bären bärs ut för att föras till graven. De innefattar fortsatta förböner för den bortgångne: att han må aktas värdig att dela de rättfärdigas uppståndelse och finna vila och frid i de heligas gemenskap.

Bönerna vid graven har samma tema: må Mikael bevara den döde och befria honom från mörkrets makter.

Bönerna efter begravningen har en ljusare ton: må den kropp, som nu begravts i svaghet, uppstå i kraft och finna sitt rum bland de saliga. Må den dödes själ genom Guds nåd skonas från helvetets pina och inträda i den himmelska glädjen.

Akten vid graven slutar med två kollektböner, *Commendamus tibi, Domine* (Vi anbefalla åt dig, Herre), samt *Deus apud quem omnia morientia vivunt* (Gud, hos vilken alla dödliga leva).

Så såg alltså ett begravningsritual från 700/800-talet ut i den romersk-katolska kyrkan.

Ett *sakramentarium från Gellone* visar den följande utvecklingen¹⁵.

I detta sakramentarium föreligger den romerska riten i *Pippins revision*. Då den döde anbefalles åt Gud (*commendatio animae*), läses *Proficiscere anima* (Färdas, o själ) med bönen *Deus ante cuius conspectum* (Gud, inför vars anlete) och två kollektböner. Därefter följer fem korta textläsningar. Ritualen anknyter till den ovan nämnda Rheinau 30.

Alcuin fortsatte revisionen av begravningsriten i sitt tillägg till det s k *Hadrianum*, dvs det sakramentarium som 785 sändes till Karl den store¹⁶.

Här har rätt omfattande förändringar ägt rum i förhållande till de äldre sakramentarierna.

Sålunda presenterar *Alcuin* inte mindre än åtta inledande *commendatio*-böner, följda av psalmrecitation. Endast en av dessa böner är hämtad från *Gelasianum*. Av de återstående är fyra mozarabiska och tre tagna ur det gregorianska sakramentariet. De två bönerna vid liktvagningen liksom bönen före begravningsmomentet är av mozarabiskt ursprung. Tre av de fem bönerna efter begravningen är hämtade ur *Gelasianum*, men endast en av dem har den plats detta sakramentarium föreskriver.

¹⁴ Wilson, H.A. 1894 s 295f.

¹⁵ Bishop, E. 1918 s 184f.

¹⁶ Ibm s 168f, 189.

Alcuins böner fick en omfattande spridning. Många av dem återfinnes i senare medeltida begravningsritual.

H.R. Philippeau anmärker, att det intressanta med Alcuins ritual och de ordningar, som bygger på dessa, är att de innefattar alla de nödvändiga momenten i handlandet med den döde och sluter in dem i ett liturgiskt mönster¹⁷.

2.1.3 Den senare utvecklingen

Den senare medeltida utvecklingen i den romersk-katolska kyrkan på begravningsritualets område kom i hög grad att påverkas av *munkväsendets begravningsordning*.

Clunyordningen för begravning har följande utseende¹⁸.

Den döende munken bekänner i brödernas närvaro inför abboten eller priorn sina synder och mottar absolution. Därefter meddelas den sista smörjelsen och viaticum. När dödsögonblicket nalkas, klädes den döende i en tagelskjorta och beströs med aska, som tecken för botgöring. Bröderna samlas i sjukrummet och läser trosbekännelsen samt en litanian. När döden inträder, befäller priorn den döendes själ i Guds hand under bönerna *Pio recordationis affectu* (I kärt minne), *Deus cui omnia vivunt* (Gud inför vilken alla leva) samt *Suscipe, Domine* (Mottag, o Herre).

Bröderna sjunger därefter i Mariakapellet dödsofficiets vesper, som följes av matutinen.

Efter klockringning sker liktvagningen. Vigvatten, kors, ljus och rökelse kommer till användning vid denna ceremoni.

Båren föres så in i kyrkan, där psaltarpsalmer reciteras ända fram till begravningen, med avbrott endast för officiet och mässan.

Mässan dagen efter dödsfallet är en rekviemmässa för den bortgångne. Diakonen incenserar vid denna mässa även den döda kroppen.

Sedan mässan slutat föres liket i procession och under psalmsång till graven. Denna incenserar och bestänkes med vigvatten. Processionen återvänder under klockringning till klostret.

Många av de ovan nämnda momenten återfinns i de sekulära medeltida begravningsordningarna, som hade samma starka inslag av bot- och reningsceremonier.

Det var också i klostrets sammanhang, som *dödsofficiet* efterhand fann sin form. Dödsvespern hade samma form som den ordinarie vespern men ett kasuellt präglat innehåll. Matutinen omfattade tre nokturner, som omgav läsningar ur Jobs bok.

Det medeltida begravningsritualets bot- och domsstämning framträder särskilt markant i sekvensen *Dies irae* (Vredens dag), som torde ha tillkommit på 1300-talet men först 1570 fick sin plats i rekviemmässan. Här kommer medeltidens dödsräddelse men också dess realistiska botgöring och dess omsorg om den dödes eviga väl till klart uttryck.

Ett motiv som starkt bidrog till begravningsritualets kombination av

¹⁷ Philippeau, H.R. 1955 s 59.

¹⁸ de Valous, G. 1970¹ s 294f.

dödsskräck och botgörings- och reningsriter var den medeltida läran om *skärselden* (purgatorium).

Den bortgångnes tillvaro under mellantillståndet mellan dödsfallet och uppståndelsen tänktes som en tid av rening och förberedelse för den slutliga uppståndelsen på den yttersta dagen. Denna rening skedde i skärselden. Dödsriterna avsåg att göra den döende beredd för en salig död och en så skonsam period i skärselden som möjligt. Denna omtanke om den dödes eviga väl tog sig uttryck även i jordfästningsritualet, med dess absolution över den bortgångne, dess rökelse- och vigvattensriter och dess förböner. Själammässorna för den döde efter hans bortgång hade samma syfte: att mildra och förkorta den dödes prövning och pina i purgatoriet.

Det är särskilt det *franciskanska* begravningsritualet från 1200-talet, som tycks ha påverkat den senare romersk-katolska utvecklingen. Man kan rent av se den franciskanska ordningen som den direkta förebilden för den tridentinska riten 1614¹⁹.

Den tridentinska reformen 1614 var ett försök att göra den medeltida monastiska begravningsriten hanterligare och mera församlingsmässigt användbar²⁰. 1614 års ordning innebär ett steg bort från det primitiva helgandet av döendet och döden till att bli mera en meditation över döden. Men samtidigt bevaras mycket av den gamla betoningen av doms- och botmotiven²¹.

Rituale romanum (det romerska ritualet) 1614 inleder begravningen med 1) *likvigningen* i sorgehuset med dödsantifoner och Requiem. Därefter följer 2) *processionen till kyrkan* med botpsalmer ur dödsofficiet. 3) *I kyrkan* firas rekviemmässa med absolution över den döde, under användande av rökelse och vigvatten. 4) *Under processionen till graven* sjungs ett antal psaltarpsalmer. 5) *Vid graven* förrättas gravvigning med vigvatten och rökelse, och före gravsättningen sjungs Benedictus med versikel och kollektbön. Efter gravsättningen sjungs responsoriet Ego sum resurrectio (Jag är uppståndelsen) och läses några avslutande kollektböner. 6) *Under processionen från graven* sjungs ett antal psaltarpsalmer.

2.1.4 Den nuvarande ordningen

Ordo exequiarum (begravningsordningen) 1969 är framgången ur Andra vatikankonciliet beslut att revidera ritualet så, att påskens ton och uppståndelsens ljus klarare skulle komma till uttryck.

I inledningen till 1969 års liturgi anges begravningens dubbla fokus sålunda: att *anbefalla den döde åt Gud* och att *uppmuntra de sörjandes tro och hopp*.

Begravningens teologiska huvudmotiv är *Kristi uppståndelse*, till vilken den kristne är döpt. Genom döden övergår han till livet för att renas och förenas med de heliga och utvalda.

En viktig aspekt är, att *den dödes kropp bör visas heder, eftersom den är*

¹⁹ van Dijk, S. och Walther, H. 1960 s 341f.

²⁰ Rowell, G. 1977 s 72.

²¹ Philippeau, H.R. 1970 s 203.

den helige Andes tempel. Det är därför lämpligt att mellan dödsfallet och begravningen iakttaga dödsvakans i sorgehuset liksom de traditionella ceremonierna kring kroppens nedläggande i kistan, att delta i processionen till kyrkan och kyrkogården samt i Ordets liturgi och mässan med den därtill fogade *Ultima commendatio et valedictio* (Den dödes anbefallande åt Gud och en sista avskedshälsning).

Det nya ritualen föreligger i tre alternativ.

Alt I har ordningen *sorgehuset-kyrkan-kyrkogården*. I praktiken torde detta väl mest komma att användas på landsbygden. I städerna blir det ofta svårare att samlas i den dödes hem, och begravningsplatsen kan ligga långt ifrån kyrkan. Akten i sorgehuset och vid graven kan därför uteslutas. Denna del av begravningen kan också förrättas av lekman.

I alt I kan rekviemmässan utgå, men där så är möjligt bör den firas vid en senare tidpunkt.

Alt II har gången *kyrkan-på kyrkogården*. Även här anges motsvarande bestämmelser beträffande rekviemmässan.

Alt III förlägger hela akten till *sorgehuset*. I anvisningarna sägs, att en sådan anordning "i vissa länder" kan uppfattas som naturlig. Över huvud tar ritualen stor hänsyn till lokala sedvänjor i samband med begravningen.

Den i dödsmissan upptagna *Ultima commendatio et valedictio* avser inte längre den dödes renande utan är en form för ett *högtidligt avsked*. *Vigvattensceremonien* vill symboliskt erinra om dopet som en "inscriptio" till evigt liv. *Rökelsen* är avsedd som en hedersbevisning mot den dödes kropp som den helige Andes tempel och som ett sista farväl.

Textläsningarna i mässan anges som viktiga, därför att de förkunnar påskens evangelium. I *bönerna* ger församlingen uttryck för sin kristna tro och ber för den döde, att han skall finna saligheten hos Gud.

Det romerska ritualen får användas även då den döde eller de i jordfästningen deltagande inte är praktiserande katoliker: prästerna är Kristi evangeliums tjänare för alla²².

De tre alternativa begravningsordningarna har följande innehåll

Alt I

A. Akten i sorgehuset

Enligt den äldre riten bestod akten i sorgehuset av bestänkning av båren med vigvatten och av sjungandet av Ps 129 (Ur djupen) med antifonen Om du Herre vill tillräkna missgärningar. Då kistan bars ut, sjöngs Ps 50 (Herre förbarma dig) med antifonen Loven Herren. Under processionen kunde ytterligare psalmer förekomma, avslutade med rekviemresponsoriet.

Den nya ordningen inleder akten i sorgehuset med några bibelord (Matt 11:28, Pred 2:6, 2 Kor 1:3 - 4). Vigvattensceremonien kan förekomma men är inte obligatorisk. Ps 129 sjunges eller också Ps 22, 113:1 - 20 eller annan psaltarpsalm. Därefter läses kollektbönen *Inclina, Domine* (Herre böj ditt öra) eller annan bön. Alternativt kan den utförligare bönen *Misericor-*

²² Inl s 11.

diarum Pater (Barmhärtighetens Fader) läsas. Ett kort tal kan hållas.

Under processionen sjungs Ps 114, 115 eller 50. Vid behov kan flera psalmer förekomma.

B. I kyrkan/gravkapellet

Vid inträdet i kyrkan sjöngs enligt den äldre riten responsoriet Subvenite (Herre, hjälp), Kyrie med Fader vår samt kollektpönen Absolve, Domine (Förlåt, Herre). Därefter började rekviemmässan.

Efter den nya riten sjunger man till ingång responsoriet Subvenite eller annat responsorium.

Sedan dödmässan avslutats, vidtog efter den äldre ordningen Absolutio supra defunctum (Avlösningen av den hädangångne). Efter en ceremoni med vigvatten och rökelse lästes syndabekännelsen Non intres in iudicium (Herre döm oss icke), responsoriet Libera me (Befria mig), Kyrie med Fader vår och en kollektpöna.

I den nu gällande riten kallas detta moment Ultima commendatio et valedictio. Det inleds med invitatoriet Debitum humani corporis (Det tillkommer människans kropp) eller annat. Därefter kan de sörjande framföra sina avskedshälsningar. En ceremoni med vigvatten och rökelse föregår responsoriet Subvenite och bönen In manus tuas (I dina händer) eller en alternativ böna.

C. Vid graven

Under processionen till graven sjöngs enligt den äldre riten antifonen In Paradisum (Till paradiset) och Chorus angelorum (Änglarnas kör).

Samma antifoner är upptagna i den nya ordningen. Därjämte sjöngs under gravprocessionen Ps 117, 41, 92, 24 och 118.

Enligt den nya begravningsriten kan Ultima commendatio även äga rum vid graven.

På kyrkogården sker efter den äldre ordningen invigning av gravplatsen, om detta inte tidigare har ägt rum. Invigningen förrättas med vigvatten och läsandet av invigningsbönen Deus cuius miseracione (Gud genom vars barmhärtighet). Den nya riten har samma anordning men en ny invigningsböna, Domine Jesu Christe (Herre Jesu Kriste).

Sedan kistan sänkts ner i graven, sjöngs efter det äldre ritualen antifonen Ego sum resurrectio (Jag är uppståndelsen) och Benedictus, följda av Kyrie och Fader vår samt kollektpönen Fac, quaesumus (Herre, låt). Akten vid graven slutade med rekviemresponsoriet.

Det nuvarande ritualen är här avsevärt förändrat. Prästen läser först bönen Quia placuit (Då det har behagat Gud), som är en slags begravningsformel, och en personligt hållen litanieböna Pro fratre (För denne broder). Därefter följer Fader vår eller kollektpönen Fac, quaesumus (eller annan böna). Sist läses Requiem i förkortad form.

Den äldre ordningen föreskrev för processionen från graven antifonen Si iniquitates (Om du Herre vill tillräkna missgärningar) och Ps De profundis (Ur djupen). I sakristian läses sist Kyrie, Fader vår och Requiem.

Det nya ritualen har inga anvisningar för processionen från graven.

Alt II

A. Akten i kyrkan

Akten i kyrkan inleds med responsoriet Subvenite (Herre hjälp) eller annat responsorium.

Så följer Ordets liturgi med Joh 14:1–6 som evangelium (eller annan text). Gammaltestamentlig läsning och epistel kan förekomma, och texter anges för sådana lektioner. Mellan texterna kan sjungas någon av de psaltarpsalmer, som i alt I anges för akten i sorgehuset. Efter textläsningen kan en predikan hållas, om den inte i stället förlägges till kyrkogården.

Omedelbart efter denna Ordets gudstjänst övergår alt II till Ultima commendatio et valedictio (Det sista anbefallandet och avskedstagandet). Dödsmissan hålles inte i samband med begravningen utan före eller efter denna.

B. Akten vid graven

Akten vid graven överensstämmer helt med alt I.

Alt III

Som ovan sagts, förlägger alt III akten till sorgehuset. Den inledande delen motsvarar det som enligt alt I sker i sorgehuset. Efter denna Ordets liturgi kan dödsmissa firas och därefter Ultima commendatio et valedictio.

Tillämpningen av den romersk-katolska riten

I inledningen till 1969 års Ordo exsequiarum anges, att man vid användandet av begravningsordningen har rätt att ta hänsyn till lokala traditioner och göra vissa utbyten av textmaterialet i syfte att göra begravningen avpassad till den föreliggande situationen.

Det ankommer på biskopskollegiet i de olika kyrkoprovinserna att här utfärda erforderliga anvisningar.

Denna elasticitet i den romersk-katolska Ordo exsequiarum 1969 (här förk OE) har medfört, att den romersk-katolska begravningsordningen har fått en rätt olika framtoning i olika kyrkoprovinser.

En jämförelse skall här göras mellan OE och den engelska Rite of Funerals (Great Akering, Essex 1975, här förk E), den amerikanska Rite of Funerals (New York 1971, här förk A), den franska La célébration des obsèques, 1 uppl (Paris 1972, här förk C) samt den franska Liturgie des défunts (Brepols 1976, här förk D).

Till denna jämförelse skall nedan fogas några synpunkter på den tyska romersk-katolska utvecklingen.

Jämförelsen i det följande begränsas till akten i kyrkan.

1. Inledningen

Begravningen inleds i OE med ett responsorium.

E har samma ordning. Den engelska riten följer över huvud mycket nära

den romerska latinska förlagan.

Den franska riten C börjar med ett votum (Må hoppets Gud ge er trons frid...), ev några fria inledningsord, för vilka mallar anges, ev nedläggande av blommor och kors på kistan och placering av ljus intill denna (i samtliga fall med tydningsord) samt syndabekännelse och absolution eller också "invocations au Christ".

Den franska riten D anger som inledning ett par sånger, Père, donne lui près de toi, Je suis la résurrection, Donne-leur le repose éternel. Därefter följer samma ingress som i C, dock utan tydningsorden.

OE anger, liksom E, att ett kort tal kan hållas i anslutning till inledningen.

Den amerikanska riten A inleder begravningen med den apostoliska hälsningen, läsning av 1 Kor 1:3 – 4, en ceremoni med vigvatten (fakultativ, med tydningsord) samt kistans övertäckande med ett vitt bårkläde (fakultativt, med tydningsord). Något inledande tal nämnes inte i A.

2. Kollektbön

Som övergång till Ordets gudstjänst anför OE tolv kollektböner (nr 170 – 182). Av dessa är nr 177 avsedd för begravning av en ung människa, 178 för någon som verkat för evangeliet, 179 för en som länge varit sjuk, 180 för ett plötsligt dödsfall, 181 för föräldrar och 182 för äkta makar.

A och E har samma urval och ungefär samma rubriker.

C återger efter OE bönerna 170, 172 – 174, 176 – 180 och 182 samt därutöver nr 197 i *Rituale romanum* (vid graven) och tio nya böner. Utöver OE:s rubriker har C även överskrifterna "för flera döda" och "för en mental efterbliven". I sex fall användes rubriker av typen "Kristus dog för oss", "hoppet", "en Gud för levande".

D har färre böner ur OE: nr 173, 176, 177 och 180. I gengäld upptas fyra böner ur *Missale romanum* (nr 1581, 1582, 1585 och 1692). Antalet helt nya böner är fem. Rubriceringen följer nära C.

3. Textläsningar

Så följer i samtliga ordningar textläsningar (tre eller två, undantagsvis endast en) med en homilia efter evangeliet och därefter den allmänna kyrkobönen (*oratio universalis*).

4. Kyrkobönen

E upptar två kyrkoböner: *Let us call trustingly* eller *Let us now pray*. A anger inte kyrkobönens text.

C har tre kyrkoböner: *Unis dans la prière* eller *Prions avec confiance* eller *Ensemble nous avons*. Särskilda förbönsämnen kan anges för de lidande eller för de bortgångna.

D har endast en kyrkobön: *En union avec tous les hommes qui sont en peine*.

Samtliga ordningar förutsätter, att om mässa ej följer, *orddelen kan sluta med Fader vår*. I C och D inledes Fader vår i så fall med en *Prière d'action de grâce* (i två versioner).

5. *Nattvardsmässan*

Nattvardsmässan följer missalet. Den fullständiga ordningen anges i D. Sedan postcommunio lästs, följer själva begravningsriten.

6. *Ultima commendatio et valedictio*

OE har ordningen: avskedsbön, ev avskedsord av de sörjande, vigvatten och rökelse (det senare fakultativt), responsorium och slutbön.

Avskedsbönen i OE är *Debitum humani corporis* (Det tillkommer människans kropp) eller *Frater noster* (Vår broder), *Quia placuit* (Då det har behagat Gud) samt ytterligare två alternativa böner. E och A har samma urval.

Här avviker de franska C och D markant.

C anger först inledningsord, delvis hämtade ur *Rituale romanum* (RR 183, 185 och 186), tyst bön, sång eller responsorium (RR 189, 47, 190) och "invocations" (bl a RR 56).

D har likaledes tydningsord, av vilka det första överensstämmer med C, medan de övriga är nya, tyst bön och sång/responsorium men inga "invocations".

C, D och E nämner ingenting om de sörjandes *avskedsord*. De återfinns däremot i A.

OE:s ceremonier med *vigvatten och rökelse* återkommer i E men i omvänd ordning och med särskilda tydningsord i C och D. A däremot har OE:s ordningsföljd.

OE:s *responsorier* återfinns exakt lika i E och A. I A kan responsorierna dock ersättas av två *litanieböner*, enligt speciellt medgivande för den amerikanska kyrkoprovinsen (s 58).

C har en helt annan serie: 1) *Seigneur, notre Dieu* (RR 168) 2) *Seigneur Jésus* (169) 3) *Dieu, notre père* (-) 4) *Père, très bon* (48) 5) *Dieu tout-puissant* (199) 6) *Dans notre peine* (33) 7) *Seigneur, la mort nous a éprouvés* (171).

Av dessa återfinns responsorierna 2 – 4 och 6 i D.

Akten avslutas i OE med bönen *In manus tuas* (I dina händer) eller *Tibi domine* (Åt dig, o Herre), liksom i E och A.

C och D har en kort slutönskan, ev följd av vigvattensbestänkande över de församlade (med tydningsord).

En jämförelse mellan OE och *de tyska romersk-katolska begravningsritualen* ger i än högre grad intryck av innovationer.

Medan den engelska riten exakt följer OE och den amerikanska föga avviker från denna, har de franska ritualen gett utrymme åt vissa förändringar, som tycks syfta till att föra ritualen närmare människorna och ge det en rikare kasuell framtoning. Hela tiden ligger dock de franska ritualen ganska nära den romerska förlagan, även om man alltså gör vissa tillägg, omredigeringar och utslutningar.

De tyska ritualen är också delvis av denna typ. Men det finns exempel på ordningar, som är rätt avvikande i förhållande till den romerska förebilden.

1972 utkom den officiella översättningen av OE till tyska, *Die kirchliche Begräbnisfeier*.

Före denna officiella text utgavs *Neue Totenliturgie*, vars fjärde upplaga utkom 1972. Tre år senare publicerades *Gottesdienste für Verstorbene* (1975).

Båda dessa liturgier avviker påfallande från OE.

Dr H. Plock, som var en av utgivarna av den förra ordningen har meddelat,²³ att *Neue Totenliturgie* var ett privat arbete, som försökte hjälpa de tyska romersk-katolska prästerna att förrätta begravning, innan vare sig det romerska missalet eller den romerska begravningsriten var översatt till tyska. "Vi såg vår uppgift så, att vi genom en nyöversättning snabbt skulle göra det romerska ritualen tillgängligt och att vi skulle företaga en första anpassning av det till vår pastorala situation."

När *Neue Totenliturgie* utkom, var en diskussion om nya canonböner på gång. Professor Lengeling, som var medlem av den romersk-katolska liturgikommissionen, förmedlade till utgivarna av *Neue Totenliturgie* kommissionens dåvarande synpunkter. Senare har en markerad åtstramning ägt rum. Nya canonböner kommer framdeles inte att godkännas. Ett undantag är den 1975 antagna canonbönen med temat Försoningen samt tre canonböner vid begravning av barn. Dessa böner ingår emellertid inte i den officiella ritualboken utan i ett särtryck.

En analys av de båda ovan nämnda böckerna ger följande resultat.

Gottesdienste für Verstorbene innehåller tolv modeller för begravningsmässor, kasuellt utformade (för barn, ungdom, föräldrar, makar, långvarigt sjuka, olycksfall, gamla och efter kyrkoåret). För dessa mässor anges som inledning ett moment, som kallas Erbarmen: en modernt formad kollektbön, som tycks vara avsedd att ersätta OE:s serie av inledande böner, vidare en kollekt som inledning till Ordets liturgi, en serie textläsningar med psaltarpsalmer som Graduale, en kort förbön, som tycks vara motsvarigheten till allmänna kyrkobönen, en offertorie- och en slutbön (postcommunio). I ett bihang återges en kasuell bearbetning av canonbön II, en kort ordning för Bestattung, några särskilda böner (från Franciskus till Mörike och Tagore) och några utombibliska texter, där både den egyptiska dödsboken, Platon och Fredrik den store är representerade. Denna "handbok" håller sig på en klar distans från OE.

Neue Totenliturgie ansluter däremot närmare till den romerska förlagan. De flesta av bönerna anknyter till OE, Missale romanum eller Collectio rituum 1950, medan trettiofyra är nytillkomna – nyskrivna eller hämtade ur andra bönesamlingar.

Men sedan blir anknytningen till OE svagare.

Boken innehåller nämligen sju nya mässformulär, alla med kort inledning, kollektbön, offertoriebön, kommunionbön och postcommunio. De är delvis kyrkoårsbestämda, delvis kasuellt präglade. Utöver detta meddelas en serie kasuella kollektböner, andakter på minnesdagar och elva allmänna mässformulär för en eller flera eller alla döda. Tre mässordningar för Allhelgonadagen anges. Till detta kommer en avdelning textläsningar, psaltarpsalmer med omkväde, Allelujatexter före evangelieläsningen, en avdelning förböner, sex prefationer och tre canonböner samt vissa anvisningar för

²³ H. Plock i brev 2/3 1979.

begravning i samband med dödsmissa i kyrkan eller för begravning i gravkapellet. En särskild ordning för jordfästning av barn anges.

Denna "handbok" är ett intressant exempel på det rätt vildvuxna liturgiska nyskapande, som den nya OE 1969 har utlöst i de tyskspråkiga kyrkoprovinserna.

2.2 Den grekisk-ortodoxa kyrkan

De ortodoxa begravningsritualen intar en särställning.

Här skall endast beröras den *grekisk-ortodoxa kyrkans nu gällande ritual* (Nekrosimoi kai epimnemosynoi akolutiai. Athen, u tryckår).

Begravningsriten är indelad i tre avsnitt: i sorgehuset, i kyrkan, vid graven.

A. I sorgehuset

Präst och diakon, iförda sedvanlig liturgisk skrud, beger sig till sorgehuset och läser i det rum, där den döde vilar, först en litania med förböner för den bortgångne. Så följer troparion (Upptag, o Frälsare, din tjänares själ bland de hänsovna rättfärdiga), en diakonbön (Förbarma dig över oss, o Gud, efter din stora nåd), en förbön av prästen för den bortgångne samt sjunget Trishagion (Helige Herre Gud).

Därefter föres den döde i procession till kyrkan. Prästen bär processionsljuset, diakonen rökelsekaret.

B. I kyrkan

Akten i kyrkan börjar med Ps 118, fördelad på tre alternativa avsnitt. Psalmrecitationen avslutas med den ovannämnda diakonbönen Förbarma dig över oss, o Gud och en bön av prästen Ty du är uppståndelsen och livet.

Så följer ett begravningstroparion. Anifonen lyder: Välsignad vare du, Herre, som lär mig din rättfärdighets rätter. Den första av de fyra stroforna börjar: O helgonskara, öppna livets källa och paradiset port... jag är det förlorade fåret – ropa mig till dig och fräls mig. Tropariet slutar med Ära vare Fadern, en mariabön (Theotokion) och trefaldigt Alleuia.

Därefter sjunges Kontakion, som återges i fjorton alternativa former, samt Saligprisningarna med inskjutna korta meditativa böner.

Så följer textläsningarna, som inledes med orden Salig är den väg du går i dag, ty för dig skall öppnas viloplatsen. Texterna utgörs av 1 Tess 4:12 – 17 och Joh 6 :24 – 30. Evangelietexten avslutas med en kort diakonbön och en bön av prästen (O Gud, som är Herre över andarna och allt kött, och som har besegrat död och djävul och givit världen liv), jämväl innefattande en förbön för den bortgångne. Sist läses Ty du är uppståndelsen och livet. Om biskopen är närvarande, läser han en särskild bön, som slutar med absolution för den döde.

En sista hälsning bringas så den avlidne. Därunder sjunges hymnen 'En sista hälsning bringar vi vår broder under tacksägelse till Gud.' Om avskedstagandet drar ut på tiden, sjunges även hymnen 'O vilket avsked,

mina bröder, vilken klagan, vilken sorg i denna avgörande stund! Efter sången följer en mariabön och en avskedsbön i två alternativa former.

C. Vid graven

När kistan sänkes ner i graven, läser prästen Trishagion (Helige Herre Gud). Därefter bestänkes graven med vigvatten under antifonen Rena mig med isop, att jag må bliva ren. Prästens slutord lyder: Jorden är Herrens och allt vad därpå är, jordens krets och de som bor därpå. Jord är du, och till jord skall du återvända.

Särskilda ritual redovisas för begravning av präst/biskop, begravning under Stilla veckan, begravning av barn, minnesgudstjänst i kyrkan eller vid graven samt på Alla själars dag.

Den grekisk-ortodoxa begravningsordningen anknyter till den ortodoxa tidegården. Ritualen är fylld av en urkristen påsktro, av varma förböner för den bortgångne och av en innerlig mariansk fromhet. Man kan säga, att denna ordning renodlar den bibliskt-kyrkliga förankringen och föga bekymrar sig om den moderna människans problem inför döden. Men å andra sidan är förbönerna för den avlidne gripande personliga, och ritualen har en stark liturgisk skönhet och en intensiv hinsideston, som torde tala till också sekulariserade deltagare i akten.

2.3 De lutherska kyrkorna

2.3.1 Tyskland

Bakgrunden

Redan i sitt tal till den tyska adeln 1520 kritiserar *Luther* mässor och vigilior för de bortgångna. Ännu 1542 betecknar han det traditionella gravskicket som papistiska styggelser¹. Även i Augsburgska bekännelsen skymtar liknande synpunkter².

Luthers reaktion mot den medeltida begravningsriten hänger samman med hans kritiska inställning till mässoffret, skärseldsläran och den romersk-katolska uppfattningen av Jungfru Maria och helgonen.

Mässan var efter Luthers uppfattning inte kyrkans offer, som kunde av henne frambäras för hennes medlemmar. Allra minst kunde mässoffret tänkas påverka de bortgångna. Skärselden hade enligt *Luther* intet underlag i Skriften och måste därför falla bort ur kyrkans undervisning och förkunnelse lika väl som ur hennes begravningsordning. De medeltida begravningsbönerna påkallade ofta den heliga Jungfruns och helgonens bistånd. Detta var för *Luther* en förorening av bönen i Jesu namn. Över huvud var *Luther* negativ mot allt i begravningsriten, som kunde påminna om ett "handlande" med den döde, såsom absolution, rökelse, vigvatten och rituella förböner. I fråga om den privata förbönen för de döda hade *Luther* en annan inställning³.

¹ WA 35, 478.

² Art XV.

³ Nedan s 39.

Denna kritiska hållning gentemot den senmedeltida praxis ledde till att begravningen i varje fall inom den radikala lutherdomen betraktades som en mer eller mindre enskild angelägenhet, som löstes efter lägligheten och ofta utformades på ett asketiskt enkelt sätt. I mindre radikala kretsar och efterhand överlag reagerade man mot denna torftighet i gravskicket. Därför kom med tiden vissa anvisningar rörande begravningen till stånd i olika församlingar. Luther själv tycks emellertid inte ha sammanställt något begravningsritual och inte heller personligen ha auktoriserat något sådant. Han nöjde sig med att som en allmän riktpunkt ange, att begravningens ordning bör "stärka vår tro och uppmuntra folket till sann fromhet. Det är rätt och tillbörligt, att begravningen sker på ett anständigt sätt, som ett uttryck för trons glädjrika innehåll: uppståndelsen från de döda"⁴.

G. Rowell har uppmärksammat ett utkast till ett ritual, som utarbetades av Francis Lambert och lades fram för synoden i Homberg i oktober 1526⁵.

Där föreslås, att man vid begravningen skall läsa psaltarsalmer efter biskoparnas bestämmande, be för de efterlevande och hålla en predikan, som dock inte bör beröra skärselden.

Detta förslag till begravningsordning blev aldrig antaget och ersattes av de senare bestämmelserna i den sachsiska KO, men det är inte desto mindre intressant, därför att det på ett så tidigt stadium antyder i vilken riktning ritualen skulle komma att utveckla sig.

F. Schulz redovisar 45 begravningsritual från 1500-talets lutherska kyrkor i Tyskland. De har alla en kristologisk ton och accent på uppståndelsemotive⁶.

Som exempel på ett begravningsritual från 1500-talet kan vi välja *KO Brandenburg-Nürnberg 1555*.

Ritualen börjar vid graven med Benedictus eller Ps 90. Därefter följer hymnen *Media vita* (Vi på jorden leva här) eller antifonen *Ego sum resurrectio* (Jag är uppståndelsen) eller Luthers översättning av *Media vita, Mitten unsers Lebens Zeit*. Så äger begravningen rum, av allt att döma under tystnad, och akten slutar med en predikan antingen vid graven eller i den dödes hem.

Ett mera detaljerat ritual möter i *KO Brandenburg 1540*.

Begravningen inledes med procession till graven. Under processionen sjunger man *Media vita* och *De profundis* (Ur djupen), båda på tyska och sist responsoriet *Libera me* (Herre, befria mig). Sedan begravningen ägt rum, samlas man i kyrkan till en kort gudstjänst. Denna inledes med *Nunc dimittis*, läsning ur Jobs bok och 1 Kor 15 med responsorier eller tyska psalmer mellan lektionerna, *Benedictus* med antifonen *Ego sum resurrectio*, en kollektbön och ett responsorium, som leder över till episteln (1 Tess 4:12 - 17) och evangeliet (Joh 11:21 - 27). Gudstjänsten slutar med att responsoriet upprepas.

Denna ordning är överraskande rik och anknyter på ett intressant sätt till både mässan och tidegården.

⁴ WA 35, 479.

⁵ Rowell, G. 1977 s 74f.

⁶ Schulz, F. 1966. En översikt av de lutherska begravningsordningarna lämnas av Brightman, F.E. 1915 s 227f och Rietschl, A. - Graff, P. 1951 s 764f.

Herman av Wied utarbetade 1543 ett begravningsritual, som publicerades i hans *Einfaltigs Bedencken einer christlichen Reformation*. Det översattes 1547 till engelska med titeln *A simple and religious consultation* och synes ha utövat ett visst inflytande på BCP:s begravningsritual⁷.

Ritualet från 1543 är mera kortfattat än den ovan nämnda riten från 1540.

Under gravprocessionen sjunges *Media vita* och *De profundis* eller andra lämpliga sånger. Ritualet innehåller en serie textläsningar, 1 Tess 4:12 – 17 eller Luk 7:11 – 15 samt Matt 9:18 – 19, 23 – 26, predikan, Fader vår och två kollektböner. Vid graven läses 1 Kor 15 eller Fil 3:20 – 21 eller Rom 6:8 – 12.

En liknande textläsning vid graven förekom på flera håll, t ex i KO Hannover 1536.

Förbön för de döda möter t ex i KO Württemberg 1536 samt KO Hessen 1556 och 1574⁸.

Sådan förbön förekom redan i fornkyrkan och har inte i och för sig något samband med skärseledslärans framträdande. Men efterhand kom förbönen för de bortgångna att knytas samman med tron på skärseleden. När reformationen förkastade denna lära, föll också förbönen för de döda bort ur liturgierna. Varken Luther eller hans efterföljare fördömde helt förbönen för de bortgångna, men man menade, att en sådan förbön mera hade sin plats i den enskilda andakten. Mot slutet av 1800-talet väckte frågan om förbön för de döda en omfattande diskussion i Tyskland. Numera synes överkänsligheten på denna punkt ha tonats ner⁹.

En särskild *begravningsformel* utkristalliserades efter hand. I KO Dessau 1532 heter det: "Du är av jord. Jord skall du åter varda." I KO Waldeck lyder formeln: "Av jord är du kommen. Jord skall du åter varda. Må Herren Jesus uppväcka din kropp och själ, att du må uppstå igen med de rättfärdiga på den yttersta dagen"¹⁰.

Griftetal hölls först endast vid större begravningar men blev senare regel. KO Kursachsen 1580 innehåller sålunda fyra fasta grifteförmaningar. Under 1600-talet urartade griftetalet stundom till lärda lovtal, vari den dödes curriculum vitae, Lebenslauf, genomgicks¹¹.

Under 1700-talet privatiserades begravningen mer och mer och förrättades inte sällan utan prästens medverkan i närvaro av endast de närmast sörjande¹².

En *reaktion mot den liturgiska formlösheten* över huvud och inte minst när det gäller begravningen sätter in genom *den liturgiska väckelsen på 1800-talet*. *Wilhelm Löhe* och andra arbetade fram nya begravningsritual, under utnyttjande av material från den tyska reformationstiden och ur BCP.

Omkring 1900 har de lutherska Landeskirchen i allmänhet utformat *nya begravningsagendor, i stort sett efter dessa riktlinjer*.

⁷ Rowell, G. 1977 s 75f.

⁸ Niebergall, A. i Davies, J.G. A Dictionary of Liturgy.

⁹ Spiegel, Y. 1973 s 109f. Jfr även den anglikanska utredningen *Prayer and the Departed*, nedan s 80.

¹⁰ Jfr ovan s 15.

¹¹ Jfr ovan s 23 samt nedan s 43, 45.

¹² Graff, P. 1921 s 272f, 345f.

Den allmänna gången i dessa är följande¹³

A. I kyrkan

Inledande bibelord, psaltarpsalm (ofta Ps 130), en eller två textläsningar, predikan, bön.

B. Vid graven

Begravningsformeln (antingen ur BCP eller som i KO Preussen 1895: "Av jord är du kommen. Jord skall du åter varda. Jesus Kristus vår Frälsare skall uppväcka dig på den yttersta dagen"), textläsning och bön.

Begravningen kan börja i kyrkan och fortsätta vid graven eller omvänt.

Den nyare utvecklingen

Begravningsordningarna från 1960 och framåt innehåller ett rikare urval av inledningsord, läsningar och böner. Ritualen är mera kasuellt genomarbetad och söker att tala ett modernare språk, utan att för den skull ge avkall på den bibliska förankringen.

Som exempel på ett ritual av denna senare typ väljer vi *Agende für evangelisch-lutherische Kirchen und Gemeinden 1964*.

Gången i detta ritual är följande.

A. I sorgehuset/bisättningsrummet

Hälsning, kollektbön, psalm, övergång till procession.

B. I kyrkan/gravkapellet

Ingångspsalm, inledningsord, Ps 130 (eller annan), textläsning, griftetal (ev med den dödes Lebenslauf), psalmsång, bön, övergång till procession (under Ps 121).

C. Vid graven

Psalmsång, inledningsord, begravningsformeln, textläsning (1 Kor 15:42 – 44, 1 Tess 4:13 – 18, Rom 14:7 – 9 eller Upp 21:1 – 5a), hymn (ev), Fader vår, kollektbön, den apostoliska trosbekännelsen (ev), psalmsång och välsignelsen.

Begravningsformeln har följande lydelse: "Eftersom det har behagat den allsmåktige Guden att från detta livet hädankalla vår broder NN, lägger vi hans kropp i Guds åker, att han åter må varda till jord, varifrån han är kommen: Jord till jord, aska till aska, stoft till stoft. Vi befäller vår broder NN i Guds hand. Jesus Kristus skall uppväcka honom på den yttersta dagen. Må han vara honom nådig i domen och föra honom till sitt eviga rike."

¹³ Enligt Niebergall, A. (i Davies, J.G. A Dictionary of Liturgy).

Fyra av de senare begravningsritualen skall något utförligare analyseras, nämligen:

Ordnung für die kirchliche Bestattung. Evangelische Kirche in *Hessen-Nassau*, 1966. Förk *HN*.

Die kirchliche Bestattung. Evangelische Kirche in *Württemberg*, 1966. Förk *W*.

Agende für die evangelische Kirche in *Kurhessen-Waldeck*. Das Begräbnis, 1971. Förk *KW*.

Begräbnisagende. Neubearbeitung der Ordnung der Bestattung. In Verbindung mit der Evangelischen *Michaelsbruderschaft* hrsg. von W. Lotz, 1962. Förk *M*.

Av dessa har *KW* och *M* några *principiella synpunkter på begravningen*.

Kurhessen-Waldeck

Begravningens problematik kan anges i tre punkter: 1) Med undantag av dopet har de kyrkliga förrättningarna intet direkt underlag i Skriften. De är fria skapelser av den kristna församlingen. 2) Begravningen kan måhända för kyrkan förefalla som "ein fremdes Werk": varför inte låta de döda begrava sina döda? 3) Ett särskilt problem ligger i den kyrkliga begravningens popularitet. Motiven för att man söker en kyrklig begravning är ofta grumliga, men i botten ligger behovet av trygghet i en situation av osäkerhet.

Kyrkans förrättningar, inberäknat begravningen, får betraktas som "biståndsakter" i en tid, där det mänskliga sitter trångt. Om det inte funnes kyrkliga begravningar, finge man införa sådana.

Begravningen skall innefatta förkunnelse och bön, uttala ord av tröst, löfte och hopp och som helhet ge uttryck åt kärlekens omtanke och bistånd. Allt detta kan inte rymmas i själva begravningsakten: det hör med till det pastorala handlandet före och efter begravningen.

Begravningens innebörd är "Beistand aus Glauben". Den är sålunda varken mysteriehögtid eller likvigning. Den gäller inte den döde utan de efterlevande. Men å andra sidan är den döde inte "ein Ding, das beseitigt werden muss" (W. Fuchs). Det är naturligt att en sista gång i gemensam bön tänka på den avlidne. En sådan bön är inte ett handlande med den döde eller en plädering för honom inför Gud. Eftersom kärleken kräver och tron tillåter bön för de döda, finns i några av jordfästningsbönderna sådana förbönsmoment.

Det strider mot evangelisk uppfattning att företaga någon vigning av den döde. Men man kan i anslutning till griftetalet föredraga hans Lebenslauf (så i alt I nedan).

Begravningens huvudmotiv är Nya testamentets budskap om döden och uppståndelsen, avskedet från den döde och församlingens bistånd till de efterlevande.

Michaelsbruderschaft

W. Lotz framhåller i inledningen till M, att begravningen står under ett diakonalt förtecken. Nästan alla folkkyrkans medlemmar begravs i kyrkans ordning. Kyrkan har här det diakonala uppdraget att tjäna dessa medlemmar, inte att vid begravningen utöva en för sent påtänkt kyrkotukt. Eftersom deltagarna i begravningsakten till stor del är "okyrkliga", måste den visserligen få en kyrklig utformning men å andra sidan hållas fri från sådant, som kan uppfattas som fromma flokler. Det kan räcka med begravningsformeln, textläsningar, bön och förbön, psaltarläsning och psalmsång. Däremot får man ur ritualen utmönstra responsorier, antifoner, versiklar och litanior. Psaltaren bör inte saknas, men sjungen psalmodi kan knappast komma i fråga. I de angivna textläsningarna har Nya testamentets texter om uppväckande av döda förbigåtts, eftersom de är för svåra. Bönerna bör ha en enkel, allmängiltig och församlingsmässig form. Begravningen bör kunna kombineras med nattvardsfirande.

Den allmänna dispositionen av de fyra ritualen

Till att börja med bör det påpekas, att KW presenterar två alternativa ritual (i det följande kallade KW I och KW II), det första mera traditionellt och det andra modernare.

Alla de fyra ritualen räknar med en begravningsakt, som äger rum i *kyrka/gravkapell och på kyrkogården*, och de flesta uppför denna ordning som första alternativ.

Ett undantag är W, som först ställer en begravning, som sker *enbart vid graven*. Detta torde vara uttryck för ett konservativare och förmodligen mera lantligt gravskick.

KW tar upp denna ordning som ett sista alternativ och utan att ange något utfört ritual. Detta tyder på att denna form inte förekommer så ofta och att man inte vill uppmuntra till att den användes.

Begravningen kan också *börja i sorgehuset och fortsätta på kyrkogården*. En agenda för en sådan akt förekommer i KW och HN, i båda fallen som andra alternativ. Även W har en andakt i sorgehuset, men denna förefaller att vara tänkt som en fristående utfärdsbön.

Den romersk-katolska ordningen sorgehuset-kyrkan-kyrkogården återfinnes, fast i omvänd form: *sorgehuset-kyrkogården-kyrkan* (KW, HN). W har en ordning för begravning på kyrkogården, följd av gudstjänst i kyrkan. Den inverterade ordningsföljden finns redan i äldre reformatorisk praxis och uttrycker möjligen ett behov att markera skillnaden mot Rom: akten är inte en begravningsmessa utan mera en minnesstund med Ordets predikan.

Genomgång av begravningsritualen

A. I sorgehuset

Utfärdsbönen i W omfattar psalmsång, läsning av Ps 23 eller Joh 14:1 – 3, bönen Herre, du har kallat denne broder (eller annan bön), Fader vår, psalmsång och fridsönskan.

HN har den kortaste akten: ingångsord och en psaltarpsalm.

KW I är utförligare: psalm- eller körsång, Ps 130 (eller annan), Kyrie (ev), textläsning och stilla bön.

KW II är mera homiletiskt betonad: Efter en inledande allokution med moderna tonfall följer psalmsång eller bön och ytterligare en allokution, delvis i böneform (ev ersatt av Ps 27). Andakten avslutas med psalmsång.

M berör akten i sorgehuset endast i inledningen¹⁴.

B. Sorgehuset-kyrkogården

Om akten i sorgehuset omedelbart följes av begravning på kyrkogården (KW, HN) förelägges den del av begravningen, som eljest sker i kyrkan (nedan under D) till kyrkogården.

C. Enbart kyrkogården

W anför följande form, som rätt avsevärt avviker från den i denna HB upptagna ordningen för begravning i kyrkan.

Efter psalmsång och inledningsord läses Ps 130 (eller annan) samt Joh 10 (passim, eller annan text). Därefter följer griftetal, psalmsång och bönen Allsmäktige, evige Gud samt Fader vår. Så sker jordfästningen (nedan, mom D), och akten avslutas med psalmsång och välsignelsen.

M berör även denna form av begravning helt kortfattat i inledningen¹⁵.

D. Kyrkan/gravkapellet-kyrkogården

I. I kyrkan

Enligt W och KW inledes akten i kyrkan med psalmsång. KW II har före ingångspsalmen en allokution. HN och M börjar med ingångsord ur Skriften.

Därefter följer psaltarläsning: I W Ps 39, KW Ps 130, M Ps 23. I KW II kan Ps 27 läsas som alternativ till en allokution. Andra psalmer kan förekomma och anges i särskild förteckning.

Så följer textläsningar (samtliga). Gammaltestamentlig läsning kan förekomma: så W (Jes 43) och M (Jes 40:6f).

I samtliga ritual föregår psalmsång det följande griftetalet.

Efter griftetalet förekommer psalmsång (KW, HN och M) och bön (W, KW I, HN och M). I KW II ersättes bönen av en allokution, delvis i böneform. Psalmsång kan förekomma efter bönen (HN). I anslutning till griftetalet kan man enligt KW föredraga den dödes Lebenslauf.

W upptar Fader vår, om denna bön inte läses vid graven. Den senare ordningen tillämpas i samtliga övriga ritual.

Akten i kyrkan avslutas med en enkel uppmaning att gå ut till graven. I W användes psalmstrofen Wohlauf, wohlan..

¹⁴ Begräbnisagende, hrsg. W. Lotz s 11.

¹⁵ Ibm s 11.

II. Vid graven

Akten vid graven börjar med en fridshälsning (W, KW I, M) eller inledningsord (KW II, HN). Därefter sänkes kistan ned i graven och begravningsformeln läses.

Den mera allmänt brukade formeln lyder: "Då det behagat den allsmåttige Guden (HN: Herren över liv och död) att från detta livet hemkalla vår broder NN, befaller vi honom åt Guds nåd och lägger hans kropp i Guds åker. Jord till jord, aska till aska, stoft till stoft."

Fortsättningen kan variera:

"Vårt hopp står till Jesus Kristus, vår Herre, vilken säger: Jag är uppståndelsen och livet. Den som tror på mig, han skall leva, om han än dör, och var och en som lever och tror på mig, han skall aldrig någonsin dö. Därför bekänner vi med aposteln: Leva vi, så leva vi för Herren, dö vi, så dö vi för Herren. Evad vi leva eller dö, höra vi alltså Herren till" (HN).

I KW lyder motsvarande parti:

"Vi befaller vår broder i Guds hand till Herrens Jesu Kristi dag. Han skall komma för att döma levande och döda. Herren vare honom nådig och give honom frid."

I början av begravningsformeln har M ett tillägg: "...i Guds åker, på det att han åter må varda jord, varav han är kommen" och avslutar så: "Vi befaller honom (eller: hans själ) i Guds hand. Han vare honom en barmhärtig domare och upptage honom i sitt eviga rike."

W har som huvudalternativ den snarlika formeln:

"Den allsmåttige Guden har kallat NN hädan från detta livet. Vi lägger honom i denna grav, att han må varda jord, och befaller honom åt vår himmelske Faders trofasthet. Må han förbarma sig över honom och i honom fullända sitt verk för Jesu Kristi skull. Vi förtröstar på hans ord: Se, jag gör allting nytt."

Dessutom har W två alternativa formler, som nära anknyter till M.

Den begravningsformel ur KW, som ovan citerats, utgör alt II i detta ritual. Alt I lyder:

"Då Gud har hädankallat vår broder NN från detta livet, begraver vi honom. Jord till jord... Vi befaller honom åt Guds barmhärtighet. Han give honom frid."

Alt IV förkortar ingressen till alt II:

"Låt oss begrava denne hädangångne..."

Alt III erinrar om den svenska begravningsformeln:

"Av jord är vi komna. Jord skall vi åter varda." Som tillägg anges: "Jesus Kristus skall uppväcka oss på den yttersta dagen."

Efter begravningen kan förekomma textord (KW I, M), bön (M), Fader vår (samtliga), psalmsång (W, HN) samt en kort avslutande välsignelse.

E. Sorgehuset-kyrkogården-kyrkan

I. Sorgehuset

Om denna fylligare ordning brukas, förkortas i regel akten i sorgehuset.

KW I utesluter sålunda Kyrie och textläsningar, KW II psalmsången och den andra alloktionen.

HN bevarar samma ordning, som angivits ovan under A: den är så kort, att den inte kan göras kortare.

II. Kyrkogården

Före begravningsakten kan förekomma psalmsång (KW I) eller inledande textord (KW II, HN). HN har därefter en textläsning.

Efter begravningsakten har KW I textord och psalmsång, KW II Fader vår. Ceremonien vid graven avslutas med en inbjudan till gudstjänsten i kyrkan.

III. I kyrkan

Denna del av riten inledes med psalmsång (samtliga), Kanzelgruss (KW I, HN) eller Ps 27 (KW II). Före predikan läses en bön (KW I), efter predikan sjunges en psalm (samtliga) och läses en bön och Fader vår (ej KW II). Gudstjänsten avslutas med välsignelsen.

F. Kyrkogården-kyrkan

W har här följande ordning:

I. Kyrkogården

Psalmsång, Ps 90 (eller annan), begravningsakten, Fader vår, psalmsång.

II. Kyrkan

Psalmsång, inledningsord, Kol 3 (eller annan text), griftetal, psalmsång, bön, psalmsång, välsignelsen.

Begravningskommittén i den tyska *Lutherische liturgische Konferenz* har 1980 framlagt ett förslag till ny ordning för begravningen. Utkastet anknyter nära till den ovan refererade tyska traditionen men erbjuder en del varianter.

Begravningsgudstjänsten inledes med fridshälsning och psalmsång. Man kan också inleda med en kort allokution, där den bortgångnes namn nämnes: "Med denna gudstjänst vill vi ta farväl av NN." "Vi är samlade för att följa NN till graven." Allokutionen avslutas med 2 Tim 1:10.

Så följer en fritt vald psaltarpsalm eller Ps 130 med Kyrie.

Förkunnelse delen inledes med att officianten läser Joh 14:1 – 6 (eller annan text), följd av acklamation och votum. Efter församlingssång kan den avlidnes Lebenslauf föredragas av prästen eller annan person. Så följer predikan eller grifteförmaning, som avslutas med ytterligare församlingssång.

Den avslutande böneavdelningen inledes med tyst bön för den bortgångne. Bönen mynnar ut i en tacksägelse för vad den döde har fått erfara av Guds nåd och en förbön för de sörjande.

Efter bönen bärs kistan ut till kyrkogården: "Låt oss nu gå till graven. Herren bevara vår utgång och vår ingång, från nu och till evig tid." Tre alternativa utgångsord anges.

Under *processionen till graven* kan en psalm sjungas.

Akten vid graven inleds med ett votum (ur Ps 103 eller Joh 11:25). Sedan kistan sänkts ned i graven, läser officianten begravningsformeln: "Den allsmåttige Guden har efter sitt outgrundliga råd och sin nådiga vilja kallat vår broder från detta livet. Nu lägger vi hans kropp i Guds åker, på det att han åter må bliva jord, varifrån han är tagen. Jord till jord, aska till aska, stoft till stoft. Vi befäller vår broder i Guds hand. Jesus Kristus skall uppväcka honom på den yttersta dagen. Herren vare honom nådig i domen och låte honom skåda den eviga härligheten i sitt rike" (eller: och fullborde på honom vad han i dopet har begynt). Frid vare med honom från Gud, Fader, Son och helig Ande."

En *alternativ begravningsformel* lyder: "Vi begraver NN – jord till jord, aska till aska, stoft till stoft. Herre, giv honom den eviga vilan och låt det eviga ljuset lysa för honom. Antingen vi lever eller dör, är Kristus med oss, han som har uppstått från de döda."

Ett tredje alternativ: "Livets och dödens Herre har låtit NN dö. Nu överlämnar vi honom: Av jord är du kommen, jord skall du åter varda. Gud fullborde i dig, vad han i dopet begynt. Han förvandle all klagan i sina återlöstas stora glädje (eller: Gud fullborde i oss...).

Därefter läses eller sjunges antifonen In paradisum (Till paradiset).

Akten slutar med några bibelord (ur I Kor 15, Rom 14, I Tess 4, Upp 21), Fader vår, slutbön (Herre Jesus Kristus, du är uppståndelsen och livet, eller annan bön), trosbekännelsen, psalmen Christ ist erstanden (Krist är uppstånden), läst eller sjungen, ev inbjudan till minnesgudstjänst och välsignelsen.

Begravningen kan förrättas enbart vid graven, och anvisningar lämnas för detta liksom för ordning vid *kremation*, *translation* av stoft och *urnedsättning*.

Vid kremation lyder begravningsformeln: "Livets och dödens Herre har låtit NN dö. Nu överlämnar vi honom, på det att han må bliva stoft och aska. Gud fullborde på dig vad han i dopet begynt. Han förvandle all klagan i sina återlöstas stora glädje."

Detta ritualförslag anknyter på flera punkter rätt nära till huvudgudstjänsten: en slags *introitus* med åtföljande *Kyrie* inleder, och textläsningen följs av församlingens *aclamation*. *Trosbekännelsen* finns med (i akten vid graven). Allt detta är drag ur huvudgudstjänstens rit.

Ritualet strävar tydligt efter att göra begravningen så *personlig* som möjligt. Den dödes namn nämnes i inledningen, och hans Lebenslauf kan föredragas. Den *tysta förbönen* för den döde är en originell lösning, som vittnar om momentets känslighet. Man finner tydligen en förbön motiverad men är inte beredd att ge den en utförd liturgisk form. I det tredje alternativet till begravningsformel finns dock en försiktigt hållen förbön för den bortgångne: Gud fullborde i dig..., men momentet kan också ges kommunikativ form: Gud fullborde i oss...

Två av begravningsformelns alternativ anknyter till den gängse anglikanska traditionen, medan det tredje erinrar om den svenska.

2.3.2 USA

De lutherska kyrkor, som grundades bland invandrarna i Amerika, hade visserligen den lutherska bekännelsen gemensam men var av språkliga och etniska skäl hänvisade till att uppträda som åtskilda samfund.

Efter pionjärtiden och efter hand som invandrarna hade acklimatiserat sig i det nya hemlandet, avtog de språkliga skälen för ett organisatoriskt särgående och ökade möjligheterna för en liturgisk samordning.

Redan 1748 hade *H. M. Muhlenburg* gett ut en amerikansk luthersk liturgi, som byggde på den lutherska gudstjänstordningen i Pennsylvania.

1860 utkom en ny gemensam amerikansk liturgi, och den s k *Church Book* utgavs 1868 av General Council. I dessa gudstjänstordningar hade Löhes reformsträvanden i Tyskland satt sina spår, liksom BCP-traditionen.

Mot slutet av århundradet började det lutherska samarbetet ta fastare form.

General Council, General Synod och United Synod of the South strävade efter att skapa en äkthuthersk liturgi efter reformationstidens klassiska tradition. Resultatet härav blev *Common Service 1888*, kompletterad 1917 med *Common Service Book*, som innehöll förrättningsritualen. Den utkom samma år som United Lutheran Church in America bildades.

En rad lutherska kyrkor antog 1917 års liturgi.

1958 enades åtta av dessa om en reviderad upplaga, benämnd *Service Book and Hymnal*.

Begravningsritualet i denna handbok är i första hand avsett att brukas i församlingskyrkan, även som minnesgudstjänst. Det kan också användas vid andakt i sorgehuset. Före begravningen kan en enkel utfärdsbön förekomma, med psalmsång, textläsande, bön och välsignelsen.

Begravningsritualet 1958 är avsett att kunna läsas eller sjungas.

Grundformen synes vara ett *modifierat dödsofficium*.

Gången i ritualen är följande.

A. I kyrkan

Gudstjänsten inledes med I Guds Faderns och Sonens och den helige Andes namn (s) och Kyrie (s)¹.

Därefter följer en eller flera av Ps 130 (s), 23 (s), 27, 34, 42, 73, 84, 90, 103, 116, 121, 126, 139, 146.

Textläsningen omfattar Rom 8:31 – 39, 1 Kor 15:12 – 26, 1 Petr 1:3 – 9, Upp 7:9 – 17, 21:3 – 7, Joh 5:24 – 29, 11:21 – 27, 14:1 – 6 och (vid jordfästning av barn) Mark 10:13 – 16. Ytterligare texter anförs.

Efter textläsningen följer fakultativt responsriet (s) *Si bona suscepimus* (Har vi mottagit det goda av Gud), *Credo quod* (Jag tror, att min förlossare lever) eller *Ecce quomodo moritur justus* (Se den rättfärdiges död).

¹ (s) markerar sjungna partier.

Griftetal och psalmsång kan förekomma. Därefter följer Nunc dimittis (s) med antifonen O how glorious is that kingdom. Nunc dimittis kan ersättas av Benedictus.

Så följer en kort kyrielitania, en eller flera kollektböner (inalles anges inte mindre än nio) och en särskild förbön (ur Prayers for Private Devotion) eller kollektan på Alla helgons dag. Sist läser officianten bönen All nåds Gud och den apostoliska slutönskan.

Om man inte använder denna ordning i dess helhet, bör jordfästningsritualet dock innefatta följande moment: Inledning, psaltarpsalmer(er), textläsning, canticum, böner och slutvälsignelse. Griftetal kan hållas i anslutning till textläsningen. Psalmsång kan förekomma efter denna eller efter griftetalet.

B. Vid graven

Sedan kistan sänkts ned i graven, säger officianten: Saliga är de döda, som dör i Herren... eller Mitt i livet är vi i döden (Media Vita).

Begravningsformeln lyder:

”Då det behagat den allsmåttige Guden att i sin stora nåd kalla till sig vår broders själ, antvarar vi hans kropp åt graven: Jord till jord, aska till aska, stoft till stoft. Vi gör det i det vissa hoppet om uppståndelsen till evigt liv genom vår Herre Jesus Kristus, vilken skall så förvandla vår förnedringskropp, att den bliver lik hans härlighetskropp, enligt den kraft varmed han kan underlägga sig allt.”

En alternativ formel lyder:

”Då det har behagat den allsmåttige Guden att i sin visa försyn kalla från denna värld vår broders själ, antvarar vi hans kropp åt jorden. Stoft är du, och stoft skall du åter varda. Jesus Kristus, vår Frälsare, skall på den yttersta dagen uppväcka dig från de döda.”

Denna formel anknyter till den skandinaviska traditionen.

Sedan Benedictus eller en psalm sjungits, läser officianten en eller flera kollektböner och slutar med en välsignelseönskan.

Inter-Lutheran Commission on Worship, som är tillsatt av Lutheran Church in America, The American Lutheran Church, The Evangelical Lutheran Church of Canada och The Lutheran Church-Missouri Synod, framlade 1976 jordfästningsordningen *Burial of the Dead*. Detta ritual ingår i den 1978 utkomna *Lutheran Book of Worship*.

I inledningen framhålles, att begravningen är en gudstjänst, som bör angå och engagera alla som deltar i den. Därför bör den normalt förrättas i kyrkan och i församlingens närvaro. Församlingssången och ett aktivt deltagande i bönerna är viktiga angelägenheter. Psalmerna kan gärna sjungas alternativt eller körläsas. I ritualen bör ingå församlingsacklamationer. Bönerna kan gärna vara av litanietyper med församlingssvar. Man bör dock gå försiktigt fram och inte göra för tvära ändringar. Begravningen är knappast det rätta tillfället för alltför omfattande liturgiska experiment.

Ett modernt begravningsritual ingår i ett större mönster.

Det hänger samman med den pastorala omsorgen om de efterlevande, både före och efter begravningstillfället, och anvisningar för denna själavårdande aktivitet borde egentligen ingå i handbokens ordning för

begravning.

Själva ritualen bör positivt understryka uppståndelsens segerbudskap. Samtidigt får den naturliga känslan av smärta och personlig förlust varken förminskas eller bortglömmas. Ritualen måste sträva efter den rätta balansen mellan upplevelsen av förlusten och de efterlevandes fortsatta liv.

Griftetal bör normalt ingå i begravningsritualen och förkunna hoppet och trösten i Kristus. I griftetalet kan ingå ett omnämnande av den borgångnes liv och gärning. Det kan vara lämpligt, att släkt och vänner till den avlidne får tillfälle att uttala några personliga ord om vad den döde betytt för dem och för det samhälle, där han verkat.

Ordning för nattvardsfirande i samband med begravningen anges, liksom ganska detaljerade anvisningar för ceremonien (processionens sammansättning, officiantens liturgiska dräkt, bårklädet etc).

Ritualens utformning är följande.

A. I kyrkan

Akten i kyrkan inledes med en bön vid ingången till kyrkan: Välsignad vare vår Herres Jesu Kristi Gud och Fader... med församlingens svar: Lovad vare Gud! Därefter kan de prestaverande lägga ett bårtäcke i påskens färger på kistan, varvid officianten läser Rom 6:3 – 5.

Processionen (korsbärare, bärare av påskljuset eller andra ljus, officianten och ev övriga präster, de prestaverande, de som bär kistan och sist de sörjande) tågar så in i kyrkan under psalmsång eller körhymn. Därefter vidtar Ordets liturgi med kollektbön, tre textläsningar med interfolierande psalmsång och församlingsacklamationer, griftetal, psalmsång, den apostoliska trosbekännelsen (ev) och en litaniebön med avslutande kollekta.

Om nattvard firas, fortsätter ritualen med Pax och Offertorium fram till det avslutande Nunc dimittis, och därefter följer The Commendation.

Om nattvard inte firas, fortsätter ritualen med Fader vår och The Commendation: "I dina händer, barmhärtige Frälsare, befaller vi din tjänare NN. Vi ber dig ödmjukt: Tag emot ett får ur din hjord, ett lamm bland de dina, en syndare bland dina återlösta. Slut honom in i dina barmhärtiga armar, i den eviga fridens välsignade vila och i dina heligas gemenskap i ljuset."

Processionen lämnar kyrkan i samma ordning som den inträtt.

Om Nunc dimittis inte redan sjungits vid nattvardsgången, kan det sjungas här.

B. Vid graven

Först läser officianten några verser ur Ps 118 och ett kort votum. Så följer kollektbönen Allsmäktige Gud, genom din Sons Jesu Kristi död har du gjort döden till intet och en kort textläsning.

Sedan kistan sänkts ned i graven, följer begravningsformeln i två versioner:

a) "I det vissa och säkra hoppet om uppståndelse till evigt liv genom Jesus Kristus, vår Herre, befaller vi vår broder NN åt den allsmäktige Guden. Vi ansvarar hans kropp åt graven: Jord till jord, aska till aska, stoft till stoft.

Han välsigne honom och vare honom nådig. Han vände sitt ansikte till honom och give honom frid.”

b) ”Då den allsmåktige Guden har kallat vår broder NN till sig från detta livet, ansvarar vi hans kropp åt den jord, från vilken den är kommen. Kristus uppstod som förstlingen från de döda. Vi vet, att han skall återuppväcka våra dödliga kroppar, att de må vara lika hans i härlighet. Vi befäller vår broder åt Herren. Må han mottaga honom i sin frid och uppväcka honom på den yttersta dagen.”

Därefter säger officianten: ”Herre, tänk på oss, när du kommer i ditt rike!”

Efter Fader vår läses kollektbönen Herre Jesus, genom din död bröt du dödens udd med votum ”Giv honom, o Herre, den eviga vilan.” Församlingen svarar: ”Och låt ditt ljus lysa honom för evigt.”

Akten vid graven slutar med en välsignelseönskan.

2.3.3 Sverige

Olavus Petris HB 1529 hade kvar *likvigningsceremonien*, som försvann ur de liturgiska böckerna först 1557.

Ordningen för likvigning inledes med en förmaning, som handlar om det kristna hoppet inför döden. Joh 11:21–27 läses. Efter en förmaning följer så utfärdsbönen, som innehåller en försiktigt formulerad förbön för den döde: ”Vänd nu ditt faderliga anlete till oss dina fattiga barn och hör vår bön, så att om denne vår bortgångne broder, som du genom döden har kallat från detta eländiga livet, är i ett sådant tillstånd, att våra böner kan vara honom till godo, du måtte vara honom mild och barmhärtig. Värdes, o himmelske Fader, bevara honom i Abrahams sköte och på den yttersta dagen uppväcka honom i de rättfärdigas uppståndelse.”

Begravningsritualet i *HB 1529* är mycket enkelt.

Kistan sänkes genast ned i graven. Under mullpåkastning säger prästen: ”Av jord är du kommen, och jord skall du bliva igen. Jesus Kristus, din Frälsare skall dig uppväcka på den yttersta dagen.” Så följer en bön om Guds barmhärtighet mot de sörjande och en förbön för den döde, liknande bönen vid likvigningen: att om den dödes tillstånd medger detta, Gud ville förläna honom vila med sina utvalda vänner Abraham, Isak och Jakob. Medan graven fylls igen, kan en psalm sjungas. *Olavus Petri* föreslår en parafra på *Media vita* (Wij som leffue påå werlden här) och Ps 51. Så läses 1 Tess 4:13–18 och sist hålles en griftförmaning, som dock är fakultativ.

Begravningsritualen i *HB 1541* och *1557* anknyter nära till *HB 1529*.

Rekviemmässorna förbjöds uttryckligen först 1544 men torde ha förekommit även efter denna tidpunkt.

Laurentius Petri fastställer i *KO 1571* den gängse reformatoriska synen, att jordfästningen syftar till de efterlevande och inte i sig har någon betydelse för den döde. Men det är angeläget, att de döda ”ährliga och tilbörliga” kommer i jorden, för att man därmed skall visa den kärlek man har haft till dem i livet.

KO 1571 godtar utfärdsbönen, även om den inte uppfattas som ”enkanerliga aff nödenne”. Likvigningen är borta alltsedan *HB 1557*. Prästen skall i stället trösta den dödes efterlevande och vänner med Guds Ord.

Under processionen till kyrkan "må man well lata ringia/siuga/och annor stycker/som icke äro ochristeligh/effter sedwenion bruka." Men folket bör undervisas om dessa ceremonier, "så at the ske meer för theras skul som leffua".

Begravningen sker på kyrkogården efter HB:s ordning. En kort predikan eller förmaning kan hållas. Inget nämns om någon gudstjänst i kyrkan, förmodligen av rädsla för de forna rekviemmässorna och vad med dem sammanhängande.

Man får anta, att reformationens förenklade gravskick ingalunda genast eller överallt trängde igenom. Det är betecknande, att rekviemmässorna avskaffas först 1544. Säkerligen har den liturgiska traditionalismen gjort sig gällande inte minst när det gäller jordfästningsriten. Den liturgiska striden under Johan III har förvisso inte enbart gällt mässan utan också de kyrkliga förrättningarna, som har haft en minst lika stark förankring i folksed och folketro.

HB 1608 nämner ingenting om utfärdsbönen eller processionen till kyrkogården, förmodligen därför att KO:s föreskrifter på dessa punkter alltså ägde giltighet.

Det förefaller, som om begravningen enligt *HB 1608* fortfarande förrättades på kyrkogården. Sedan de tre skovlarna mull fallit, läser prästen begravningsformeln: "Af jord ästu kommen/och jord skalt tu bliffua igen/Jesus Christus skal tig upweckia på then yttersta dagen." Därefter bedes Olavus Petris bön O alzmektige och barmhertige ewige Gudh. Medan graven skottas igen, sjunger menigheten en psalm. De psalmtexter som anges är Wij som lefwe på werlden här, Lät oss thenna kropp begrafwa och Hörer til, I christtrogne alla samt canticum Medh glädie och frijdh faar iagh nu hän.

HB 1693 har exakt samma ordning för akten vid graven. Inte heller här antydes, att begravningen kunde ske i kyrkan. Man får väl antaga, att detta har börjat förekomma i varje fall vid större begravningar. Det är svårt att tro, att 1600-talets likpredikningar med sin ofta betydande längd har hållits utomhus.

HB 1811 anger inte heller var begravningen normalt förrättas.

Begravningsakten består av begravningsformeln med mullpåkastning och Olavus Petris ovannämnda bön. Till detta fogas läsande av bibelord och psalmverser, Fader vår och Välsignelsen.

Griftetal har förekommit men tycks inte ha varit vanligt.

HB 1893 och *HB 1917* inleder jordfästningen med fakultativt griftetal, begravningsformeln i traditionell form samt därefter: 1893 bönen Allsmåktige, barmhärtige och ewige Gud, 1917 dessutom bönen O Herre Gud, du som för syndens skull, dvs den text som i *HB 1942* utgör den sk begravningsmässan eller den korta bönesucken Herre Gud, Fader i himmelen (i *HB 1942* använd omedelbart efter mullpåkastningen).

När *HB 1942* tillkom, hade det blivit regel, att begravningen skedde inomhus, antingen i kyrkan eller i ett gravkapell/krematorium.

HB 1942 har ordningen: griftetal (fortfarande fakultativt, men i praktiken regel), bönerna Allsmåktige, barmhärtige och ewige Gud (i bearbetad form), Allsvåldige, ewige Gud eller Himmelske Fader, vi tacka och lova dig. Begravningsformeln har den traditionella formen, men vid jordfästning av

barn kan prästen säga: Herren gav/och Herren tog/välsignat vare Herrens namn. Den korta bönen Herre Gud, Fader i himmelen utgör votum efter mullpåkastningen. 'Begravningsmässan' kan förekomma.

Textläsningarna

En särskild uppmärksamhet påkallar *textläsningarna* i de ovan nämnda ritualen.

HB 1608 upptar först 1 Tess 4:13–18 jämte förmaningen "Käre wenner/här see vij nu alle vår spegel/hwad affgåñh thetta arma och usla lefwernet hafwer", eller Joh 11:21 – 27 med förmaningen Käre wenner, /thet är oss wäl naturligt at wi sörie. Exakt samma anordning möter i HB 1693.

Man kan emellertid både 1608 och 1693 variera textläsningen och förmaningen enligt en utförlig förteckning över lämpliga bibelställen.

Det kan vara av värde att närmare *granska textserierna i samtliga HB från 1608 till 1942*.

Enklast framgår texternas proveniens genom nedanstående tabell. Textserierna kan ge anledning till vissa reflexioner:

Det är tydligt, att HB 1608 har avsett som huvudtexter 1 Tess 4 – Rom 8 (se tabellen), eftersom dessa har satts med större stil och de övriga med mindre.

HB 1693 gör ingen ändring i texturvalet från 1608 men trycker alla texter med samma stil. Detta kan tyda på att man brukade läsa flera texter än "huvudtexterna".

I texturvalet 1608 och 1693 ingår inte mindre än aderton texter ur Gamla testamentet, varav sex ur apokryferna.

HB 1811 har som allmän princip att förkorta läsningarna och att minska antalet gammaltestamentliga texter. Tretton av de senare är strukna, men två psaltartexter har tillkommit. Samtliga apokryfiska texter är borta.

Man kan i 1811 års texturval också konstatera, att texter om domen och den dubbla utgången har trätt tillbaka. Upplysningstidens teologi har här satt sina spår.

En anmärkningsvärd anordning är, att en särskild grupp texter är avsedd att läsas efter psalmstroforna, nämligen Ps 39, 1 Kor 15, Hebr 9 och Upp 14.

HB 1893 följer i stort sett nära HB 1811 men inför sex nya texter, varav en ur Gamla testamentet (Ps 73:23–26).

Inte heller HB 1917 gör några anmärkningsvärda ändringar i textserien, som ansluter sig till HB 1893, med tillägg av två psaltarpсалmer (130:1 – 5 och 139:23 – 24).

HB 1942 gör ett försök att ordna texterna i kasuella serier, med texterna i varje serie i den ordning de återfinns i Bibeln.

Detta medför en rätt betydande utvidgning av textmaterialet. Sexton nya textställen har tillagts, varav tre ur Gamla testamentet (ett av dessa ur apokryferna: Vish 3:1 – 3) och tretton ur Nya testamentet. I anvisningarna påpekas, att bibelord även kan väljas utanför de föreslagna. Textställena bör inte vara flera än fem och bör ta hänsyn till "föreliggande omständigheter". De bör väljas så, att de ger uttryck åt både tröst och förmaning.

Översikt över textställen i HB 1608 – 1942

HB 1608	1693	1811	1893	1917	1942
1 Tess 4:13 – 18	=	1 Tess 4:13 – 14	=	=	=
Joh 11:21 – 27	=	Joh 11:25 – 26	=	=	=
Jes 26:19	=	□	□	□	□
Jes 57:1 – 2	=	□	Jes 57:2	=	□
Hes 37:1 – 14	=	□	□	□	□
Job 19:25 – 27	=	□	□	□	□
Pred 7:1 – 5	=	□	□	□	□
11:3b	=	□	□	□	□
Syr 7:36 – 39	=	□	□	□	□
10:9f	=	□	□	□	□
Joh 5:25 – 29	=	Joh 5:28 – 29 el 24 – 29	=	=	Joh 5:28 – 29 el 5:24
Rom 8:10 – 11	=	=	=	=	Rom 8:11
Job 14:1	=	Job 14:1 – 2	=	=	=
14:5	=	□	□	□	□
Dan 12:2 – 3	=	□	□	□	□
Ps 39:5 – 9	=	=	=	=	□
90:11	=	Ps 90:1 – 6 el 7 – 9 el 10 – 12	Ps 90:9 – 11	Ps 90:10 – 13	Ps 90:1 – 6
Pred 9:12	=	□	□	□	□
Syr 5:8	=	□	□	□	□
17:21	=	□	□	□	□
38:16f	=	□	□	□	□
40:1f	=	□	□	□	□
Joh 5:24	=	Joh 5:24 – 29	=	=	Joh 5:24
Rom 5:12 – 13	=	□	□	□	□
14:7 – 8	=	Rom 14:7 – 9	=	=	=
1 Kor 15:50 – 57	=	1 Kor 15:54 – 57	1 Kor 15:50 53 – 57	=	1 Kor 15:53 – 57
Hebr 9:27	=	=	=	=	=
Upp 14:13	=	=	=	=	□ (jfr dock begravningsmässan)
20:6	=	□	□	□	□
21:1 – 4	=	=	=	□	Upp 21:3 – 4

Nytt material i förhållande till HB 1608:

1 Kor 15:19 – 23	Ps 130:1 – 5	Ps 103:15 – 17
Ps 73:23 – 26	139:23 – 24	Mark 13:35 – 36
Fil 1:21		Gal 6:7 – 8
Joh 14:23		Job 1:21
17:24		Jes 55:8 – 9
Rom 8:17 – 18		Vish 3:1 – 3
		Luk 20:38
		Rom 8:38 – 39
		Joh 10:27 – 28
		1 Kor 13:12
		15:42 – 43
		2 Kor 5:6 – 8
		Fil 3:20 – 21
		Hebr 13:14
		1 Joh 3:2
		Upp 1:17 – 18

Tecknet = betecknar överensstämmelse med kolumnen till vänster

Tecknet □ betecknar, att det i vänstra kolumnen upptagna bibelstället inte förekommer i HB i fråga.

Begravningsritualets avslutande del

HB 1811 låter, som ovan sagts, bibelläsningen övergå i psalmtexter, så till vida kasuellt ordnade, som de börjar med "För barn och ungdom" och fortsätter med "För äldre personer och i allmänhet".

Märkligt nog avslutas psalmläsningen med fyra fasta bibeltexter (se ovan). Därefter läses Fader vår och välsignelsen.

När likpredikan hålles, må bönen O Herre Gud, du som för syndens skull kunna läsas. Den kan också sjungas vid altaret, när jordfästningen sker i kyrkan. Detta är upprinnelsen till den nuvarande s k *begravningsmässan*.

HB 1893 bevarar psalmläsandet, indelat på samma sätt som 1811 och med ett obetydligt förändrat urval.

Några avslutande bibeltexter förekommer inte, utan akten mynnar direkt ut i Fader vår och välsignelsen.

"Då begravning är förenad med altartjänst", slutar akten vid kistan med Fader vår, en psalm sjunges och altartjänsten innefattar den nyss nämnda bönen O Herre Gud, du som för syndens skull jämte en eller flera av de fyra s k antifonierna (Lär oss betänka, Jag vet att min Förlossare lever, Saliga äro de döda och För mig är livet Kristus). Sist läser officianten välsignelsen.

Då begravning är förenad med likpredikan, följer denna efter Fader vår, föregås av psalmsång och avslutas med bönen O Herre Gud, du som icke har skonat din enfödde Son.

HB 1917 har samma psalmläsningar som 1893, även nu obetydligt justerade. Jordfästningen avslutas liksom 1893 med eller utan "begravningsmässan". Samma anvisningar upprepas beträffande likpredikan, som dock vid denna tid torde ha förekommit ytterst sällan.

HB 1942 har ordnat psalmverserna i följande avdelningar: a) Barn och ungdom, b) Livets förgänglighet och dödens allvar, c) Det kristna hoppet inför döden, d) Det eviga livet.

En betydande omarbetning och utvidgning av psalmmaterialet har ägt rum, med hänsyn till psalmboken 1937. Hänvisning göres även till andra lämpliga psalmverser, främst sv ps 586-599. Psalmsång "må kunna förekomma" i stället för psalmläsandet men torde sällan eller aldrig ha använts.

I övrigt avslutas begravningen på samma sätt som 1893/1917. Även den nu helt obsoleta anvisningen för likpredikan upprepas.

Slutligen ett par anmärkningar om *akten i sorgehuset* och *akten på kyrkogården*.

Akten i sorgehuset var i farozonen under reformationstiden men bevarades (om än inte som obligatorisk) i KO 1571¹. KL 1686 utmönstrade utfärdsbönen, men den försvann trots detta inte ur kyrkolivet. EB 1921 ger en enkel liturgisk form åt akten: Ps 103:10 - 18, bön, "färdepssalm", Fader vår och välsignelsen. Motsvarande anvisningar förekommer i HB 1942 under rubriken Andakt i sorgehuset samt i Att bedja i dag.

Akten på kyrkogården behandlas utförligt i HB 1608 och 1693, eftersom hela jordfästningen då normalt förrättades vid graven. 1800-talets HBB tar också viss hänsyn till vad som sker vid graven, eftersom jordfästningar på kyrkogården fortfarande var vanliga. Men fastän det efterhand blev regel, att

¹ Ovan s 50.

begravningen förrättades i kyrkan eller i ett gravkapell, har vare sig 1800-talets handböcker eller den nu gällande HB 1942 tagit skälig hänsyn till vad som skall ske vid begravningens viktiga avslutning. HB 1942 säger endast, att när gravsättning sker i samband med jordfästning (alltså vid jordbegravning), prästen vid graven må kunna läsa någon lämplig bön, t ex någon av de böner, som inte använts vid den föregående akten, eller bön nr 150 i En liten bönbok och därtill några för tillfället avpassade psalmverser.

Motsvarande lapidariska anvisningar ges för gravsättning utan direkt samband med begravning (t ex urnsättning efter den allt vanligare kremationen eller då kistan skall gravsättas på annan ort). Dessa allmänna antydningar är givetvis helt otillräckliga. ”De innebär, att den kanske känsligaste delen av begravningsakten utlämnas åt den officierande prästens liturgiska uppfinningsrikedom eller brist på sådan”².

2.3.4 Danmark

Det äldsta evangeliska begravningsritualet i Danmark återfinns i HB 1535.

Petrus Palladius, som hade redigerat den danska Kirkeordinansen 1539, utgav 1556 en *Alterbog*. Christian V:s danska lag utlovade en ny sådan, och ett utkast förelåg 1685. Det kompletterades 1688 med fullständiga liturgiska formulär för gudstjänsten och förrättningarna. *1688 års Alterbogs begravningsritual* är egentligen ännu det officiella.

Många revisionsförslag har givetvis lagts fram under årens lopp. *Peter Mynster* offentliggjorde sålunda 1839 ett utkast till altarbok och förrättningsritual, liksom *P.A. Fenger* 1874. Inget av dessa vann emellertid gehör eller stadfästelse.

Begravningsritualets ordning har under 1900-talet ägnats åtskillig uppmärksamhet.

1910 publicerades ett utkast till begravningsritual av ett *prästkönvent i Odense*.

1928 års liturgiska kommission föreslog i sitt betänkande, att ny altarbok jämte handbok för de kyrkliga förrättningarna borde komma till stånd.

Biskopsmötet 1930 framlade ett visst material för en sådan revision, och kyrkoministeriet tillsatte 1942 en särskild kommission för ändamålet.

På grundval av dess förarbeten utgav biskopsmötet 1949 *Vejledning i den danske folkekirkes gudstjenesteordning* (2 uppl 1965). De däri ingående begravningsritualen är två. Det första bygger på Odense prästkönvents förslag 1910, det andra är utarbetat av biskopsmötet 1930.

Revisionsarbetet var givetvis inte slutfört med denna redovisning av tidigare förarbeten. *Biskopsmötet tillsatte därför 1953 en kommitté*, som skulle arbeta vidare med revisionen av högmässan och förrättningsritualen. *Kommittén avgav 1958 sitt förslag till ny altarbok (Prøvealterbogen)* och *1963 ett kompletterande förslag*, även det av försöksritualkaraktär.

Kommitterade säger 1963 beträffande begravningsriten, att man har byggt på såväl Odenseförslaget 1910 som förslaget 1930. Man har dock ansett, att

² Edwall, P. 1967 s 13.

begravningen borde få en mera koncentrerad form. Med hänsyn till växlande kasuella förhållanden har kommittén lagt fram ett utvidgat antal inledande och avslutande kollektböner samt textläsningar. Dessutom har kommittén meddelat anvisningar för vissa med begravningen sammanhängande handlingar, såsom utfärdsbön, bisättning och gravsättning av urna.

Alterbogen 1688 har ett mycket kortfattat ritual för själva begravningsakten. Efter psalmsång säger prästen: "Af jord er du kommet. Til jord skal du bli. Af jorden skal du igjen opstå." De som burit kistan fyller så igen graven. Under tiden sjunger man en eller flera lämpliga psalmer.

Vejledning 1949 har, som sagts, två alternativa begravningsritual.

Alt I

A. I kyrkan

Det första ritualen, som bygger på *Odense 1910*, inleds med en allokution, sammansatt av bibelspråk (Joh 11:25–26, Matt 16:26, 1 Tim 6:7, Hebr 9:27, Upp 14:13). Efter psalmsång följer griftetal (ev) och en serie textord, ordnade kasuellt. Därpå sjunges ånyo en psalm, varefter prästen vid altaret ber en avslutningsbön, som riktar sig till de efterlevande. Under psalmsång bärs kistan ut till graven.

B. Akten vid graven

Akten vid graven (som är gemensam för båda alternativen) inleds med att prästen, sedan kistan sänkts i graven, läser 1 Petr 1:3. Under mullpåkastningen säger prästen: "Af jord er du kommet. Til jord skal du blive. Af jorden skal du igjen opstå." Därefter följer Fader vår, välsignelsen och (ev) en kort slutpsalm.

Det anmärks, att begravningen kan börja vid graven och fortsätta i kyrkan samt att mullpåkastningen och begravningsformeln även kan förekomma i kyrkan, i så fall efter textorden (ritual I) eller efter griftetalet (ritual II).

Alt II

A. I kyrkan

Det andra alternativet, som bygger på *biskopsmötets förslag 1930*, inleds med en allokution, som liksom i alt I är sammansatt av bibelspråk (Matt 16:26, Joh 10:27;17:3) och kollektbönen Vi takker dig, evige almægtige Gud.

Allokutionen kan också bestå av Matt 16:26, 1 Tim 6:7, 1 Joh 2:12 samt kollektbönen Almægtige, evige Gud, himmelske Fader.

Så håller prästen ett kort griftetal (ev). Därefter sjunges en psalm.

Textorden efter griftetalet är utelämnade.

En särskild allokution och kollektbön anges för begravning av barn.

B. Vid graven

Se I B.

Prøveritualbogen 1963

Prøveritualbogen 1963 innehåller ett längre och ett kortare ritual för begravning av vuxen och ett ritual för begravning av barn.

I. Längre ordning för begravning av vuxen*A. I kyrkan*

Efter en psalm och salutation läser eller sjunger prästen kollektpönen *Almäktige evige Gud eller Herre vor Gud, himmelske Fader*. Därefter följer psaltarläsning (endera av Ps 39:5 – 8, 68:20 – 21, 103:1 – 6 och 130 eller också 42:2 – 6, 90:1 – 12, 102:2 – 3, 12:24 – 28 och 103:13 – 17a). I omedelbar anslutning till dessa texter ur Gamla testamentet följer en nytestamentlig lektion (endera Mark 1:1 – 16, Joh 11:25 – 26, 14:1 – 6, Rom 8:38 – 39, Upp 21:1 – 5 eller Luk 7:11 – 16, Joh 5:24 – 25, Rom 8:31b – 34, 14:7 – 9, 1 Kor 15:20 – 22, 54 – 57, 2 Kor 5:1 – 8).

Efter psalmsången följer griftetalet, som är obligatoriskt och slutar med fri bön eller kollektpönen *Vor Fader i himmelen* (i två versioner).

Sedan församlingen sjungit ännu en psalm, sjunger eller läser prästen slutkollektpönen *Herre, vor Gud, himmelske Fader eller Almäktige evige Gud*. Akten i kyrkan slutar med den aronitiska välsignelsen och en psalm.

B. Vid graven

Denna ordning överensstämmer med *Vejledning 1949* (ovan I B).

II. Kortare ordning för begravning av vuxen*A. I kyrkan*

Efter psalmsång och fridshålsning sker textläsning och griftetal. Akten avslutas med bön och psalmsång.

B. Vid graven

Se ovan I B.

En särskild ordning för begravning av dödfött barn, utfärdsbön och bisättning samt gravsättning av vuxna efter kremation anges till sist, liksom en ordning för begravning till sjöss.

1963 års ritual avviker från *1949 års ordning* framför allt i fråga om textläsningarna.

Den inledande allokutionen av sammanfogade bibelord har ersatts av en kollektpön. Textläsningen är placerad före griftetalet och är delad i en gammaltestamentlig och en nytestamentlig del. I textserierna återfinns de

flesta av de bibelställen, som ingick i ordningen 1949.

Man kan allmänt säga, att 1963 års ritual utgår från en strävan att anpassa begravningsriten närmare till högmässans liturgi. Dessutom kan psaltarläsningen uppfattas som en anknytning till tidegården, som även i Danmark hade en viss förnyelseperiod från omkring 1940 och framåt.

2.3.5 Norge

Från reformationen fram till 1814 var den norska kyrkans lagstiftning konform med den danska.

Den norska Kirkeordinansen 1607 låg mycket nära den danska, och Christian V:s norska lag 1687 skiljer sig endast på några få punkter från den danska lagen 1683. Motsvarande gäller på det liturgiska området: man använder samma altarböcker, psalmböcker och bibelöversättningar i båda länderna. Den danska *Alterbogen 1685/88* hade sålunda samma giltighet i Danmark och i Norge.

Situationen efter 1814 innebar knappast, att norska kyrkan släppte förbindelsen med Danmark och mera influerades från svenskt håll. Tvärtom fortverkade den danska traditionen, även om den norska kyrkan efter unionsupplösningen 1905 i princip hade möjlighet till en mera självständig utveckling. Den hårda bindningen vid staten har dock gjort det svårt för den norska kyrkan att profilera sin särart, liturgiskt och på annat sätt.

Officiellt gäller numera *1920 års alterbog*, som även innehåller ordning för begravning.

Denna ordning har följande innehåll.

A. I kyrkan (ev gravkapellet eller sorgehuset)

Eter psalmsång läser prästen Ps 130. Därefter följer textläsning (Ps 90:2 – 6, 12, Hebr 9:27, Joh 5:28, Luk 12:35 – 40, Joh 11:25 – 26a, 1 Kor 15:53 – 57), som avslutas med kollektbönen Barmhertige, evige Gud (eller Evige, miskundelige Gud eller Almægtige, evige Gud) och Fader vår samt psalmsång.

I stället för den inledande Ps 130 kan prästen be en fri bön.

Efter textläsningen eller i stället för denna kan följa ett kort griftetal.

De avslutande kollektbönerna kan ersättas av fri bön. Man kan också använda kollektbönerna på 16:e eller 24:e söndagarna efter Trefaldighet.

Vid jordfästning av barn kan Mark 10:13 – 16 läsas och en särskild kollektbön, ”Herre Gud, himmelske Fader. Du har gjort dette barn til dit barn i den hellige daap.”

B. Vid graven

1. Utförligare form

Akten inledes med psalmsång och mullpåkastning, varvid prästen säger: ”Av jord er du kommen. Til jord skal du blive. Av jorden skal du igjen opstaa.”

Därefter läser prästen ett av följande textord: Joh 5:24, 5:28, 6:37 – 39,

6:40+11:25, Rom 14:10, Hebr 4:15 – 16, 1 Petr 1:3, Upp 7:13 samt Fader vår och den aronitiska välsignelsen.

2. Kortare form

Efter psalmsång läser prästen begravningsformeln. Därefter sjunges en slutpsalm.

Den under A angivna ordningen kan även brukas vid graven. Griftetalet kan också hållas där.

Mullpåkastning kan även äga rum i kyrkan/kapellet.

Vid jordfästning av dödfött barn användes det kortare ritualen.

Vid kremation brukas samma ordning som vid jordbegravning.

Ett särskilt ritual för jordfästning till sjöss anges.

Den *Norska kyrkans 1965 tillsatta liturgikommission* avgav 1976 ett förslag till ny begravningsordning.

Kommissionen anger i inledningen, att begravningen är en gudstjänsthandling och att ritualens detaljer måste underordnas denna övergripande aspekt. Begravningen bör normalt äga rum i kyrkan, även i det fall då kremation följer. Prästens medverkan varierar lokalt: i kyrka/gravkapell och vid graven, i hemmet och vid graven eller endast vid graven. I de båda sistnämnda fallen får vissa utslutningar göras i det föreslagna ritualen. Den framlagda ordningen kan även användas vid särskild minnesgudstjänst. En anmärkningsvärd detalj är, att lekman kan förrätta begravningen, om prästen har förhinder. Detta medgivande tar väl närmast sikte på ödemarksförsamlingarna, där avstånd och väderlek kan hindra prästens medverkan.

1976 års ritual har följande innehåll.

A. I kyrkan/(krematorie)kapellet

Efter preludium (eller solosång) sjunges en psalm. Prästen säger några inledningsord, där han nämner den döde vid namn och ev något om hans levnad och gärning. Detta avsnitt slutar: "Gud er rik på miskunn. Han er den som gir trøst til alle som kaller på ham. Vi vil derfor hellige denne stund ved Guds Ord og bønn."

Prästen läser så psaltarpsalmerna 90:1–4+12, 130:1–5, 73:23–26+28.

Den följande textläsningen är indelad i fyra huvudgrupper, och prästen läser en text ur varje grupp.

1. Ps 103:13 – 17a, Jes 40:6b – 8.
2. Joh 5:24 – 27, Rom 14:7 – 9+10b – 12.
3. Mark 13:33 – 37, Luk 12:35 – 40.
4. Joh 6:37 – 40, Upp 21:1 – 4.

Vid begravning av barn läses helst Mark 10:13 – 16, Joh 10:27 – 29 och Upp 21:1 – 4.

Efter textläsningen läses gemensamt den apostoliska trosbekännelsen, som kan följas av griftetal.

Akten i kyrkan/kapellet slutar med en kollektbön (ev), som kan ersättas av fri bön, Fader vår, psalmsång eller Nunc dimittis eller responsoriet I dina händer, Herre Gud, befaller jag nu min ande, eller solosång och sist

postludium.

En nyhet i detta ritual är de inledande orden, som delvis synes anknyta till den tyska seden att vid begravningen föredraga den dödes Lebenslauf (jfr KW, ovan s 43).

Man har på sina håll (bl a i Drammen) provat att redan på denna tidiga punkt i ritualen låta kransnedläggning och ev tal äga rum.

Psaltarläsningen, responsoriet I dina händer och Nunc dimittis anknyter uppenbarligen till tidegården, som även i den norska kyrkan hade en viss spridning från 1940-talet. Den apostoliska trosbekännelsen anknyter däremot till högmässans ritual.

Det förefaller, som om man i det norska jordfästningsritualet 1976 hade känt ett behov av att föra jordfästningsriten närmare intill mässan och tidegården. Motsvarande tendens kunde iaktas i den danska Prøveordningen 1963.

B. Vid graven

Mullpåkastningen sker vid graven och endast undantagsvis i kyrka/gravkapell. Om de sörjande så önskar, kan den ersättas med annan ordning. Om man är osäker om mullpåkastning tidigare har ägt rum, tex vid jordfästning efter kremation utomlands, kan denna ske vid urnans gravsättning.

Akten vid graven inledes med mullpåkastningen och begravningsformeln: "Av jord er du kommet. Til jord skal du bli. Av jorden skal du igjen opstå." Prästen läser därefter Joh 11:25 – 26 eller 1 Petr 1:3. Under denna del av akten är kistan endast delvis nedsänkt eller står uppallad på bräder ovanför graven. Fader vår läses, om det inte redan skett i kyrkan, och därefter följer den apostoliska slutönskan.

När kistan sist sänkes ned i graven, klämtar man i en av kyrkklockorna.

Om begravning äger rum i krematoriekapell, sker mullpåkastningen och den ovan refererade akten vid graven inne i kapellet. Det förutsättes, att kistan även här sänkes. Om detta inte kan ske, bör den bäras ut under postludiet.

Anordningen med kistans sänkning etappvis torde vara unik för Norge. Sänkningmaskineriet i krematorier betraktas numera som en olämplig och något teatralisk anordning. I moderna krematorier torde inga sådana anordningar installeras.

Ett nytt material utgör utfärdsbön (som helst ledes av lekman) och ritual för gravsättning av urna.

Båreandakten (utfärdsbönen) består av psalmsång, salutation, kollektbön (Himmelske Fader, vi överger oss i din sterke hand), textläsning (Ps 23, 121, Klag 3:22 – 26 eller Joh 14:1 – 6, 2 Kor 1:4 – 7, 5:1 – 7), ev kort tal samt Fader vår och den apostoliska slutönskan och sist en psalm.

Vid *gravsättning av urna* sjunges en psalm och prästen eller den som anmodats att officiera läser 1 Kor 15:53 – 55+57, Fader vår och den apostoliska slutönskan.

Till sist anges liksom i Alterbogen 1920 ett ritual för *begravning till sjöss*.

Detta ritualförslag överlämnades i februari 1979 till Kirke departementet för fastställande. Med små ändringar godkändes det 1981.

2.3.6 Finland

Den finska kyrkotraditionen har såväl när det gäller gudstjänsterna som förrättningarna haft en nära anknytning till Sverige. Också efter Finlands självständighetsförklaring 1917 har anknytningen bestått men givetvis med karakteristiska artegna inslag.

Den finska kyrkans HB av 1913 reviderades 1933 och 1938. Begravningsritualet i denna HB följer mycket nära gången i den svenska kyrkans HB 1893 och 1917. Begravningsformeln är densamma, och den finska HB har liksom den svenska ordningen läsning av bibelord efter begravningsakten. Däremot är urvalet av bibelställen starkt avvikande från den svenska HB:s tradition. Av de 31 textställen som anges, fördelade på fyra serier, återfinns inte fler än tio i de svenska HBB 1893 och 1917. Däremot är det intressant att konstatera, att den svenska HB 1942 i fem fall har tagit upp texter ur den finska HB:s särstoff.

Den nu gällande *HB 1968* kom till efter långvarigt revisionsarbete med försiktigheten som förtecken. Ordförande i den liturgiska kommissionen var först ärkebiskop Aleksii Lehtonen och därefter biskop Olavi Kares.

Beträffande begravningsritualet hade Lehtonen personligen gjort ett betydelsefullt förarbete genom den avhandling han 1931 gav ut rörande de kyrkliga förrättningarna (Kirkon pyhät toimitukset), där begravningen behandlas ss 345 – 459.

En *jämförelse mellan ritualen 1968 och 1938* visar långtgående likheter.

Griftetalet, som 1938 var fakultativt, är 1968 obligatoriskt men kan även förekomma i fri form. I bägge ritualen kan griftetalet ersättas av en fast allokution, 1938 sammanställd av skriftord, 1968 bestående av dels tre kasuellt präglade formulär, dels tre korta bibelcitater.

Begravningsformeln har 1968 fått två alternativ. Det första lyder: "Vad som bliver sått förgängligt, det uppstår oförgängligt. Jesus Kristus är uppståndelsen och livet." Det andra alternativet är följande: "Herren gav. Herren tog. Välsignat vare Herrens namn. Jesus Kristus vår Frälsare skall uppväcka dig på den yttersta dagen." Detta formulär påminner om den alternativa formeln i den svenska HB 1942.

I båda ritualen har begravningsbönerna placerats efter begravningsformeln, till skillnad från den svenska riten, som inleds med dessa böner.

Ritualet 1938 har sex böner, av vilka de fyra sista är avsedda för begravning av barn, ungdom, ålderstigna och självmördare. Ritualet 1968 har åtta böner, de fyra sista med motsvarande kasuella inriktning. De två första och de nämnda fyra sista bönerna är hämtade ur ritualen 1938 men språkligt moderniserade.

Likpredikan nämnes i ritualen 1938. I ritualen 1968 är likpredikan infogad i en särskild sk begravningsgudstjänst. Denna inleds med psalmsång och predikan. Efter en psalm förrättas så begravningen, som följs av bön och textord på det sätt som ovan refererats. Gudstjänsten avslutas med en kollektbön (Herre Gud, himmelske Fader), som motsvarar bönen vid likpredikan i den svenska HB 1942, eller alternativet Näderike Gud, käre

himmelske Fader. Därefter följer en motsvarighet till den svenska sk begravningsmässan. Prästen sjunger eller läser (med församlingssvar) endera av versiklarna Att leva det är för mig Kristus, Saliga äro de döda eller En människas dagar äro såsom gräset. De båda första versiklarna återfinns i den svenska begravningsmässans avslutningsparti. Prästen kan i stället sjunga eller läsa antingen Herre Gud Fader i himmelen... (vilket alternativ svarar mot bönen efter begravningsformeln i den svenska HB 1942) eller "Genom din heliga födelse, genom din pina, kamp och blodsvett... i dödens stund och på yttersta domen hjälp oss, milde Herre Gud" (vilket alternativ är ett avsnitt ur litanian).

Som en återklang av äldre gravskick verkar föreskriften, att begravning även kan förrättas i den avlidnes hem, liksom anvisningarna beträffande personalier: de bör vara "avfattade utan vidlyftighet och onödigt beröm" (1968).

Båda de nu refererade ritualen är konservativa, även i den meningen att de håller fast vid den svensk-finska begravningstraditionen och endast gör formella småändringar i denna.

Den efter 1968 verksamma liturgikommissionen under M. Paavios ordförandeskap är både mera konservativ och mera radikal. Den synes sträva efter att komma förbi reformationstiden och våga sig tillbaka till medeltiden och fornkyrkan.

Kommittén har ännu inte officiellt lagt fram sina ritualförslag, men genom välvilligt tillmötesgående har det blivit möjligt att ta del av *utkastet till jordfästningsritual*. Gången i detta är följande.

Efter psalmsång inledes jordfästningsakten med psaltarläsning (Ps 130; 90:1 - 6, 10 - 12; 103:1 - 4, 15 - 18; 23; 42:2 - 12; 65:2 - 5).

Den efterföljande kollektbönen är utformad i tre alternativ, av vilka de båda första mera allmänt berör döden och uppståndelsen, medan det tredje innehåller en utförlig förbön för den döde.

Så följer bibelläsning. De texter som anges är Rom 8:31 - 39; 1 Kor 15:20 - 26, 50 - 57; 1 Tess 4:13 - 18; Upp 7:9 - 17; Joh 5:24 - 29; 11:21 - 27; 14:1 - 6; Mark 10:13 - 16 (vid jordfästning av barn).

Efter textläsningen följer ett kort griftetal eller en fast parenes, som behandlar livets korthet och dödens närhet, Kristi försoningsdöd och uppståndelse och den kristna trons visshet om det eviga livet. Temat utföres på ett personligt och själavårdande sätt.

Så vidtar själva begravningsakten: "Av jord har du kommit..."

Därefter följer en avslutningsbön i nio alternativ. Det andra av dem är en förbön för den döde, medan de övriga mera anknyter till de sörjandes situation.

Begravningen avslutas med Fader vår och välsignelsen.

I förhållande till tidigare finska ritual innebär den inledande psaltarläsningen en nyhet. Den kunde tyckas anknyta till tidegårdens psaltarrecitation men får snarare betraktas som en anknytning till högmässans introitus. Ordningen i det nya utkastet ansluter sig nämligen tydligt till högmässans gång: introitus, kollektbön, lektioner, predikan (griftetal).

Av de bland textläsningarna upptagna nio bibelställena anknyter sex till de tidigare upptagna serierna av bibelord, men i samtliga fall är läsningarna längre. Man vill uppenbarligen komma ifrån de lösryckta textställena och i

stället införa mera sammanhängande lektioner, som i högmässan.

Avslutningsbönen motsvarar avskedsbönen i den nya romersk-katolska jordfästningsriten och innefattar förbön för den döde, liksom den tredje av de ovan anförda kollektbönerna.

2.4 De reformerta kyrkorna

2.4.1 Bakgrunden

Som en reaktion mot senmedeltidens romersk-katolska begravningsskick har både den lutherska och den reformerta traditionen till en början reducerat begravningsordningens former.

Calvin hade i stort samma inställning som *Luther* till det senmedeltida begravningsritualet och motiverade sitt avståndstagande på motsvarande sätt¹.

De äldsta kalvinska begravningsordningarna fick därför liksom de lutherska en ytterst enkel form.

Men den religiösa konservatismen gjorde motstånd mot de drastiska ingreppen i folkseden, och efterhand blev det nödvändigt att skapa en fastare och relativt utförlig ram för begravningen. Sålunda tillkom redan 1537 en *begravningsordning i Strasbourg*. Den bestod av textläsning, grifteförmaning, tyst eller fri bön och en insamling till de behövande. *Martin Bucer* lämnade liknande anvisningar i *KO Köln 1543*.

Liksom *Luther* förhöll sig *Calvin* avvaktande. Han nöjde sig med att i *Ordonnances ecclésiastiques för Genève 1541* framhålla, att de döda skall begravas på ett anständigt sätt och att man därvid skall undvika alla vidskepliga sedvänjor, som strider mot Guds Ord.

I ett brev till *Farel 1543* säger *Calvin*, att en predikan må kunna hållas på kyrkogården. Utvecklingen ledde till att predikan blev regel och att böner tillfogades².

I *den engelska genèvförsamlingens liturgi 1556* föreskriver *John Knox*, att själva begravningen skall ske utan ceremonier men att man därefter kan hålla böner och grifteförmaning i kyrkan³.

Denna anordning har satt spår i den *skotska Book of Common Order 1564*⁴.

På *franskt område* föreligger en *föreskrift från 1562*, som stadgar, att man vid begravningen varken skall läsa böner, hålla predikan eller ta upp någon kollekt, allt för att undvika vidskepelser. Men efter begravningen kunde prästen gå till sorgehuset för att till de sörjande skänka lämplig tröst⁵.

Även i Frankrike genombröts denna asketiska ordning. *Nationalsynoden i Gap 1603* hänsköt sålunda till vederbörande pastors bedömande, om han skulle medverka i begravningen eller inte. Om han medverkar, skall han

¹ Ovan s 37.

² Så t ex i Pullains Liturgia sacra.

³ Rowell, G. 1977 s 82.

⁴ Nedan s 69.

⁵ Discipline des Eglises réformées de France 1966, inl.

hålla sig till den gamla kristenhetens enkla gravseder. Varje olikhet inför döden bör undvikas och allas likställdhet markeras⁶.

På tysk mark säger KO Kurpfalz 1563, vilken även innehåller Heidelbergkatekesen, allmänt om begravningen, att man bör undvika vidskepliga ceremonier men att kyrkan är skyldig att se till att de döda kommer i jorden på ett värdigt sätt. Därför skall man ringa i kyrkans klockor, lika för rika och fattiga, läsa Guds Ord (1 Tess 4 och Joh 11 anges som lämpliga texter), bedja och predika. Begravningen syftar till att de efterlevande skall bekänna sin tro på de dödas uppståndelse, visa sin kärlek till den bortgångne och tacka Gud för hoppet om den eviga saligheten. Någon bön för de bortgångna förekommer inte i ritualen, lika litet som begravningen i sig uppfattas som ett handlande med den döde.

Hermann Bullinger ger i *Confessio Helvetica* uttryck åt motsvarande tankar. Han avvisar såväl den vidskepliga omsorgen om den döde som den överdrivna vårdslösheten vid begravningen. Ritualen bör präglas av mänsklig kärlek och av trons vittnesbörd om segern över döden⁷.

Efter reformationsårhundradet har den reformerta jordfästningsordningen liturgiskt utvidgats avsevärt och fått en allmän betydelse i församlingarna, som en hedersbevisning mot den bortgångne.

Detta har medfört, att en *reaktion* har satt in i nyare tid. Man har hävdad, att prästen inte bör medverka i en begravning, om denna är avsedd som en éloge funèbre. Den gamla inställningen lever kvar: jordfästningen gäller inte döden utan livet med Gud och efter Guds vilja. Gud har samma kärlek till alla, och döden är underställd Guds rättfärdighet och nåd. Inför döden gäller det att förkunna Guds Ord, som dömer och frälser, som omger vårt liv, är närvarande i vår död och förvandlar både liv och död genom löftet om det eviga livet. Jordfästningen är "*un parole devant la mort, sur la mort, contre la mort*"⁸.

2.4.2 Holland

Den reformerta holländska ordningen vid begravning är mycket skiftande.

Vissa av de reformerta kyrkorna följer inte i detalj fastlagda ritualer.

Nederlandse Hervormde Kerk betraktar sålunda i princip begravningen som något som hör till den enskilda själavården. Först 1955 godkände kyrkans synod en ordning för begravning, närmast för att förhindra vissa missbruk och avarter. Ritualen har emellertid utarbetats av en privat arbetsgrupp och har trots godkännandet ingen egentlig bindande status utan betraktas mera som en rekommendation.

Ordningen är följande:

⁶ Ibm s 110.

⁷ Kap 26.

⁸ Capieu, H. 1972 s 111f, 113.

A. I kyrkan

Inledningsord, psalmsång, bön, textläsning och griftetal, böner med commendatio animae (anbefallande av själen), den apostoliska trosbekännelsen och välsignelsen.

B. På kyrkogården

Begravningsformeln ("Då det behagat den Allsmåttige att i sin stora nåd kalla hem den avlidne NN:s själ, antvarda vi hans kropp åt jorden..."), textläsning och Fader vår.

Nattvard firas ytterst sällan i samband med begravning men förekommer.

Behovet av en bearbetad begravningsordning uppges vara stort, och kyrkans liturgiska kommission har därför senare utfärdat vissa kompletterande anvisningar. Sålunda kan i bönerna infogas: "Vi är här församlade för att påminna dig, o Gud, om NN:s namn" och "Vi befäller åt dig NN, att du för evigt må vara hans Gud."

Vid begravning i samband med kremation har nyligen följande formulering föreslagits: "Då vår broder avlidit, överlämnar vi nu hans kropp att brännas. Stoff till stoft, aska till aska, jord till jord. Vi tror på det eviga livet. Gud förgäter oss icke. Hans kärlek varar i evighet. Kristus dog och blev begravnen men uppstod igen i makt och härlighet. Vi tror på de dödas uppståndelse. Herre, tillkomme ditt rike"¹.

I ännu högre grad gäller den liturgiska friheten i fråga om begravningens ordning inom *Gereformeerde Kerken in Nederland*, som inte följer några fasta ordningar vare sig för den allmänna gudstjänsten eller förrättningarna.

2.4.3 Schweiz

Den senast reviderade reformerta begravningsordningen i Schweiz är ritualen för kantonen *Zürich*, Gottesdienst bei der Bestattung, Kirchenbuch 2/II, 1972/73 (här förkortad Z).

I den franskspråkiga delen av landet använder man ett par något äldre liturgier:

I *Genève* Service funèbre 1965 (här förkortad G),

i *Vaud* Textes liturgiques 1964 (här förkortad V),

i *Bern* Liturgie des services funèbres pour les paroisses de la langue française 1969 (här förkortad B).

Den privata liturgiska arbetsgruppen Eglise et liturgie hade redan på 1940-talet utarbetat en begravningsliturgi, som senare intagits i B.

Enligt meddelande från den förutvarande ordföranden i Eglise et liturgie *Edouard Diserens* använder man numera i de fransktalande församlingarna i regel denna B-liturgi. Det finns dock församlingar, som föredrar den franska reformerta kyrkans begravningsordning, liksom det förekommer att man

¹ Brev från G.V. Schuppen 9/2 1977 (sekr i Nederländse Hervormde Kerks liturgiska kommission).

lånar böner ur det nya romersk-katolska ritualen. Vid enstaka tillfällen kombineras begravningen med en enkel veckomässa i kyrkan. Denna anordning torde dock aldrig komma att bli allmän¹.

De schweiziska begravningsritualen präglas så till vida av den reformerta liturgiska friheten, som ett påfallande stort antal alternativa böner anges. Det säges stundom uttryckligen, att dessa är att uppfatta mera som exempel (så t ex de fem alternativa ritualen i Z).

I regel är de schweiziska ritualen uppdelade på två liturgiska moment: en begravningsgudstjänst i kyrkan och en *begravningsakt på kyrkogården*.

G har ordningsföljden i kyrkan-på kyrkogården, men i senare utfärdade särskilda anvisningar² har man rekommenderat den omvända ordningen. Motiveringen är, att de närmast sörjande bör få samlas i avskildhet till begravningsakten på kyrkogården, medan övriga deltagare möter upp vid gudstjänsten i kyrkan. Denna kan också firas en senare dag. Om man följer den äldre ordningen rekommenderas, att kistan inte föres in i kyrkan. Begravningen kan också förrättas enbart på kyrkogården eller i krematoriet.

V har endast ordningsföljden i kyrkan-på kyrkogården. B däremot börjar med begravningsakten på kyrkogården och fortsätter med gudstjänsten i kyrkan.

B och V redovisar även en ordning för andakt i sorgehuset.

En jämförelse mellan de schweiziska ritualen visar långt gående överensstämmelser men också lokala variationer.

A. Genève

Akten i kyrkan börjar med ett votum och en inledande bön, följd av textläsningar och predikan. Den avslutas med bön, Fader vår (ev) och välsignelsen.

Akten på kyrkogården inledes med en bön, som innefattar en *commendatio animae*, därefter följer textläsning och avslutningsbön.

B. Vaud

Akten i kyrkan börjar med inledningsord, kort votum och psaltarpsalm och fortsätter med en rätt omfattande textläsning och griftetal. Så följer en fint kasuellt genomarbetad böneavdelning, avslutad med välsignelsen.

Akten på kyrkogården. Sedan kistan burits ut till graven, säger prästen: "Vänd åter till jorden, varifrån du är kommen, säger Herren Gud, ty du är stoft och stoft skall du åter varda. Men nu har Kristus uppstått som förstlingen av de döda."

Fyra alternativa begravningsformler anges dessutom:

1. "Vi befaller åt Gud vår broder NN och antvaradar hans kropp åt jorden, i hoppet om evigt liv genom Jesus Kristus vår Herre."

2. "Vi befaller åt Guds barmhärtighet vår broder NN och antvaradar hans

¹ Brev från E. Diserens 11/1 1977.

² Oktober 1976.

kropp åt jorden, i hoppet om uppståndelse genom Jesus Kristus vår Herre.

3. "Vi lägger i den levande Gudens händer vår broder NN. Vi lägger hans kropp i graven och väntar de dödas uppståndelse genom vår Herre Jesus Kristus, som skall förvandla vår förnedringskropp och göra den lik sin härlighetskropp genom den kraft varmed han kan underlägga sig allt."

4. "Vi befäller åt Gud vår broder NN och giver åt stoftet det som är stoft, i hoppet om evigt liv genom Jesus Kristus, vår Herre. Om än min kropp och min själ försmäkta, så är dock Gud mitt hjärtas klippa och min del evinnerligen" (vid kremation).

Efter begravningsformeln följer textläsning, predikan (ev) och avslutande bön med välsignelse.

C. Bern

B börjar akten på kyrkogården och försätter med gudstjänsten i kyrkan. För att jämförelsen skall bli mera överskådlig, följer analysen den omvända ordningen.

I kyrkan inledes gudstjänsten med en allmän eller kyrkoårsbestämmd ingress, följd av psaltarpålsalm, textläsning och griftetal. Därefter följer en avdelning böner med kasuell prägel, psalmsång, Fader vår och välsignelsen.

På kyrkogården inledes begravningsakten med Ps 16 och commendatio animae. Begravningsformeln lyder: "Så säger Herren Gud: vänd åter till jorden, varifrån du är kommen, ty du är stoft och stoft skall du åter varda. Men Kristus har uppstått från de döda. Han är förstlingen av de avsomnade. Därför överlämnar vi vår broder NN i den levande Gudens händer. Vi nedlägger hans kropp i graven och väntar uppståndelsen genom Jesus Kristus, som skall återkomma för att döma levande och döda. Herre, giv dina tjänare den eviga friden och låt ditt ljus lysa för dem."

Så följer Benedictus och/eller den apostoliska trosbekännelsen, en kort textläsning samt bön, Fader vår och en avslutande välsignelsebön.

D. Zürich

I kyrkan inledes gudstjänsten med ingångsord och en minnesstund. Denna kan bestå av tillkännagivande av dödsfallet (Abkündigung), trösteord för de efterlevande och förbön för dem. I akten kan även ingå minnesord från de närmast sörjande och vänner till den avlidne, liksom uppläsande av dennes Lebenslauf.

Detta inslag i ritualen anknyter till sydtysk tradition.

Så följer predikan, psalmsång och förbön, Fader vår och en trospsalm. Gudstjänsten mynnar ut i sändningsord (ev föregångna av ett tack från de anhöriga till den avlidne) och välsignelsen.

Vid graven börjar akten med inledningsord.

Begravningsformeln föreligger i flera varianter:

1. "Vi lämnar jorden åt jorden, stoftet åt stoftet, men den döde befäller vi i den allsmäktige Gudens händer." Därefter läses 1 Kor 15:42 – 43.

2. "Vi överlämnar NN:s kropp åt jorden. Jord till jord, stoft till stoft. Men hans liv vilar för Kristi skull i Guds hand."

3. En tredje variant har i stället för egentlig begravningsformel Paul Gerhardts psalm "Menschliches Wesen, was ist's gewesen?"

4. "Nu bäddar vi ner hans kropp till den sista vilan. Jord till jord, stoft till stoft. Men den döde vilar trygg i den evige Gudens beskärm. Hans eviga ljus lyse för honom."

5. "Vi har nu överlämnat hans kropp åt jorden. Jord till jord, stoft till stoft. Men den döde vilar i Herrens eviga förbarmande. I hans hand är liv och död."

6. "Vi överlämnar åt jorden det dödliga hos vår bortgångne NN."

Därefter läses Hebr 13:14 och Fil 3:20.

Akten avslutas med bön, Fader vår och välsignelsen (om akten följer efter gudstjänsten i kyrkan) eller med en enkel inbjudan till den följande gudstjänsten.

2.4.4 Skottland

Bakgrunden

I *First Book of Discipline* of the Church of Scotland 1560 föreskrevs, att begravning skall handhavas på ett värdigt sätt, så att hoppet om uppståndelse näres, men att samtidigt all slags övertro, avguderi och annat som föder falska åsikter undviks.

Därför skall vid begravningen varken psalmsång eller textläsningar förekomma, för att förhindra den gamla vidskepelsen att be för de döda. Den närmare gestaltningen av ordningen för begravning må ankomma på de enskilda församlingarna, efter anvisningar av deras präster. Särskild likpredikan bör inte hållas. Det räcker med de predikningar, som regelbundet hålls för församlingsborna¹.

Redan 1562 beslöt emellertid den skotska reformerta kyrkan att följa Genèveförsamlingens ordning för bl a jordfästningen.

Detta innebar, att predikan och böner kunde förekomma i kyrkan efter begravningen, som förrättades utan alla ceremonier.

Under puritanismens tid reagerade man mot predikan i samband med begravningen, och utvecklingen gick tillfälligt mot en allt mer asketisk form. Mot mitten av 1800-talet förekom i regel endast en enkel andaktsstund i sorgehuset, även om det kunde hända, att offentliga personer och präster kunde begravas i kyrkan med likpredikan och böner.

En förnyelse av begravningsritualet kom till stånd mot slutet av århundradet genom bl a *Church Service Society*, som 1867 utgav *Euchologion*, vilket även innehöll *Manual for the Burial of the Dead*. Denna ordning har varit förebild för de amerikanska presbyterianernas *Book of Common Worship* 1906 och tagit intryck av de reformerta kyrkorna i Europa.

¹ *First Book of Discipline*, 1560, London 1764 s 63.

Den nuvarande riten

Den skotska kyrkans nu gällande begravningsritual ingår i *Book of Common Order 1940*.

Ordningen är följande:

A. I kyrkan

Den inledande delen av begravningen kan förrättas i kyrkan eller i sorgehuset och inledes med en psaltarpsalm, en psaltarparafrafras eller annan psalm.

Officianten läser därefter Matt 5:4, Vish 3:1–3; 5 Mos 33:27; Ps 30:6 och Joh 11:25 samt kollektbönen Evige Gud, vår himmelske Fader, som älskar oss med en kärlek, som aldrig sviker.

En eller flera psaltarpsalmer läses eller sjunges. Följande föreslås: 22, 39, 90, 103 och 121.

Så följer textläsningarna: Rom 8:18, 28, 35, 37–39; 1 Kor 15:20–23, 35–38, 42–44, 50, 53–58; 2 Kor 4:8–18; 1 Tess 4:13–18; 5:1–6, 8–11, 23; Upp 7:9–17, 21–22 samt Joh 14:1–4, 6, 27.

Efter texterna följer kollektbönerna O nådens Gud, som sände din Son, Barmhärtighetens Fader, all trösts Gud och O Gud, inför vars anlete släkten födas och dö jämte ev särskilda böner och förböner. Akten avslutas med Fader vår och psaltarpsalm (eller parafrafras eller annan psalm.)

B. Vid graven

Officianten läser först Joh 11:25 eller 1 Kor 15:20 eller Upp 1:17.

Begravningsformeln lyder: "Då det behagat den allsmåttige Guden att taga till sig vår avlidne broders själ, antvarda vi hans kropp åt graven. Jord till jord, aska till aska, stoft till stoft, i det vissa och säkra hoppet om uppståndelse till evigt liv genom vår Herre Jesus Kristus." Därefter kan officianden läsa Upp 14:13.

Akten slutar med kollektbönen Allsmåttige Gud, som har uppenbarat din enfödde Son (eller alt) samt den apostoliska slutönskan.

Särskilt ritual meddelas för begravning "in circumstances of deep distress" och vid begravning av barn. Särskilt ritual för begravning av präst anges i Ordinal and Service Book for Use in Courts of the Church.

1977 års ordning

Den skotska kyrkans *Committee on public worship and aids to devotion* har sedan 1971 arbetat bl a med en revision av begravningsritualet, och 1977 utkom en ny begravningsordning.

Ordf i kommittén dr A. K. Robertson angav 1972 följande riktlinjer för revisionsarbetet:

1. En särskild ordning för begravningsgudstjänst i krematorium och för gravsättning av askurna bör utarbetas.
2. Ritual för begravningsgudstjänst i ett hem bör ha en mera intim och mjuk prägel utan att för den skull hemfalla åt sentimentalitet. Ordningen för

begravning i kyrkan bör vara mera formell och värdig, samtidigt som den tillgodoser församlingens aktiva deltagande och betonar det positiva och glädjefyllda i den kristna synen på döden.

3. Ordningen för begravningsakt i krematorium bör vara kortare och enklare.

4. Ytterligare gudstjänstformer behövs: böner i sorgehuset (t ex då prästen gör hembesök före begravningen eller då kistan tillslutes), böner vid bisättning och innan de sörjande lämnar hemmet eller sjukhuskapellet.

5. Ordningen för begravning i kyrkan bör utformas dels på traditionellt, dels på modernare språk.

6. Särskilda ritual behövs för begravning vid självmord och olycksfall liksom för begravning av barn och dödfödda.

7. Akten på kyrkogården bör också utformas dels på traditionellt, dels på modernt språk.

8. Bibeltexterna behöver ses över. Vid begravning i kyrkan bör trosbekännelsen kunna förekomma och en stunds meditativ tystnad ingå i ritualen. Frågan om förbön för de döda bör noga övervägas, liksom frågan om nattvardsfirande i samband med begravning. Alternativa inledningsord och avslutningsböner vid akten på kyrkogården bör utformas. Det bör vara möjligt att efter begravningen läsa *Nunc dimittis*.

9. Församlingens aktiva medverkan bör tänkas igenom. Kanske man bör införa antifonal läsning av psaltar- eller andra bibeltexter för att motverka att ritualen blir en dyster prästmonolog.

Sekreteraren i kommissionen dr *J.C. Stewart* konstaterar, att kommittén inte fann det möjligt att ta upp alla de ovan refererade önskemålen. Man fann sig under arbetets gång tvingad att reducera och prioritera².

Den nya begravningsordningens allmänna syfte anges av kommittén så: att undvika dömande tonfall och klart uttrycka evangeliet om Guds kärlek till alla, i ord som kan uttalas vid varje tillfälle över alla människor. I ritualen befaller den döde åt Gud "i förlitan på hans oändliga barmhärtighet". Ritualens strävan är att uttrycka den kristna tron på Guds nåd och på Kristi seger och Kristi rike. Dessa formuleringar är hämtade ur stencilen till kommitténs ritulförslag och är avsedda att ingå som företal i den nya ritualboken.

I samma dokument lämnas även några synpunkter på begravningens allmänna förlopp. Praxis skiftar avsevärt i olika delar av Skottland. På sina håll förrättas begravningen sålunda allmänt i kyrkan. På andra håll är det vanligare att hålla begravningsgudstjänsten i ett gravkapell eller i den avlidnes hem. Kommittén menar, att det normala bör vara att hålla begravningen i församlingskyrkan. Ritualen har utformats utifrån den utgångspunkten men kan modifieras, när omständigheterna påkallar detta.

J.C. Stewart påpekar, att de ritualer som framläggas inte är obligatoriska. De erbjuds närmast som modeller, vilka församlingsprästerna må kunna använda på det sätt som synes lämpligast. Av detta följer, att även andra ritualer på sina håll har blivit brukade, t ex den ritual som ingår i *Worship now*³,

² Stewart, J.C. i brev 3/2 1977.

³ Utg på St Andrew Press (1976).

vilket i sin tur nära anknyter till *Contemporary Prayers for Public Worship*.⁴

Det nya ritualet föreligger i två alternativ.

Alternativ I

A. I kyrkan

Gudstjänsten i kyrkan inledes med några korta bibelspråk, som leder över till syndabekännelsen, avlösningen och kollektbönen. Efter syndabekännelsen är Kyrie infogat.

Därefter följer läsning ur Gamla testamentet (ev) och Nya testamentet med en mellanliggande psalm, kort predikan (ev) och den apostoliska trosbekännelsen (ev).

Begravningsbönerna inledes med en bön närmast av anamnestyp (Allsmäktige Gud, vars trofasthet). Den övergår i en bön, som anknyter till helgonen och alla kristna som dött i tro, och därefter fortsätter: "Vi minns med tacksägelse våra kära, som du kallat hädan...särskilt din tjänare NN. Vi tackar dig för all din kärlek och godhet mot honom..I förlitan på din oändliga nåd befaller vi honom åt dig. Giv honom o Herre, den eviga vilan och låt ditt eviga ljus lysa för honom."

Böneakten avslutas med en förbön för de sörjande, Fader vår, psalmsång och välsignelseönskan.

B. Vid graven

Akten vid graven kallas The Committal. Officianten läser några korta bibelord och uttalar begravningsformeln: "Vi har befallt vår broder i Guds händer och antvadar nu hans kropp åt graven. Jord till jord, aska till aska, stoft till stoft. Vi sätter all vår tro och lit till Guds barmhärtighet och till hans Sons, Jesu Kristi, vår Herres, seger, han som dog och blev begravnen men uppstod igen för oss och lever och regerar i evighet."

Därefter kan officianten säga: "Saliga äro de döda, som dö i Herren. Ja, säger Anden, de skola vila sig från sitt arbete, ty deras gärningar följa dem efter." I stället kan Nunc dimittis förekomma.

Akten på kyrkogården avslutas med bön, Fader vår (ev) och den apostoliska slutönskan.

Alternativ II

Alt II är innehållsligt och språkligt modernare.

A. I kyrkan

Gudstjänsten inledes med en allokution: "Mina vänner, vi är samlade i en stund som för oss alla måste kännas svår. Vi sörjer över att någon som vi kände och älskade har dött..".

⁴ Bönerna är sammanställda av en grupp kongregationalistiska präster och utgivna på SCM Press. Stewart, J.C., i brev 3/2 1977.

Ingen syndabekännelse förekommer, utan officianten fortsätter med endera av bönerna Fader, din kärlek är starkare än döden eller Gud, vår Fader, du är en tillflykt och styrka för oss, en nära hjälpare i nödens tider.

Efter psalmsång (ev) följer samma textdel som i alt I.

Officianten ber därefter en anamnesbön ("Herre Gud, med hela din kyrka frambär vi till dig lov och pris.."), som övergår i en bön med anknytning till den bortgångne: "I dag lyfter vi våra hjärtan till dig i tacksägelse för NN, vår vän som nu har lämnat oss... Vi välsignar dig för att all jordisk svaghet nu är borta och glömd för honom och att döden ligger bakom honom och inte längre väcker fruktan. Hjälp oss att undergivet lämna honom åt dig... Gör oss vissa om att han är trygg i ditt beskydd och att du skall fullborda det verk, som du begynt i honom." Bönen slutar med en förbön för de sörjande. Därefter följer Fader vår, psalmsång (ev) och en avslutande välsignelse eller tacksägelse.

B. Vid graven

The Committal inleds med Jesu ord: "Frukta icke. Jag är den förste och den siste och den levande."

Begravningsformeln är densamma som i alt I. Den kan följas av korta bibelord. Därefter ber officianten bönen "Herre Gud, det var din glädje att ge oss våra ögons ljus och låta oss födas. Du skapade oss inte till mörker och död utan till att vi med hela vårt hjärta skulle leva och komma närmare dig. Var nu barmhärtig mot oss och tag oss vid handen och för oss till livet, i dag och för evigt."⁵

Alternativt kan följande bön förekomma: "Herre, du var den förste och den siste, begynnelsen och änden, du var hos oss vid vår födelse. Var med oss under hela vårt liv. Var med oss i vår död. Och eftersom din barmhärtighet inte sviker oss då, giv att vi inte dör utan uppstår till att leva inför dig, du som lever och regerar...".

Akten avslutas med en välsignelseönskan.

Till de båda ritualen är fogad en avdelning kasuella böner, en utförlig lista över användbara bibeltexter och ett förslag till psalmer.

Det är uppenbart, att de båda alternativen avser att tillgodose det ovan anförda önskemålet om dels en högtidligare, mera traditionell ordning, dels en enklare med modernare tonfall. Man kan konstatera, att alt II är moderniserat även innehållsligt sett: ingen syndabekännelse ingår och inte heller någon egentlig akt av commitment. Dessa förändringar är dock genomförda så, att den bibliska förankringen inte äventyras.

Alt II är i själva verket ett av de få exemplen på en begravningsordning, som har vågat ta steget från traditionell form och traditionellt innehåll till ett mera tidsnära och människotillvänt ritual.

Trots uppenbara och ofrånkomliga ojämnheter är detta lösningsförsök värt att uppmärksammas. Det synes antyda en väg, som i olika kyrkor torde komma att uppfattas som nödvändig, om begravningsritualet skall verka

⁵Bönen är hämtad ur Oosterhuis, H. *Your Word is Near*. Den ingår även i den amerikanska episkopalkyrkans PBS 24 (1967) och STU (1971).

meningsfullt och engagerande för moderna människor i deras oro inför döden och deras sorg vid en grav.

2.4.5 Frankrike

Eglise Réformée de France tillsatte 1946 en liturgikommission, som efterhand lagt fram en rad ritual. 1950 utarbetades sålunda en ordning för söndagens huvudgudstjänst, som antogs 1955. Under de följande åren framlades bl a ordning för upptagande i den kristna församlingen och ritual för begravning. Samtliga ritual fastställdes av generalsynoden 1962 som *Liturgie de l'Eglise Réformée de France*.

I de inledande anmärkningarna till begravningsordningen konstaterar man, att begravningen i den reformerta kyrkan har till syfte att i tro och hopp överlämna den döde åt Gud. Kyrkan omger med sitt deltagande och sin förbön de sörjande och förkunnar evangeliet om uppståndelsen. Officianten bör noga se till att ingenting i ritualen kan tydas som ett rituellt handlande med den döde (un rite efficace en faveur du mort).

Begravningsritualet föreligger i fyra alternativ. Alt I avser normalfallen, II begravning av en aktiv kyrkomedlem, III begravning av en på tragiskt sätt bortgångna och IV begravning av barn.

Det intressanta är, att man kasuellt helt har genomarbetat de fyra alternativa liturgierna och inte nöjt sig med punktuella förändringar.

Samtliga ritual består av tre delar: i sorgehuset, i kyrkan, vid gravstenen.

Alternativ I

A. I sorgehuset

Akten består av ingångsord, textläsning (Joh 14:1 – 6 eller 5:21 – 24) och en kort bön (i två varianter).

B. I kyrkan

Akten börjar med hälsningsord, där den döde nämnes vid namn och den apostoliska trosbekännelsen. Därefter följer en kollektbön (i tre varianter), Ps 130 eller 77 och textläsning ordnad i nio serier. Texterna är: 1) 1 Kor 15:1 – 3, 19 – 20, 22, 42b – 44a, 54, 57; Rom 8:1 – 3, 9, 11, 18 – 23, 28; 3) Ps 90:1 – 5a, 10b, 12; 1 Petr 1:3 – 8; 4) Joh 6:37 – 40; 14:27; 15:9; 17:24a, 26; 5) Rom 8:18a; 1 Kor 13:12; 1 Joh 3:2; Jak 5:7 – 8; 6) 1 Tess 4:13 – 14; 5:4 – 6, 8 – 10; 4:18; 7) Ps 39:5 – 9, 13; Luk 12:35 – 38; 8) Pred 7:23 – 24; 1 Kor 1:27 – 31; 9) Ps 143:1 – 3, 11; 1 Sam 16:7b – 8; 1 Kor 4:5; 1 Joh 2:1b – 2. Det bör anmärkas, att serie 8 är avsedd för begravning av en ateist och serie 9 för begravning av en person, som är "dömd av den allmänna opinionen".

Efter textläsningen hålles ett kort griftetal, som inte får ha karaktären av lovtal över den avlidne, eller också en meditation, som återges i helt utförd skick (i tre alternativ).

Efter psalmsång läses en litaniebön med sjungna församlingssvar eller en allmän förbön (i två alternativ), Fader vår och 2 Kor 1:3.

C. Vid graven

Sedan kistan sänkts ned i graven (varvid mullpåkastning kan förekomma, efter lokal sed), uttalar officianten begravningsformeln: "Då vi nu överlämnar åt jorden det som är stoft, bekänner vi vår tro på det eviga livet. Den som tror på mig skall leva, om han än dör, säger Jesus Kristus. Frukta icke, tro allenast!"

Därefter följer en kort bön och maningsorden: "Kämpa trons goda kamp, sök att vinna det eviga livet, till vilket ni är kallade (1 Tim 6:12a). Far efter rättfärdighet, kärlek och tålmod. Herren är trofast. Han skall styrka eder och leda edra hjärtan till Guds kärlek och Kristi tålmod." Sist läses en välsignelseönskan.

Akten vid graven kan utformas alternativt. Begravningsformeln lyder då: "Då vi nu överlämnar åt jorden det som är stoft, bekänner vi vår tro på Jesu Kristi löften. Vi tror på syndernas förlåtelse, vi förbjudar de dödas uppståndelse och det eviga livet."

Även de övriga momenten har alternativa formuleringar.

Alternativ II

Gången i ritualen är densamma som i alt I, men kasuella förändringar möter på de enskilda punkterna.

A. I sorgehuset

Hälsningsorden utgöres av 2 Joh 3, textläsningen av Ps 23 och den avslutande bönen har mera personliga tonfall.

B. I kyrkan

Hälsningsorden lyder: "Gud har givit oss evigt liv, och det livet är i hans Son. Den som har Sonen, han har livet. Frälsaren leder de sina till de levande vattenkällorna."

Kollektbönen efter inledningsorden har en varm personlig ton. Som alternativ anges (liksom i alt I) Ps 130.

Textläsningen omfattar fyra serier: 1) Jes 65:17 – 25; 2) Upp 21:1 – 7; 22:1 – 5; 3) Ps 102: 2 – 3, 12; 73:23 – 28; 4) Kol 1:12 – 23; 3:1 – 4.

Efter griftetal eller meditation följer en personligt formad förbön (i två alternativ), Fader vår och 1 Petr 5:10.

C. Vid graven

Begravningsformeln lyder: "Då vi nu överlämnat åt jorden det som är stoft, bekänner vi vår tro på det eviga livet. Den som tror på mig, skall leva om han än dör, säger Jesus Kristus, och den som lever och tror på mig han skall aldrig någonsin dö."

Bönen vid graven (två alternativ) har även den en varm personlig form, liksom den avslutande förmaningen.

Alternativ III

A. I sorgehuset

Inledningsorden utgörs av Ps 70:2 och Upp 1:18. Texterna är Rom 8:31 – 32, 34 – 38 och den avslutande bönen ger starka uttryck åt sorg och medlidande.

B. I kyrkan

Som bön efter inledningsorden läses Ps 130. Textläsningen omfattar tre serier: 1) Ps 77:2 – 10; 42:6; Matt 11:28 – 29; 2) Klag 3:17 – 26, 31 – 33, 55 – 57; 3) Ps 103:13 – 18; Jes 49:14 – 15, 23b.

Efter griftetal eller meditation följer en förbön (i tre alternativ), Fader vår och välsignelseönskan.

C. Vid graven

Begravningsformeln lyder: "Då vi nu överlämnar åt jorden det som är stoft, bekänner vi vår tro på Jesu Kristi löften. Vi tror på syndernas förlåtelse, vi förbäddar de dödas uppståndelse och den tillkommande världens liv."

En särskild bön avslutar ritualen (Barmhärtighetens Fader, all trösts Gud).

Alternativ IV

A. I sorgehuset

Akten omfattar läsning av Luk 10:5; Klag 5:15 – 16; Ps 77:9 – 10; Jer 29:10; Jes 51:12; 66:13; Joh 14:1, 27 och avslutas med en personlig och varm bön.

B. I kyrkan

Hälsningsorden lyder: "Ingen enda av dessa små skall gå förlorad. Låt barnen komma till mig, säger Jesus, ty Guds rike hör dem till".

Kollektbönen är enkel och öm, och textläsningen omfattar Ps 23:1 – 4 och Jes 40:11 (med en alternativ serie för föräldralösa barn). Även meditationen och avslutningsbönen är kasuellt präglade.

C. Vid graven

Denna del av ritualen överensstämmer med alt III.

2.4.6 USA

Bakgrunden

I anslutning till den skotska presbyterianska traditionen föreskrev *Directory of Worship of the Presbyterian Church in the USA* 1821 en ordning för

begravning, där officianten skulle förmana menigheten "att besinna livets korthet och vikten av att vara beredd för evigheten"¹.

1894 föreskriver *Book of Church Order of the Presbyterian Church in the USA* att i begravningsritualet bör ingå psalmsång, textläsningar, förmaningar och trösteord, allt inställt på "varning, undervisning och tröst för de levande"².

Nuvarande ordning

Motsvarande anvisningar upprepas i den nu gällande *Directory of Worship* 1966, som ersätter den tidigare *Book of Common Worship* 1906.

Handboken är gemensam för The Presbyterian Church in the US, The Presbyterian Church in the USA och The Cumberland Presbyterian Church.

Ordningen för begravningen understryker, att akten är att betrakta som en gemensam gudstjänst, med psalmer, predikan, bön och trosbekännelse. Uppståndelsemotivet är genomgående. Riten skall i mänskligt fattbara ord även ge uttryck åt dödens realitet. Motiv som dödlighet, synd, skuld, skilsmässa från livet, uppståndelsen, förlusten och sorgen får inte undanskymmas.

I en rapport från en särskild kommitté, som 1968 framlades för och antogs av den 108:e generalsynoden för The Presbyterian Church in the US heter det, att begravningsritualet bör ha följande utformning: 1. Det bör uttrycka tillbedjan av Gud genom vittnesbördet om uppståndelsen och det kristna hoppet. 2. Jordfästningen bör hållas i församlingskyrkan men kan också ske vid graven och i så fall följas av en gudstjänst i kyrkan. 3. Ritualen bör ge uttryck åt att jordfästningen sker i den kristna församlingens gemenskap (Gal 6:10). 4. Ritualen bör inte överbetona dödens fysiska aspekt men skall samtidigt ta hänsyn till och visa respekt för den döda kroppen.

Joint Office of Worship utgav 1976 *Book of Common Worship. Provisional Services (Funeral and Committal Services)*.

Begravningsritualet har överrubriken Witness to the Resurrection. Gången i det är följande:

A. I kyrkan

Ritualen inleds med att officianten läser Joh 11:25 – 26 och Matt 11:28.

Därefter följer växelläst Adiatorium: "Vår hjälp är i Herrens namn/hans som har gjort himmel och jord/Loven Herren/Hans namn vare lovat."

Så följer en psalm och syndabekännelsen (som i den nya skotska ordningen, alt I): "Evide Fader, som vakar över våra liv, vi bekänner..." och avlösning³.

Därefter säger officianten: "Medan vi lever, är vi hemfallna åt döden. Herre, till vem skulle vi gå? Du har det eviga livets ord."

¹ Constitution of the Presbyterian Church in the USA 1821, bearb 1833 s 524.

² s 166.

³ Ovan s 71.

Efter en kollektbön (två alternativ) börjar så textdelen.

Först läses ur Gamla testamentet avsnitt ur Ps 90, Job 14, Ps 139, 130, 103, 121 och 23, följda av Åra vare Fadern (eller annat responsorium).

Så följer läsningar ur Nya testamentet: Luk 23, Joh 11, 14, 1 Tess 4, 1 Kor 15, 2 Kor 4 och 5, Rom 8, Upp 21 och 22 samt Ef 3 och därefter en kort sammanfattande bön, Evige Gud, vår Fader.

Efter psalmsång kan predikan hållas, följd av den apostoliska trosbekännelsen eller en kort bön samt kollektan Himmelske Fader.

Därefter följer begravningsbönen: "O Gud, inför vilken slakten födas och dö, vi lovar dig för alla dina tjänare, som nu lever för evigt hos dig. Särskilt tackar vi dig för din tjänare NN... Vi tackar dig för att döden för honom ligger bakom, att hans smärta är slut och att han trätt in i den glädje du har berett åt honom.."

Bönen mynnar ut i ett votum: "Allsmäktige Gud, du har genom Jesus Kristus lovat oss de många boningarna i ditt hus. Giv oss en tro, som ser bortom det synliga och skymtar tecken för ditt rike och som när synen sviker förtröstar på din kärlek, som aldrig ger upp. Lyft av oss den tunga sorgen och förläna oss ett fast hopp till Jesus, så att vi frimodigt vandrar vår jordiska väg och ser framåt mot ett ljus återseende i himmelen.."

Präst och församling säger till sist: "O Gud, som har kallat oss från död till liv, vi ger oss åt dig. Med din kyrka i alla tider prisar vi dig för din frälsande kärlek i Jesus Kristus, vår Herre."

Efter slutpsalmen säger officianten: "Hör vår Herres Jesu Kristi ord: Frid giver jag eder..." (Joh 14:27) och den apostoliska slutönskan.

B. Vid graven

Efter några bibelord läser officianten begravningsformeln: "Allsmäktige Gud, vi befaller åt dig vår broder NN, i förtröstan på din kärlek och barmhärtighet och i tron på löftet om uppståndelse till evigt liv."

Så följer fem alternativa kollektböner med ganska moderna tonfall, Fader vår (ev) och slutvälsignelsen.

De fem kollektbönerna lyder:

1. Herre, var vårt stöd under dagen, till dess skuggorna förlängas och aftonen kommer, jordens oro tystnar, livets feber stillas och vårt verk är avslutat. Förläna oss då i din nåd en trygg boning, en helig vila och en evig frid.

2. Gud, du har skapat denna underbara värld. Du vet vad som är bäst för oss. Ge oss en sådan tro, att vi dag och natt, alltid och allestädes må utan fruktan kunna anbefalla våra kära åt din kärlek, som aldrig sviker, i detta livet eller det tillkommande.

3. Evige Gud, vi har framlevat våra dagar och år under din nåd. Visa oss hur svaga vi är och hur kort vår tid på jorden. Led oss genom din helige Ande, så att vi när vi har tjänat dig i vår tid, må få samlas hos dig.

4. Fader, du utgav din egen Son Jesus till att dö för oss på korset och uppväckte honom från döden, som ett tecken på din kärlek. Ge oss tro så att vi, fastän vårt barn har dött, må tro att du tar emot honom och vårdar honom, till dess vi genom din nåd får mötas i ditt utlovade rikes glädje. (Vid jordfästning av barn).

5. Allsmäktige Gud, Fader för de dina i himmelen och på jorden. Var nära dem som sörjer, så att de förlitar på din kraft och blir bevarade i tron på livet efter döden.

Denna jordfästningsordning innehåller flera intressanta detaljer.

Den strävar efter att genombryta prästens monolog genom växelläsningar och bönerop. Den betonar psaltarläsningen. Den försöker ge enkla men bibliskt förankrade uttryck åt människors reaktion inför döden, inte minst markerat i de avslutande bönerna.

Som helhet betraktad är denna liturgi, vid sidan av den nya skotska liturgiens alt II och Kurhessen-Waldecks liturgi alt II en jordfästningsordning, som vågar bryta det traditionella mönstret och försöker närma sig nutidens människa, där hon står inför döden⁴.

2.5 De anglikanska kyrkorna

2.5.1 Bakgrunden

Den medeltida begravningsriten förenklades efter reformationen genom *Cranmers ritual i BCP 1549*.

Ritualet består av fyra delar: gravprocession, jordfästning, dödsofficium och dödsmissa.

Processionen kan gå direkt till graven eller först till kyrkan, där i så fall officiet kan läsas före begravningsakten¹.

Akten vid graven inleds med Job 14:1 och hymnen *Media vita* (Mitt i livet är vi i döden). Prästen kastar därefter mull på kistan med orden: "I commende thy soule to God the father almighty and thy body to the grounde, earth to earth, ashes to ashes, dust to dust." Därefter läses Fil 3:21 och sjungs hymnen *Audivi vocem* (Jag hörde en röst från himmelen). Liturgien vid graven avslutas med två kollektböner, som delvis har karaktären av förbön.

Dödsofficiet består av Ps 116, 146 och 139. Textläsningen utgöres av 1 Kor 15:20 – 58, följd av Kyrie, Fader vår och de medeltida slutbönerna samt en avslutande kollekta, som är en förbön för den avlidne.

*Rekvie*mmässan är slutpartiet i begravningsakten 1549. Introitus är Ps 42. Kollektbönen *O mercifull God* (O, barmhärtige Gud) bygger på Joh 11:25 – 26 och synes anknyta till en bön i Hilseys Primer². Episteltexten är 1 Tess 4:13 – 18 och evangeliet Joh 6:37 – 40.

Förutom av *G. Rowell* har Cranmers ritual analyserats av bl a *F. Procter*, *W.H. Frere*³ och *H.L. White*⁴.

C.O. Buchanan konstaterar, att ritualet 1549 betonar vilan i Kristus och hoppet om uppståndelsen och att jordfästningordningen mera syftar till att trösta de efterlevande än att lindra de dödas förestående lidanden⁵.

⁴ Ovan s 71ff och s 41ff.

¹ Rowell, G. 1977 s 84.

² *Ibm.*

³ Procter, F. och Frere, W.H. 1901.

⁴ White, H.L. 1951.

⁵ Buchanan, C.O. i Davies, J.G. *A Dictionary of Liturgy*.

BCP 1552 beskär 1549 års ordning avsevärt.

Dödsofficiets psalmodi försvinner sålunda, liksom mässan. Textläsningen flyttas till akten vid graven. De avslutande bönerna stryks, och endast Kyrie och Fader vår kvarstår. Vid aktens slut läses två kollektböner, som inte innehåller någon förbön för den döde – detta kanske på grund av M. Bucers kritik mot detta inslag i 1549 års ordning⁶.

Förbönerna för de döda höll sig visserligen kvar i den privata andakten. De utdömdes inte helt i De trettionio artiklarna men förbjöds uttryckligen i Homily on Prayer, eftersom de saknade biblisk förankring och inte hade någon mening, sedan läran om skärselden hade fallit bort⁷.

BCP 1559 för 1552 års ordning vidare. Den består till 1645.

Puritanismens England försöker då göra rent hus med hela den traditionella begravningsriten, och *Directory of Public Worship* förbjuder alla begravingar i hittills gängse form. Begravningen skall äga rum utan alla ceremonier, vare sig böner, textläsningar eller predikan.

Denna abrupta återgång till det äldsta och strängaste reformerta gravskicket var emellertid alltför tvär och okänslig för att kunna bestå.

Redan *Savoykonferensen 1661* gjorde vissa medgivanden i traditionell riktning, och efterhand tilläts gravprocession, psalmodiering och textläsningar vid graven liksom en efterföljande gudstjänst i kyrkan, i huvudsak efter BCP 1552.

2.5.2 Utvecklingen efter BCP 1662

Under århundradenas lopp och inte minst under 1800-talet ventilerades åtskilliga förslag till en revision av BCP 1662:s jordfästningsritual.

Från evangelikalt håll framlades sålunda ett nytt ritulförslag, *The Book of Common Prayer revised 1873* och *Protestant Prayer Book 1894*.

Man hade där avlägsnat varje antydning till att begravningsritualet skulle kunna innebära något "handlande" med den döde liksom alla förböner för den bortgångne.

Motsatta synpunkter framfördes av oxfordrörelsens talesmän, som krävde förbön för den döde och rekviemmässor.

G. Rowell konstaterar, att biskop Ch. Wordsworth tycks ha varit den förste anglikanske biskop i nyare tid, som tillät sådana mässor (1872), tio år senare följd av biskop Macarless och 1896 av biskopen av Salisbury⁸.

En rad högkyrkliga begravningsföreningar bildades, med syfte att öva förbön för de döende och döda, främja rekviemmässans bruk och hävda läran om köttets uppståndelse⁹.

Senare har inget nytt begravningsritual lagts fram förrän i och med 1928 års liturgi.

Dess jordfästningsordning har senare infogats i *Alternative series I*, med en viss bearbetning i fråga om psalmval, läsningar och böner.

1928 års liturgi anknöt medvetet till BCP 1549.

⁶ Wright, D.F. 1927 s 227.

⁷ Jfr s 39, 80.

⁸ Rowell, G. 1977 s 97f.

⁹ Cope, G. 1970 s 130f.

Sex nya inledningsord angavs. Ps 23 och 130 fogades till officiets psalmodi. Responsoriet *Requiem aeternam* (Den eviga vilan) kunde användas som antifon till varje officiepsalm, och hymnen *O Saviour of the World* kunde sjungas före psalmerna. Som alternativa läsningar angavs 2 Kor 4:18 – 5:10; Upp 7:9 – 17 och 21:1 – 7. Ps 103: 13 – 17 angavs som alternativ till hymnen vid graven. En alternativ begravningsformel, som närmare ansluter till BCP 1549, meddelas, och de traditionella responsorierna återinfördes efter Fader vår. Tre nya kollektböner vid slutet av jordfästningsakten innehåller förbön för den döde och de sörjande. Anvisningar lämnas för rekviemmässa.

Till sist infogas en bön vid gravinvigning, vissa rituella ändringar då begravning sker i samband med kremation samt ett nytt ritual för begravning av barn.

Frågan om *böner för de bortgångna* har på senaste tid på nytt trätt i förgrunden.

I januari 1971 framlade ärkebiskopens Commission on Christian Doctrine betänkandet *Prayer and the Departed*.

Rapporten konstaterar inledningsvis, att Nya testamentet inte ger något klart svar på frågan om våra förböner för de döda eller de dödas förböner för de levande. Först från mitten av andra århundradet möter förböner för de bortgångna i de fornkyrkliga liturgiska dokumenten, för att senare bli vanligare hos kyrkofäderna. Efterhand knyts förbönen för de bortgångna samman med skärseldsläran¹⁰.

I och med att reformationen förkastar denna, faller även förbönen för de döda så småningom bort. En kristen förs genom döden till gemenskap med Gud i Kristus. Den som inte levat och dött som en kristen stannar i dödsriket. Livet på jorden är slutgiltigt avgörande för människans eviga väl eller ve.

Efterhand växte sig emellertid den tanken starkare, att man inte behöver bygga på skärseldsläran för att motivera böner för de bortgångna. Sådana förekom ju redan i fornkyrkan, innan skärseldsläran var utformad. Varför skulle man då inte från andra utgångspunkter kunna återupptaga denna fornkyrkliga tradition? Inte minst oxfordrörelsen bidrog till att förbön för de döda åter började komma i bruk. I stället för skärselden inför man begreppet "mellantillståndet". Kyrkans existensform är trefaldig: stridande (på jorden), bidande (i mellantillståndet) och segrande (i härligheten). Detta innebär inte en statisk uppdelning: det är möjligt att övergå från de två första stadierna till det tredje. Segerns slutmål förutsätter möjligheten till växande och andlig utveckling.

Bönen för de döda är emellertid mindre ett nedslag av systematisk teologisk syn än av det psykologiska behovet att i förbönens form ge uttryck åt kärlekens tanke och omtanke – en konstlös kärlek, som önskar de bortgångna allt gott, var de än befinner sig på andra sidan om dödens gräns.

Men om kyrkan i sin offentliga gudstjänst skall kunna utsäga det som i det kristna fromhetslivet redan utövas i form av förbön för de bortgångna, är det viktigt att dessa utsagor får en form, som stämmer överens med vad Skriften lär om de döda: trons förening med Kristus, delaktigheten av helig Ande och trons förbuden av den yttersta dagen och uppståndelsen.

¹⁰ Ovan s 39, 79.

Kommittén formulerar ett par korta böner som exempel på vad man äsytar. Dessa böner har emellertid inte satt några synliga spår i de senaste anglikanska ritualen.

En jämförelse mellan BCP och Alternative series I (1965), II (1966) och III (1971)

A. Processionen till kyrkan

I BCP föreskrives en procession från sorgehuset till kyrkan/kyrkogården. Under denna procession sjunges eller läses Joh 11:25 – 26; Job 19:25 – 26, 1 Tim 6:7 och Job 1:21. Anordningen anknyter till den romersk-katolska likprocessionen, där dock psaltarpsalmer och responsorier sjungs.

Med sin allmänt konservativa prägel bevarar AS I processionen men utökar textställena med Ps 25:6; 5 Mos 33:27; Rom 8:38 – 39; 14:8 – 9; Matt 5:4 och Joh 14:1.

I AS III är processionen borta.

B. I kyrkan

BCP inleder akten i kyrkan med Ps 39 och 90. Så gör även AS I, som till dessa psalmer fogar Ps 23 och 130.

AS III inför några moment från den bortfallna processionen i aktens inledning. Efter Joh 11:25 – 26 (som ingick i processionen) läses några textord: 1 Tim 6:7; Job 1:21; 5 Mos 33:27; Matt 5:4 (samtliga = AS I under processionen) samt Klag 3:22 – 23; Joh 3:16; 1 Kor 2:9 och 1 Tess 4:14, 18. Därefter följer psaltarläsning, inledd med kollektbönen Himmelske Fader. Denna anknyter till slutorden i den apostoliska trosbekännelsen. Psalmerna utgörs av Ps 23, 90 och 130 (=AS I). En rad alternativa psalmer anges.

Efter psaltarrecitationen följer i BCP den långa nytestamentliga läsningen 1 Kor 15:20 – 58.

I förkortad form är denna text bevarad i AS I. Som alternativ upptages 2 Kor 4:16 – 5:10; Upp 7:9 – 17 eller 21:1 – 7.

AS III har textserien Joh 14:1 – 6, 1 Kor 15 (=AS I) och 1 Tess 4:13 – 16. Därutöver anförs en rad alternativa texter, bland vilka 2 Kor 4:17 – 18 och Upp 21:1 – 7 återfinns i AS I. Efter den nytestamentliga läsningen kan griftetal hållas.

BCP avslutar akten i kyrkan med den nytestamentliga läsningen.

AS I förlägger däremot en del av begravningsbönerna till kyrkan. De inleds med Kyrie och Fader vår och följs av litaniebönen Ne intres in judicium (Ställ oss inte till doms). Därefter läses en eller flera kollektböner, avslutade med den apostoliska slutönskan.

AS III förlägger i likhet med AS I större delen av bönerna till kyrkan. Bönerna inleds med slutet av Te Deum. Därefter följer Kyrie och Fader vår (AS I) och ev en kollektbön (som anges i ett bihang). Böneakten avslutas med kollektbönen Förläna oss, o Herre, visdom och nåd och en bön, som anbefaller den döde åt Guds barmhärtighet: Vi befaller åt den barmhärtige Guden, vår skapare och återlösare. Sist följer ett votum: Må Gud i sin oändliga kärlek.

C. Vid graven

BCP föreskriver följande ordning för inledningen vid graven: Prästen och hans medhjälpare sjunger Job 14:1 – 2, följt av Media vita och två kollektpöner.

AS I följer även här BCP men föreslår som alternativ Ps 103:13 – 17.

AS III inleder begravningsdelen med Upp 14:13 (i BCP och AS I placerat efter mullpåkastningen) och Ps 103:13 – 17 (=AS I). Alternativt kan man följa BCP:s ordning.

Vid mullpåkastningen läser prästen enligt BCP bönen Eftersom det har behagat med begravningsformeln ”jord till jord, aska till aska, stoft till stoft”. Därefter följer Upp 14:13, Kyrie och Fader vår samt en avslutande kollektpön och den apostoliska slutönskan.

AS I följer BCP men anger som alternativ begravningsformel Vi befäller i dina barmhärtiga händer. Akten vid graven avslutas med 1 Tim 1:17.

AS II anger som begravningsformel: ”Vi har befallt vår broder NN. och vi ansvarar honom nu..”. Därefter läses Ps 16:11 och Jud v 24 – 25 eller också den bön, som avslutar akten i kyrkan.

Både AS I och AS III förutsätter, att fullständig begravningsmessa skall kunna förekomma och anger texter och böner för denna.

I *The Alternative Service Book 1980* återges begravningsritualet i AS III samt en ordning, som utgör en språklig bearbetning av BCP 1662.

I förhållande till AS III har endast obetydliga justeringar gjorts beträffande de inledande bibelorden och urvalet av psaltarsalmer.

Utvecklingen inom The Anglican Communion

Som ett exempel på utvecklingen inom The Anglican Communion väljes här den episkopala kyrkan i USA.

The Liturgical Commission of the Episcopal Church har 1967 i serien Prayer Book Studies som nr 24 framlagt *Pastoral Offices*, vari ingår två jordfästningsritual (här förk PBS 24).

PBS 24 innehåller även en ordning för smörjande av sjuka¹¹ och böner för döende¹².

I fråga om begravningen anmärkes, att den bör ske i kyrkan och i församlingens nävaro. En del av akten vid graven kan med fördel förläggas till kyrkan. Ett visst utbyte av ”burial anthems” kan ske mellan BCP och PBS 24.

Alternativ I

A. I kyrkan

Som inledning kan läsas eller sjungas Joh 11:25f; Job 19:25; Rom 14:7 – 8 och Upp 14:13. Därefter följer versikeln Välsignad Gud, Fader, Son och helig Ande med församlingens svar: Och välsignat vare hans rike, nu och i evighet.

¹¹ s 61f.

¹² s 75f.

Efter kollektpönen "O Gud, vars nådebevisningar är oräkneliga, tag emot våra böner för din tjänare NN och förläna honom ingång i ljusets och glädjens värld" följer textläsningen.

Ur Gamla testamentet läses Vish 3:1–5, 9; Jes 61:1–3; Klag 3:22–26, 31–33. Ur epistlarna läses 1 Kor 15:20–26, 35–38, 42, 44, 55, 58; Rom 8:14–19, 34–35, 37–39 och 1 Joh 3:1–2. En psaltarpsalm eller annan psalm kan sjungas efter textläsningen. Evangelieläsningen inleds och avslutas med församlingssvar. Som texter anges Joh 6:37–40; 11:21–27 och 14:1–6.

Griftetal och den apostoliska trosbekännelsen kan följa efter evangelieläsningen.

Då nattvard firas, används en särskild litanian, som nämner den döde vid namn, före offertoriet. Efter tacksägelsebönen säger officianten: "Vi befäller honom åt Guds nåd och beskärm. Herren välsigne honom och bevar honom."

Om Committal inte läses vid graven, kan det infogas här.

Gudstjänsten slutar med välsignelsen och psalmsång.

Då nattvard inte firas, läses i stället för litanian Fader vår, två kollektpöner och den ovanstående bönen Vi befäller honom, varefter gudstjänsten slutar på samma sätt som nyss sagts.

B. Vid graven

Som inledning sjunges eller läses *Media vita* (In the Midst of Life) eller Joh 17:6f.

Begravningsformeln lyder:

"Vi befäller åt den allsmåttige Guden vår broder NN och ansvarar nu hans kropp åt jorden, jord till jord, aska till aska, stoft till stoft, i det säkra och vissa hoppet om uppståndelse till evigt liv. Herre, förbarma dig. Kristus förbarma dig. Herre, förbarma dig."

Efter Fader vår (ev) läses en eller flera av de i ett bihang anförda sju kollektpöner. Därefter kan officianten säga: "Giv honom, o Herre, den eviga vilan och låt ditt ljus lysa honom för evigt. Må hans och alla trognas själar genom Guds nåd få vila i frid."

Akten slutar med Hebr 13:20.

I ett bihang upptages *Benedictus* och *Nunc dimittis*.

Alternativ II

Alt II är språkligt modernare och följer beträffande bibeltexterna *The New English Bible*.

I den allmänna gången överensstämmer alt II med alt I utom att i bihanget med kollektpöner införts tre böner ur *Huub Oosterhuis Your Word is Near*. De första av dessa böner ingår även i den skotska jordfästningsordningen 1977, alt II¹³.

Oosterhuis böner lyder:

1. Herre Gud det var din glädje att ge våra ögon ljus och låta oss födas. Du

¹³ Ovan s 71f.

skapade oss inte för mörker och död utan för att vi med allt vårt hjärta skulle leva och komma närmare dig. Var nu barmhärtig mot oss. Tag oss vid handen och för oss till livet, nu och för evigt.

2. Vi tackar dig, Gud, för denna människa, som var oss så nära och kär och som har tagits ifrån oss. Vi tackar dig för den vänskap hon spred omkring sig och den frid hon skapade. Vi tackar dig för att hon genom lidandet lärde lydnad och blev en människa, som andra kunde älska, medan hon var bland oss här på jorden.

3. Låt oss be för oss själva, som detta dödsfall har prövat så hårt, så att vi inte söker förminska förlusten eller fly från den till orden. Hjälp oss att inte gå och ruva över den, så att den tar överhand och isolerar oss från andra. Må Gud ge oss nytt mod och ny tillförsikt, så att vi orkar möta livet.

1971 utgav Liturgical Commission of the Episcopal Church *Services for Trial Use: authorized alternatives to Prayer Book services* (förk STU).

Liturgierna godkändes av den 63:e generalsynoden, för försöksanvändning under en treårsperiod.

Jordfästningsritualen i STU överensstämmer helt med de båda alternativen i PBS 24.

Episcopalian Prayer Book 1976 innefattar följande ändringar och tillägg i förhållande till tidigare ritual.

Akten i kyrkan

Vid akten i kyrkan läses eller sjunges Joh 11:25f samt tre nytestamentliga texter och Job 19:25. Alternativt kan läsas *Media vita* och sponsoriets "Helige Gud, helige och mäktige, helige och barmhärtige Frälsare, låt oss inte falla i den eviga dödens bitterhet".

Den inledande kollektbönen 'O Gud, vars nådesbevisningar' har två alternativ.

Den gammaltestamentliga läsningen utgöres av Jes 25:6 – 9; 59: 1 – 37; Klag 3:22 – 26, 31 – 33; Vish 3:1 – 5, 9. I den alternativa ordningen ingår även Job 19:21 – 27a.

Som psaltarsalmer anges Ps 42; 46; 90; 121; 139. De kan ersättas av annan psalm eller sång.

Episteltexterna är Rom 8:14 – 39 (förkortad); 1 Kor 15 (förkortad); 2 Kor 4:16 – 5:9; 1 Joh 3:1 – 2; Upp 7:9 – 17; 21:2 – 7.

Som graduale införes Ps 23; 27; 106:1 – 5 och 116.

Evangelietexterna utgöres av Joh 5:24 – 27; 6:37 – 40; 10:11 – 16; 11:21 – 27; 14 :1 – 6.

Böneavdelningen omfattar två litanior.

Commendatio inledes med bönen: "O Kriste, giv dina tjänare vila hos de heliga." och fortsätter: "I dina händer barmhärtige Fader, befäller vi din tjänare/tjänarinna NN. Vi ber dig ödmjukt: tag emot ett får ur din fålla, ett lamm ur din hjord, en syndare som du själv har återlöst. Tag emot honom/henne i dina barmhärtiga armar och bär honom/henne till den välsignade vilan i den eviga friden och till de heligas samfund i ljuset."

Gudstjänsten avslutas med psalmsång.

Vid graven

Vid graven sjunges en psalm och därefter läses *Media vita* eller också Joh 6:37; Rom 8:11; Ps 16:9, 11.

Begravningsformeln lyder: "I det säkra och vissa hoppet om uppståndelse och evigt liv genom vår Herre Jesus Kristus, befaller vi åt den allsmåttige Guden vår broder/syster NN. Vi ansvarar hans/hennes kropp åt jorden: Jord till jord, aska till aska, stoft till stoft. Herren välsigne honom/henne..."

Akten avslutas med Fader vår och Requiem, följt av kollektbön och sponsoriert Halleluja, Kristus är uppstånden. Sist läser prästen Hebr 13:20 som en avslutande välönskan.

2.6 Metodistkyrkan

2.6.1 *England*

En betydelsefull metodistisk handbok är den engelska *The Book of Offices* (1936). Den har påverkat den metodistiska begravningsgudstjänsten i olika länder.

I företalet heter det, att rikedom av liturgisk bön, som är den allmänliga kyrkans ädla arv, endast i ringa mån har utnyttjats i de enskilda kyrkornas liturgier. Därför vill denna gudstjänstordning medvetet bygga på den allmänkyrkliga traditionen.

Begravningsordningen har följande förlopp.

A. I kyrkan

Gudstjänsten inleds med en kort textläsning (ett eller flera av följande textställen): Joh 11:25 – 26 eller Job 19:25, 1 Tim 6:7 + Job 1:21, Ps 39:12, Matt 5:4, 5 Mos 33:27, Rom 14:8 och Joh 14:19.

Därefter sjunges en psalm (fakultativ), följt av kollektbön (i tre alternativa former) och en psaltarpsalm (23, 90, 130 eller också Vish 5:15 – 16, 3:1 – 5, 9).

Så följer den egentliga textläsningen: Joh 14:1 – 3, 27; 1 Kor 15:20 – 26, 35 – 38; 50 – 58; Rom 8:35, 37 – 39; 1 Petr 1:3 – 9; Upp 7:9 – 17. Ett eller flera av dessa textställen läses.

Efter textläsningen bedes bönen Almighty and ever-living God eller Father of spirits. Bönen kan också utföras *ex tempore*. Till sist ber alla Fader vår.

B. Vid graven

Prästen läser, efter några korta inledningsord, begravningsformeln:

"Då det behagat den allsmåttige Guden att i sin stora nåd kalla till sig vår käre bortgångne broders själ, befaller vi hans kropp åt jorden (vid kreation: åt elementen): jord till jord (vid kreation: utgå), aska till aska, stoft till stoft, i det vissa och säkra hoppet om uppståndelse till evigt liv genom vår Herre och Frälsare Jesus Kristus, som skall nyskapa vår förnedrings-

kropp så att den blir lik hans härlighets kropp, i enlighet med den kraft, varigenom han är mäktig att lägga allting under sig.”

Efter begravningsformeln läser officianten Upp 14:13 och den avslutande delen av Te Deum.

Akten vid graven avslutas med en kort lovsångsbön (O merciful God eller O God, the strength of weak eller All glory and thanksgiving) samt den apostoliska slutönskan.

2.6.2 *Sverige*

Metodistkyrkan i Sverige godkände 1967 en ny HB, som i mars 1968 utkom av trycket.

Denna HB innefattar dels en ordning för andakt i sorgehuset, dels ett begravningsritual.

A. Andakt i sorgehuset

Akten inledes med psalmsång och kollektpönen Herre och Frälsare, du som själv grät vid graven. Därefter läses Ps 121:1 – 5, 8; Jes 55:8 – 9; Rom 14:7 – 9; 1 Kor 13:12 och Upp 21:2 – 4 samt ps 620 i Metodistkyrkans psalmbok (Du är förvisso av Gud ej glömd). Andaktsstunden slutar med Fader vår, välsignelsen och färdepösalmen.

B. I kyrkan/gravkapellet

Jordfästningen inledes med 5 Mos 33:27, Job 6:40 och kollektpönen Allsmäktige Gud, allt livs ursprung.

Därefter följer textläsningar: Ps 90:1 – 2, 4 – 6, 12, 16; Ps 23; 2 Kor 5:6 – 9; 1 Tess 4:13 – 14; Joh 14:1 – 3, 6, 15 – 19, 27. I anslutning till textläsningarna hålles griftetal.

Officianten läser bönen O Gud, som är dina heligas styrka. Den an knyter till de döda som dött i Herren och nått målet för sin tro, fortsätter med en tacksägelse för Guds godhet mot den döde som nu skall jordfästas och slutar så: ”..att vi som skådar dina heligas segertåg må så efterlikna dem i tro och uthållighet, att även vi tillsammans med dem bliva delaktiga av det oförgängliga, obesmittade och eviga arv, som i himmelen är förvarat åt oss.”

Begravningsformeln kallas ”Vigningen av stoftet” och överensstämmer med Svenska kyrkans HB. Som votum läses Joh 11:25 – 26 och 2 Kor 5:1.

Officianten ber så bönen Barmhärtige Gud, du som sänt oss din Son samt kollektpönen O Herre, var du vårt stöd, Fader vår och välsignelsen.

C. Vid graven

Prästen läser två korta böner, Gud du som är andarnas Fader och Evige allsmäktige Gud eller också en fri bön. Därefter följer välsignelsen. Sist lyser officianten frid över griften med orden: ”Må Guds frid hägna detta vilorum. Herren bevara din utgång och din ingång till evig tid.”

Då gravsättningen inte sker i omedelbar anslutning till jordfästningen, utökas akten vid graven med textläsning och Fader vår.

2.7 Svenska Baptistsamfundet

HB för Svenska Baptistsamfundet utarbetades 1922, reviderades 1940 och utvidgades 1955. I denna HB ingår ritual för andakt i sorgehuset och för begravningsgudstjänsten. Ritualen är inte absolut bindande i sina formuleringar eller i sin struktur utan kan av officianten apteras efter situationens krav.

A. Andakt i sorgehuset

Officianten läser som inledning Joh 14:1; Rom 8:38 – 39 och 2 Kor 5:6 – 9. Han ber så bönen O Gud, du som är Herre över liv och död, som avslutas med sv ps 29:3 – 5. Därefter följer Fader vår och välsignelsen.

B. I kyrkan/gravkapellet

Jordfästningen inledes med kollektbönen Barmhärtighetens Fader eller med sv ps Lär mig min dag fullända (425:6) och därefter griftetal.

Begravningsformeln är antingen den av Svenska kyrkan brukade eller 1 Kor 15:42 (Vad som bliver sått i svaghet..).

Officianten ber så bönen Käre himmelske Fader, vi tacka och lova dig av allt hjärta (Svenska kyrkans HB 1942, alt 3, något förkortad) eller Herre Gud, Fader i himmelen (ibm, votum efter begravningsformeln) eller en fri bön.

Så följer textläsningar, ordnade efter rubrikerna Om döden, Om uppståndelsen, Om det eviga livet.

Akten avslutas med psalmsång och solo/körsång (ev).

C. Vid graven

HB säger endast, att officianten vid graven ber någon kort lämplig bön, läser ett par psalm- eller sångverser och lyser frid över stoftet.

Vid gravsättning utan direkt samband med föregående jordfästning läser officianten sv ps 105:1, 3, Joh 11:25 – 26 och 2 Kor 5:1 samt ber bönen O Gud, du den oföränderlige, Fader vår och välsignelsen.

2.8 Svenska Missionsförbundet

Svenska Missionsförbundets *Handbok till den kristna församlingens tjänst* 1963 omfattar andakt i sorgehuset och ritual för begravning.

Allmänt anges begravningens innebörd såsom pietet inför döden, bekännelse till det kristna hoppet och tröst för de levande. "Det eskatologiska draget, den glada vissheten om evigt liv har alltid inom vårt samfund förenats

med framhållandet av livets allvar och vikten av personlig tro. Evighetsperspektivet bör dominera akten, som mera skall ta sikte på de levande än de döda"¹.

Begravningsakten är sedan gammalt förbunden med de tre skovlarna mull. "Andra former kan tolereras, men de bör brukas med stor varsamhet"².

A. Andakt i sorgehuset

Andakten inledes om möjligt med sång. Officianten läser sv ps 447:1–2, 6–7 och 29:3–5 samt Ps 103:1–18 eller Joh 14:1; Rom 8:38–39 och 2 Kor 5:6–9 (alt 1–10). Därefter bedes bönen "Herre Gud, vår Fader i himmelen. Vid denna bår, vid evighetens tröskel, nalkas vi dig." Alternativt läses sv ps 55 eller 594:1–4, 8 eller "Snart gå evighetens portar tyst, högtidligt upp för mig" eller sv ps 567:2–3, 5–6. Sist ber officianten Fader vår och välsignelsen.

B. I kyrkan/gravkapellet

Akten i kyrkan börjar med församlingssång, varefter officianten ber bönen Allsmåttige, barmhärtige och evige Gud. Alt läses sv ps 425:6 eller 302:1, 3.

Begravningsformeln är den av Svenska kyrkan använda eller 1 Kor 15:42–43 (eller vid jordfästning av barn Job 1:21).

Därefter ber officianten bönen Käre himmelske Fader, du har skapat oss eller Himmelse Fader, vi tacka och lova dig av allt hjärta (Sv kyrkans HB 1942, alt 3, starkt förkortad) eller Herre Gud Fader i himmelen (Svenska kyrkans HB 1942, votum efter begravningsformeln) eller fri bön, liksom i Svenska Baptistsamfundets HB.

Så följer en mycket utförlig textavdelning, ordnad efter rubrikerna Livet, Döden och Evigheten, och därefter en rad psalm- och sångverser. 21 av dessa är gemensamma med Svenska kyrkans psalmbok. Endast tre utgör särstoff: Säll är den själ, som i Herren, Hela vägen går han med mig och Jag är en pilgrim här.

Sist läses Fader vår och välsignelsen.

C. Vid graven

Anvisningar lämnas endast för gravsättning utan omedelbar anslutning till begravningstjänsten.

Officianten läser därvid sv ps 425:6 eller "Det blir ock tyst för mig en gång" samt Ps 103:15–17, Joh 11:25–26 och Fil 3:20–21.

Därefter bedes bönen Vi nalkas dig, o Gud, du evige Fader, Fader vår och välsignelsen. Sist säger officianten: "Med sin frid hägne Herren ditt sista vilorum."

¹ s 105.

² Ibem.

3 Sammanfattande jämförelse. Motiv och utvecklingslinjer i begravningsritualen

I det föregående kapitlet har lämnats en tämligen utförlig översikt och analys av begravningsritualen i en rad olika kyrkor. Som en sammanfattning av denna del av undersökningen skall här beröras några *motiv och utvecklingslinjer*, som avtecknar sig i materialet.

Ett av huvudmotiven är *bot/dom – uppståndelse*.

En annan viktig motivkrets anknyter till *det personliga-själavårdande draget*.

Begravningsgudstjänstens utrymme för *församlingsaktivitet* förtjänar uppmärksamhet, liksom det speciella problem, som *förbönen för de bortgångna* utgör.

3.1 Bot/domsmotivet

I de *medeltida romersk-katolska begravningsritualen* var bot/domspektivet starkt betonat. De äldsta anförda ritualen ger tydliga exempel på detta. Textläsningar och böner andas ett tungt allvar. Sedan den medeltida Dies irae från 1570 fick sin fasta plats i rekviemmässan, förstärktes begravningsritens domsstämning ytterligare.

I ritualen ingick syndabekännelse med absolution för den döde. Man torde böra se vigvattnets och rökelsens förekomst som uttryck för att den döde behövde renas från sin synd. Skärseldsläran ingår i samma mönster.

Den tridentinska reformen 1614 var ett försök att göra den medeltida begravningsordningen med dess monastiska härkomst hanterligare och mera församlingsmässig. Men bot/domsmotivet står kvar med oförminskad kraft. Ett enda exempel: även under processionen *från* graven, efter slutad begravning, sjunger man tunga botpsalmer. Inte ens när akten är över, skimrar ljuset och hoppet igenom!

Motsvarande bot/domsmotiv går igen i alla äldre begravningsordningar.

Från *lutherskt* område kan nämnas KO Brandenburg-Nürnberg 1540, från *anglikanskt* BCP 1549. De äldre *reformerta* ritualen med deras ofta starkt gammaltestamentliga prägel befinner sig på samma linje.

Naturligtvis betyder detta ingalunda, att de äldre ritualen inte skulle innehålla föreställningen om de dödas uppståndelse och det eviga livet. Men uppståndelseperspektivet och evighetstanken står mot en dominerande mörk bakgrund. Detta kan förklaras som uttryck för en bestämd teologisk människosyn men också som en realistisk själavårdsomsorg, som tar det

allvarligt med liv och död och med människans ärliga botgöring.

Allvarsdraget kan aldrig försvinna ur begravningsordningen. Bibeln vittnar om både domen och uppståndelsen. Eftersom begravningsritualen strävar efter att hålla sig så nära det bibliska budskapet som möjligt, måste både allvaret och hoppet komma till uttryck.

3.2 Uppståndelsemotivet

Som nyss nämndes finns uppståndelsemotivet också i de äldre ritualen, även om den inte framträder så tydligt. Den har emellertid kraftigt förstärkts under 1900-talet, under inflytande från den bibelteologiska forskningen. Markant framträder denna tendens efter *Andra vatikankonciliet 1965*.

Där beslöt man att revidera begravningsordningen så, att *påskens ton och uppståndelsens ljus* klarare skulle framträda.

OE 1969 har som huvudtema Kristi uppståndelse. Till denna är de kristna döpta. Genom döden övergår de till livet för att renas och förenas med de heliga och utvalda.

Påskmotivet går igenom både textval och böner. Syndabekännelsen och absolutionen har försvunnit ur ritualen. Vigvatten och rökelse är kvar, men med en ny tolkning: de uppfattas som en hedersbevisning mot den dödes kropp, den helige Andes tempel.

Vid den romersk-katolska *ritens tillämpning i olika kyrkoprovinser* har påskdraget ytterligare understrukt, t ex genom ljusa inledningssånger, nya kollektböner och nya responsorier med påskton (Frankrike) och Alleluia-sång efter evangelieläsningen (Tyskland).

Delvis under påverkan av den romersk-katolska utvecklingen men delvis fristående från denna har *olika kyrkor världen över förändrat begravningsgudstjänsten i liknande riktning*.

Den *lutherska* begravningsordningen i KW (1971) säger sålunda i inledningen, att ritualen skall vittna om döden och uppståndelsen och uttrycka tröst, löfte och hopp. Detta framträder särskilt tydligt i utformningen av ritens andra alternativ.

I den amerikanska lutherska *Book of Worship* (1978) heter det, att begravningsordningen skall understryka uppståndelsens segerbudskap. Samtidigt får känslan av smärta och personlig förlust inte skymmas bort.

Riktningen för det *reformerta* skotska begravningsritualet (1977) är att undvika dömande tonfall och klart återge evangeliet om Guds kärlek till alla. Ritualen strävar att uttrycka den kristna tron på Guds nåd, på Kristi seger och Kristi rike.

Även i det amerikanska presbyterianska ritualen 1966 är uppståndelsemotivet genomgående. Men det heter också i inledningen, att motiv som dödlighet, synd och skuld inte får trängas undan.

Den presbyterianska kyrkan i Amerika uttalade vid sin generalsynod 1968, att begravningsordningen bör innehålla tillbedjan av Gud genom vittnesbördet om uppståndelsen och det kristna hoppet. Denna målsättning är klart genomförd i *Book of Common Worship* (1976), inte minst i den moderna serien kollektböner.

Som exempel på *liturgiska detaljer, där ljusare drag träder fram*, kan

nämnas användningen av vitt bårtäcke (Lutheran Book of Worship 1978/USA/) och förekomsten av de nytestamentliga cantica (t ex den amerikanska lutherska liturgien 1958).

Påskmotivet har medverkat till uppkomsten av en rad *nyare begravningsformler*. Så är t ex fallet i Nederländse Hervormde Kerk (1955), och i de schweiziska reformerta kyrkorna i Bern (1969) och i Vaud (1964), i alt II och III.

Textserierna i de äldre ritualen prägas mer av bot/dom än vad fallet är i de senare ordningarna. Ett närmare studium av de i föregående kapitel refererade textläsningarna är inte utan sitt intresse. En specialkommentar till den svenska texttraditionen lämnas ovan¹.

3.3 Självårdsmotivet

Begravningsritualet har alltid haft *två huvudriktningar*: dels mot *det bibliska budskapet*, dels mot *de sörjande*. Målet har varit att förmedla Bibelns budskap om döden och uppståndelsen på ett självvårdande sätt till dem som berörts av ett dödsfall.

Av det föregående framgår, att både bot/domsmotivet och påskmotivet vart och ett på sitt sätt har stått under detta självvårdande förtecken.

Man kan emellertid iakttä en tydlig *skillnad mellan äldre och nyare ritual*, när det gäller utformningen av den självvårdande funktionen.

De äldre ordningarna har genomgående en mera *objektiv* ton, de senare en mera *personlig*. Detta personliga drag kan studeras i *texturval och böner* i ritualen. Den *modernare språkliga formen* verkar i samma riktning.

I *begravningsordningen för KW* (1971) kallas i inledningen begravnigen för en biståndsakt. Begravningen skall uttala ord av tröst, löfte och hopp och som helhet ge uttryck åt kärlekens omtanke. Allt detta kan inte rymmas i själva begravningsakten. Det hör till det pastorala handlandet före och efter begravningsgudstjänsten.

Liknande tankar anför *W. Lotz* i inledningen till den av Michaelsbruderschaft utgivna begravningsagendan (1962). Begravningsgudstjänsten är inställd under ett diakonalt förtecken. Man måste ta hänsyn till att många som deltar i en begravning, är ovana vid kyrkans lära och rit. Gudstjänsten måste utformas som en gudstjänst men avpassas efter deltagarnas situation och möjligheter.

I den 1978 utkomna *American Lutheran Book of Worship* heter det i företalet, att begravningen är en gudstjänst, som bör angå och engagera alla som deltar i den. Man betonar också den pastorala omsorgen om de efterlevande både före och efter begravningstillfället: anvisningar för denna självvård borde egentligen ingå i handboken. Ritualen skall bära fram påskens segerbudskap. Men den naturliga känslan av smärta och personlig förlust får varken förminskas eller glömmas. Ritualen måste sträva efter den rätta balansen mellan upplevelsen av förlusten och de efterlevandes fortsatta liv.

Den i de tyska ritualen förekommande seden att föredra *den avlidnes*

¹ s 52f.

Lebenslauf kan ses som ett personligt inslag i begravningsordningen (t ex Agende 1964, KW 1971/alt I/, Agende 1980). Att *Lebenslauf*-momentet även förekommer i den schweiziska reformerta Zürichagendan (1972/73) är en influens från sydtysk tradition.

Det är intressant att också i detta sammanhang ge akt på *begravningsformlernas utveckling*. I några fall har omsorgen om de sörjande lett till nya alternativ. Så är t ex fallet i det nyssnämnda zürichritualet och i de under 3.2 nämnda ritualen från Holland och Schweiz.

Griftetalet/meditationen har givetvis alltid gett möjlighet att uttrycka det själavårdande draget även i ritual, som inte egentligen är inriktade på en mera personligt utformad liturgi.

Den kasuella indelningen av textläsningar och kollektböner förekommer i alla nyare ritual. Även på dessa punkter kan en personlig tillämpning av ritualen på den föreliggande situationen göras.

Seden att *nämna den bortgångnes namn* redan vid begravningsgudstjänstens inledning och inte först i samband med begravningsformeln har ökat i de nyare ritualen. Detta bidrar till att ge liturgien en mera personlig ton redan från början.

Det är påfallande, att *den moderna thanatologiens rön* inte har avsatt några synbara spår i de här granskade ritualen.

De begravningsordningar, som tydligast är präglade av personliga och själavårdande tonfall är KW alt II (1971), den amerikanska presbyterianska *Book of Common Worship* (1976) och alt II i den *skotska reformerta begravningsordningen* (1977). Därjämte är *det franska ritualen* (1962) grundligt kasuellt genomarbetat.

3.4 Det församlingsaktiva motivet

De äldre begravningsordningarna såväl inom den romersk-katolska kyrkan som de reformerade präglas inte av någon egentlig liturgisk aktivitet från begravningsdeltagarnas sida. Ett undantag är rekviemmässan, där den så att säga normala församlingsaktiviteten i mässan kommer till uttryck. Men eljest är det prästen och eventuellt kören, som agerar.

Här har en viss utveckling skett i riktning mot en större församlingsaktivitet i samband med begravningsgudstjänsten.

OE 1969 anger, liksom de äldre ritualen, antifoner och psaltarpsalmer för andakten i den dödes hem och under processionen därifrån till kyrkan och till graven. Vid akten i kyrkan förekommer – förutom rekviemmässan – inledande responsorium och en avslutande församlingsacklamation. Till skillnad från tidigare praxis har församlingen numera allt oftare börjat aktivt delta i dessa sångpartier, även om frekvensen varierar i olika kyrkoprovins.

I Frankrike förekommer enkla folkliga sånger vid begravningsgudstjänstens inledning och avslutning. I USA används en rad litanieböner, och i Tyskland förekommer psaltarpsalmer med församlingsomkväde, för att nämna några exempel ur materialet.

Man får väl anta, att när de äldre *lutherska begravningsagendorna* anger, att en psalm ingår i ritualen, det då är frågan om en av församlingen sjungen

psalm. Men mycket mer än psalmsången har de i begravningen deltagande knappast varit aktivt engagerade i förrän i senare tid.

I *Lotz* inledning till Michaelsbruderschafts agenda (1962) säges det klart ifrån att man inte får vänta särskilt mycket av liturgisk aktivitet från dem som deltar i en begravning. Man får stryka responsorier, antifoner, versiklar och litanior och nöja sig med begravningsformeln, textläsning, bön/förbön, psaltarläsning och psalmsång.

De nyare lutherska ordningarna har emellertid gått frimodigare fram.

Den *tyska agendan 1980* har sålunda under akten i kyrkan en slags introitus, Kyrie, acklamationer efter textläsningarna och en tyst förbön för den döde. Vid graven läses Credo.

Den *lutherska amerikanska ordningen 1958* utgöres av ett modifierat dödsofficium med antifoner, psaltarsång, responsorium, kyrielitania och Nunc dimittis.

Motsvarande *amerikanska ordning 1978* anknyter till mässan. Där möter bl a acklamationer, Credo (fak) och litaniebön samt vid graven Nunc dimittis, om detta canticum inte redan sjungits vid akten i kyrkan.

Traditionen i de *lutherska kyrkorna i Skandinavien* företer både i äldre och nyare tid bilden av en stor passivitet. Prästen läser liturgien, och församlingen får nöja sig med att sjunga ett par psalmer. De nyare ritualen i Danmark, Norge och Finland har inte gett utrymme för någon vidgad församlingsaktivitet. Det enda undantaget är det svenska ritualförslag, som nu framläggas.

I de *reformerta kyrkorna* har naturligt nog det församlingsaktiva draget i begravningsordningen varit svagt utvecklat i äldre tider. I senare ritual kan man skönja en viss ökande liturgisk aktivitet.

Sålunda nämner den schweiziska Bernagendan (1969), att Benedictus kan sjungas vid graven. Den skotska reformerta Book of Common Order (1949) talar om sång av psaltarpsalmer, och den nya begravningsordningen (1977) tar upp ett fakultativt Credo. Den amerikanska presbyterianska handboken 1966 och den amerikanska reformerta liturgien 1976 nämner likaledes Credo, den sistnämnda ordningen även församlingsacklamationer efter textläsningarna.

Liknande drag möter i *den anglikanska traditionen*.

BCP 1549 innefattade den sedvanliga liturgiska församlingsaktiviteten vid mässan, men det är först i L1928 och i de alternativa serierna, som församlingens medverkan i antifoner, psalmer och responsorier har kommit i bruk (i växlande omfattning). Nämnas kan, att det i den amerikanska anglikanska liturgien 1976 förekommer två litanieböner, avsedda för begravningsgudstjänsten.

3.5 Förbönsmotivet

Förbön för den bortgångne är självklar i den *romersk-katolska (och ortodoxa) traditionen*. Motiveringen i äldre tid var den själavårdande omsorgen om den döde, vars tid i skärselden skulle mildras och förkortas genom kyrkans förbön och mässoffer.

Luther var kritisk mot den medeltida begravningspraxis och framför allt

mot det liturgiska "handlandet" med den döde. Ett sådant moment var den liturgiska förbönen för den bortgångne.

Emellertid fanns sådana förböner redan i de lutherska KOO för Württemberg (1536) och för Hessen (1556, 1574).

I senare tyska lutherska ordningar förekommer förbön (KW 1971). I Agende 1980 hålles förbönen i tyst form.

Den nya finska lutherska riten (1980) har ganska utförliga förböner.

Det är intressant, att den *skotska reformerta ordningen 1977* i alt II har en slags förbön för den döde.

I *den anglikanska kyrkan* finns förbön i BCP, och den BCP-trogna L1928 tar upp momentet i tre av de avslutande kollektbönerna. 1971 utarbetade en särskild ärkebiskoplig kommitté en utredning om förbönen för de bortgångna. I AS III och den nya *Alternative Service Book* (1980) ingår förbönsmomentet i kollektbönerna.

Förkortningar

- A Rite of Funerals. New York 1971 (romersk-katolsk).
alt alternativ(a)
- AS Alternative Series (I – III, anglikansk).
- B Liturgie des services funèbres pour les paroisses de la langue française. Bern 1969 (reformert).
- BCP Book of Common Prayer (anglikansk).
- C La célébration des obsèques. Paris 1972 (romersk-katolsk).
- D Liturgie des défunts. Brepols 1976 (romersk-katolsk).
- E Rite of Funerals. Great Ackerling, Essex 1975 (romersk-katolsk).
- EB Evangeliebok.
- G Service funèbre. Genève 1965 (reformert).
- HB Handbok.
- HN Ordnung für die kirchliche Bestattung. Evangelische Kirche in Hessen-Nassau, 1966 (luthersk).
- KL Kyrkolag.
- KO Kyrkoordning.
- KW Agende für die evangelische Kirche in Kurhessen-Waldeck. Das Begräbnis, 1971 (luthersk).
- M Begräbnisagende. Neubearbeitung der Ordnung der Bestattung. In Verbindung mit der evangelischen Michaelsbruderschaft hrsg. von W. Lotz, 1962 (luthersk).
- OE Ordo exequiarum (romersk-katolsk).
- PB Episcopalian Prayer Book, 1976 (amerikansk episkopal).
- PBS Prayer Book Studies, 1967 (amerikansk episkopal).
- RR Rituale romanum.
- SBS Svenska Baptistsamfundet.
- SMF Svenska Missionsförbundet.
- STU Services for Trial Use, 1971(amerikansk episkopal).
- TSG Tidskrift för svenskt gudstjänstliv.
- V Textes liturgiques. Vaud 1964 (reformert).
- W Die kirchliche Bestattung. Evangelische Kirche in Württemberg, 1966 (luthersk).
- Z Gottesdienst bei der Bestattung. Kirchenbuch 2/II 1972/73. Zürich (reformert).

Forretnings

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

1. Forretningsplan for 2010
 2. Forretningsplan for 2011
 3. Forretningsplan for 2012
 4. Forretningsplan for 2013
 5. Forretningsplan for 2014
 6. Forretningsplan for 2015
 7. Forretningsplan for 2016
 8. Forretningsplan for 2017
 9. Forretningsplan for 2018
 10. Forretningsplan for 2019
 11. Forretningsplan for 2020
 12. Forretningsplan for 2021
 13. Forretningsplan for 2022
 14. Forretningsplan for 2023
 15. Forretningsplan for 2024
 16. Forretningsplan for 2025
 17. Forretningsplan for 2026
 18. Forretningsplan for 2027
 19. Forretningsplan for 2028
 20. Forretningsplan for 2029
 21. Forretningsplan for 2030

Citerad litteratur

- Aderman, B. (och Schultz, R.):* Clinical Research and the Stage of Dying (i Omega, nr 5). 1974.
- Aldwinkle, R.:* Death in a Secular City. Grand Rapids 1974.
- Andrieu, M.:* Les Ordines Romani, 1956.
- Ariès, Ph.:* Death Inside Out (The Hastings Report). New York 1974.
- Bentzer, T.:* Handbok för jordfästningar jämte utkast till griftetal. Lund 1973.
- Bishop, E.:* Liturgica historica. 1918.
- Branson, R.:* Is Acceptance of Death a Denial of Death? (i The Christian Century). 1977.
- Brightman, F.E.:* The English Rite. 1915.
- Byly, J.:* The View from a Hearse. Elgin 1976⁶.
- Caillouis, R.:* Quatre essais de sociologie contemporaine. Paris 1951.
- Capieu, H.:* Les services funèbres protestants. (i Daille, R., Célébration chrétienne de la mort, Lyon 1972.)
- Cassel, E.J.:* Dying in a Technological Society (The Hastings Report). New York 1974.
- Cassem, N.H.:* Controversies Surrounding the Hopelessly Ill Patient. Huntingdon 1976.
- Congdon, H.:* The Pursuit of Death. Abingdom 1977.
- Coon, S. (och Chapple, P.):* Principles of Anthropology. 1942.
- Colly, M.:* Evangélisation et sacrement (i Documentation catholique, nr 1581). Paris 1971.
- Colly, M.:* Eglise et sacrement (i Eglise signe et salut au milieu des hommes). Paris 1972.
- Cope, G.:* Death, Dying and Disposal. New York 1970.
- Cunningham, A. (och Stone, T.):* The Chicago Experimental Funeral Rite. Chicago 1968.
- Daille, R. (utg m fl):* Célébration chrétienne de la mort. Lyon 1972.
- Daille, R. (utg m fl):* Mort et funérailles dans la société moderne (i ovanstående). Lyon 1972.
- Davies, J.G.:* A Dictionary of Liturgy and Worship.
- v. Dijk, S. (och Walther, H.):* The Original of Modern Roman Liturgy. 1960.
- Doyle, J.:* On Death and Dying (i Mc Hugh, T. Death, Dying and the Law) Huntingdon 1974.
- Duchesneau, C.:* Célébrer les funérailles en église (i Daille, R. Célébration chrétienne de la mort). Lyon 1972.
- Edwall, P.:* Homiletiska anteckningar. Stockholm 1965.
- Edwall, P.:* Nytt jordfästningritual? (i TSG 42/1967). Uppsala 1967.
- Enström, B.:* Kyrkan och eldbegängelserörelsen i Sverige 1882 - 1962. Uppsala 1964.

- Frank, H.*: Die älteste Ordo defunctorum der römischen Liturgie (i Archiv für Liturgiewissenschaft, VII). 1962.
- Frere, W.H. (och Procter, F.)*: A New History of the Book of Common Prayer. 1901.
- Funérailles chrétiennes (i Notes de pastorale liturgique, nr 118). Paris 1975.
- Glaser, G. (och Strauss, A.)*: Awareness of Dying. Chicago 1965.
- Graff, P.*: Geschichte der Auflösung der alten gottesdienstlichen Formen, I. Göttingen 1921.
- Gorer, G.*: Death, Grief and Mourning. New York 1965.
- Grisbrooke, J.*: Toward a Liturgy of Committal.
- Hick, J.*: Death and eternal life. London 1976.
- Mc Hugh, J.T.*: Death, Dying and the Law. Huntingdon 1974.
- Kass, L.*: Death as an Event (The Hastings Report). New York 1974.
- Kübler-Ross, E.*: On Death and Dying. New York 1968.
- Kübler-Ross, E.*: Death – the Final Stage of Growth. Englewood Cliffs 1975.
- Lehtonen, A.*: Kirkon pyhäät toimitukset. Helsingfors 1931.
- Leurieux, R.*: Bulletin national de liturgie du Canada, nr 35. Toronto 1972.
- Lindgren, R.M.*: Den tysta marknaden. Stockholm 1978.
- Morison, R.*: Death – process or Event? (The Hastings Report). New York 1974.
- Oosterhuis, H.*: Your Word is Near.
- Philippeau, H.R.*: Textes et rubriques des Agenda mortuorum (i Archiv für Liturgiewissenschaft, IV). 1955.
- Philippeau, H.R.*: Le mystère de la mort. 1970.
- Potel, J.*: Les funérailles – une fête? Paris 1973.
- Ramsey, P.*: The Indignity of "Death with Dignity" (The Hastings Report). New York 1974.
- Rietschel, A. och Graff, P.*: Lehrbuch der Liturgik. 1951/2.
- Rowell, G.*: The Liturgy of Christian Burial. London 1977.
- Schmitt, A.*: Dialogue with Death. Waco 1976.
- Schulz, F.*: Begräbnisgebete des 16. und 17. Jahrhunderts. 1966.
- Seger, F.M.*: The Broadman Minister's Manual. New York 1969.
- Spiegel, Y.*: Der Prozess des Trauerns. München 1973.
- Steinfeld, P.*: Death Inside Out (The Hastings Report). New York 1974.
- Strauss, A.*: Spiegel und Masken. 1969.
- Strauss, A.L.*: Abstracts of Symposions and Lectures. Washington 1969.
- de Valous, G.*: Le Monachisme clunisien des origines au XVe siècle. I. 1970.
- White, H.L.*: Tudor Books of Private Devotion. 1951.
- Wilson, H.A.*: The Gelasian Sacramentary. 1894.
- Wright, D.F.*: Common Places of Martin Bucer. 1972.

Citerade ritual o dyl

Romersk-katolska

- Diverse medeltida sakramentariier från 700/800 talet (ordo 49, Ordo defunctorum [Köln], ett gelasianskt sakramentarium, sakramentarium från Gellone, Hadrianum [Alcuin]).
- Clunyordningen (senare medeltiden)
- Rituale Romanum 1614
- Ordo exsequiarum 1969
- Rite of Funerals 1971 (amerikansk)
- Neue Totenliturgie 1972 (tysk)
- Die kirchliche Begräbnisfeier 1972 (tysk)
- La célébration des obsèques 1972 (fransk)
- Gottesdienste für Verstorbene 1975 (tysk)
- Rite of Funerals 1975 (engelsk)
- Liturgie des défunts 1975 (fransk)

Lutherska

Tyskland

- Ritual av Francis Lambert till synoden i Homberg 1526
- KO Dessau 1532
- KO Hannover 1536
- KO Württemberg 1536
- KO Brandenburg 1540
- Einfaltigs Bedencken einer christlichen Reformation (Hermann av Wied) 1543
- KO Brandenburg-Nürnberg 1555
- KO Hessen 1556 och 1574
- KO Waldeck 1556
- KO Kursachsen 1580
- KO Preussen 1895
- Begräbnisagende. Neubearbeitung der Ordnung der Bestattung. In Verbindung mit der evangelischen Michaelsbruderschaft; hrsg. von W. Lotz, 1962
- Agende für evangelisch-lutherische Kirchen und Gemeinden 1964
- Ordnung für die kirchliche Bestattung. Evangelische Kirche in Hessen-Nassau 1966.
- Die kirchliche Bestattung. Evangelische Kirche in Württemberg 1966.
- Agende für die evangelische Kirche in Kurhessen-Waldeck. Das Begräbnis. 1971.
- Lutherische liturgische Konferenz förslag till begravningsordning 1980.

USA

H.M. Muhlenbergs liturgi 1748
Gemensam amerikansk luthersk liturgi 1860
Church Book 1868
Common Service 1888
Common Service Book 1917
Service Book and Hymnal 1958
Burial of the Dead 1976
Lutheran Book of Worship 1978

Sverige

Olaus Petris HB 1529
HB 1541
HB1557
KO 1571
HB 1608
HB 1693
HB 1811
HB 1893
HB 1917
HB 1942

Danmark

HB 1535
Alterbogen 1556
Alterbogen 1688
Revisionsförslag 1839 (P. Mynster)
Revisionsförslag 1874 (P.A. Fenger)
Förslag från prästkonvent i Odense 1910
Förslag från biskopsmötet 1930
Vejledning i den danske folkekirkes gudstjenesteordning 1949
Prøvealterbogen 1963

Norge

Alterbogen 1920
Förslag till jordfästningsordning 1976

Finland

HB 1913 (reviderad 1933 och 1938)
HB 1968
Utkast från nu arbetande liturgikommission

*Reformerta**Frankrike*

Jordfästningsordning från Strasbourg 1537
Liturgie de l'Eglise Reformée de France 1962
Discipline des Eglises Reformées de France 1966

Holland

Jordfästningsordning 1955 (Nederlandse Hervormde Kerk)

Schweiz

- Textes liturgiques 1964 (Vaud)
- Service funèbre 1965 (Genève)
- Liturgie des services funèbres pour les paroisses de la langue française 1969 (Bern)
- Gottesdienst bei der Bestattung, Kirchenbuch 2/II, 1972/73 (Zürich)

Skottland

- Engelska genèveförsamlingens liturgi 1556
- First Book of Discipline 1560
- Book of Common Order 1564
- Manual for the Burial of the Dead 1867
- Book of Common Order 1940
- Worship Now 1976
- Jordfästningsordningen 1977

USA

- Directory of Worship 1821
- Book of Church Order 1894
- Book of Common Worship 1906
- Directory of Worship 1966
- Book of Common Worship. Provisional Services (Funeral and Committal Services) 1976

*Anglikanska kyrkor**England*

- BCP 1549
- BCP 1552
- BCP 1559
- BCP 1662
- The Book of Common Prayer Revised, 1873
- Protestant Prayer Book 1894
- 1928 års liturgi
- Alternative series I 1965
 - II 1966
 - III 1971
- The Alternative Service Book 1980

USA

- Prayer Book Studies nr 24 1967
- Services for Trial Use 1971
- Episcopalian Prayer Book 1976

Svenska frikyrkor

- Metodistkyrkans HB 1968
- Svenska Baptistsamfundets HB 1955
- Svenska Missionsförbundets Handbok till den kristna församlingens tjänst 1963

Svenska
 Svenska kyrkans 1969 (V. 1)
 Svenska kyrkans 1969 (V. 2)
 I denna katalog förordas en del av de böcker som utgives av Svenska kyrkans
 församlingar och de kyrkans förädlingsföretag.

Svenska

Engelska översättningsserien
 First Book of Psalms 1969
 Book of Common Order 1969
 Manual for the Home of the Lord 1969
 Book of Common Order 1969
 Working Book 1970
 Fortsättningsboken 1971

USA

Director of Worship 1971
 Book of Common Order 1969
 Book of Common Worship 1969
 Director of Worship 1969
 Book of Common Worship, Protestant Episcopal Church in the United States of America
 1970

Engelska kyrkan

England
 BCP 1969
 BCP 1971
 BCP 1969
 BCP 1969
 The Book of Common Prayer for the Church of England
 Protestant Prayer Book 1969
 1970 års bönor
 Altarskrivelsen 1969
 II 1969
 III 1971
 The Altarskrivelsen II-4 1969

USA

Prayer Book Studies nr 24 1969
 Services for Lent 1971
 Episcopalian Prayer Book 1970

Svenska kyrkan

Metodistkyrkan 1969
 Svenska kyrkans 1969
 Svenska Metodistkyrkan 1969

Ordförklaring

Allokution	eg. tilltal. En liturgiskt formulerad förmaning.
Alternatimsång	växelsång
Antifon	omkväde före och efter introitus, psaltarpsalm eller Canticum
Benedictus	det inledande ordet i Sakarias lovsång (Luk. 1:68-79; sv.ps. 611).
Canticum	nytestamentlig lovsång i tidegården: Sakarias', Marias och Simeons lovsånger (Benedictus, Magnificat och Nunc dimittis).
Den apostoliska hälsningen	Nåd vare med eder och frid från Gud vår Fader och Herren Jesus Kristus (1 Kor. 1:3).
Den apostoliska slutönskan	Vår Herres Jesu Kristi nåd, Guds kärlek och den helige Andes delaktighet vare med eder alla (2 Kor. 13:13).
Dödsofficium	tidegudstjänsten (officium) vid dödsfall
Eskatologisk	något som avser den yttersta tiden (eskaton)
Homilia	predikan
Invitorium	matutinens inledningsparti
Kollektbön	den korta bön, som inleder orddelen i högmässan. Även annan kort bön.
kollekt	
Kontakion	hymn i den grekisk-ortodoxa liturgien
Kyrie	Kyrie eleison = Herre, förbarma dig. Sång i mässans inledande del.
Lektion	textläsning
Matutin	tidegårdens stora morgonbön
Missale	mässbok
Nokturn	en serie om tre psaltarpsalmer i tidegårdens matutin
Nunc dimittis	inledningsorden till Simeons lovsång (Luk.2:29-32; sv.ps. 612).
Officium	tidegård
Offertorium	offerbön. Sång i samband med att nattvardselementen bärs fram till altaret.
Parenes	evangelisk förmaning
Psalmodi	psalmton
Rekviemmässa	mässa vid jordfästning
Rekviem	Requiem aeternam dona ei: Giv honom den eviga friden. Antifon i den romerska jordfästningsordningen.
Responsorium	växelsång efter textläsningen i tidegården
Sakramentarium	romersk-katolsk handbok för de kyrkliga förrättningarna
Salutation	liturgisk hälsning
Sekvens	medeltida "följesång" före evangeliet i mässan
Te Deum	O Gud, vi lova dig: inledningsorden till lovsången i början av matutinen (sv.ps. 604).

Trishagion	det trefaldiga Helig: Helige Herre Gud, helige starke Gud, helige barmhärtige Frälsare, du evige Gud, förbarma dig över oss (ur den grekisk-ortodoxa liturgien).
Troparion	kort bön i versform i den grekisk-ortodoxa liturgien
Versikel	inledande växelsång i tidegården

KUNGL. BIBL.

1981-10-21

STOCKHO'M

Statens offentliga utredningar 1981

Kronologisk förteckning

1. HS 90: Hälso- och sjukvård i internationellt perspektiv. S.
2. HS 90: Ohälsa och vårdutnyttjande. S.
3. HS 90: Hälso- och sjukvård i internationellt perspektiv. S.
4. HS 90: Utgångspunkter och riktlinjer för det fortsatta arbetet. S.
5. Ny arbetstidslag. A.
6. Översyn av lagen om församlingsstyrelse. Kn.
7. Lag om vård av missbrukare i vissa fall. S.
8. Översyn av sjölagen 1. Ju.
9. Enhetligt huvudmannaskap för högskolan. U.
10. Datateknik i verkstadsindustrin. I.
11. Datateknik i processindustrin. I.
12. Inrikesflyget under 1980-talet. K.
13. Närradio. U.
14. Reformerat kyrkomöte, kyrklig lagstiftning m. m. Kn.
15. Grundlagsfrågor. Ju.
16. Film och TV i barnens värld. U.
17. Industrins datorisering. A.
18. Minskat tobaksbruk. S.
19. Översyn av radiolagen. U.
20. Omprövning av samvetsklausulen. Kn.
21. Internationellt patentsamarbete III. H.
22. Sjukersättningsfrågor. S.
23. Tekniska hjälpmedel för handikappade. U.
24. Socialförsäkringens datorer. S.
25. Bra daghem för små barn. S.
26. Omsorger om vissa handikappade. S.
27. Omsorger om vissa handikappade. Sammanfattning, lagförslag, specialmotiveringar. S.
28. Turism och friluftsliv. Det centrala myndighetsansvaret. Jo.
29. Forskningens framtid. U.
30. Forskarutbildningens meritvärde. U.
31. Avtalsvillkor mellan näringsidkare. Ju.
32. Fluor i kariesförebyggande syfte. S.
33. Effekter av investeringar utomlands. I.
34. Fristående skolor för skolpliktiga elever. U.
35. Sjukresor. S.
36. Begravningsverksamheten. Kn.
37. Företags obestånd II. B.
38. Om hets mot folkgrupp. A.
39. Svenk krigsmaterielexport. H.
40. Prisreglering mot inflation? H.
41. Prisreglering mot inflation? Bilagor 1-6. H.
42. Prisreglering mot inflation? Bilagor 7-12. H.
43. De internationella investeringarnas effekter. I.
44. Löntagarna och kapitaltillväxten. Slutrapport. E.
45. Nya medier - text-TV, teledata. U.
46. Ändringar i förvaltningslagen. Ju.
47. Hyresgästinflytande på målning och tapetsering. Bo.
48. Telubaffären. Ju.
49. Den svenska psalmboken. Band 1. Kn.
50. Den svenska psalmboken. Band 2. Kn.
51. Den svenska psalmboken. Band 3. Kn.
52. Den svenska psalmboken. Band 4. Kn.
53. Stockholms kommunala styrelse. Kn.
54. Kooperativa företag. I.
55. Video. U.
56. Bibeln. Nya testamentet. U.
57. Djurens hälso- och sjukvård. Jo.
58. Samverkan vid uppgiftslämnande. B.
59. Datateknik i industriproduktionen. I.
60. Kooperationen i samhället. I.
61. Familjepensionen. S.
62. Familjepensionen. Sammanfattning. S.
63. Samhället och samlingslokalerna. Bo.
64. Våldtäkt. Ju.
65. Svenska kyrkans gudstjänst. Band 5. Kyrkliga handlingar. Kn.
66. Svenska kyrkans gudstjänst. Bilaga 3. Kyrkliga handlingar. Vägen in i kyrkan. Dop, konfirmation, kommunion - aktuella liturgiska utvecklingslinjer. Kn.
67. Svenska kyrkans gudstjänst. Bilaga 4. Kyrkliga handlingar. Äktenskap och vigsel i dag - Liturgiska utvecklingslinjer. Kn.
68. Svenska kyrkans gudstjänst. Bilaga 5. Kyrkliga handlingar. Döendet, döden och begravningsgudstjänsten. Kn.

Systematisk förteckning

Justitiedepartementet

Översyn av sjölagen 1. [8]
Grundlagsfrågor. [15]
Avtalsvillkor mellan näringsidkare. [31]
Ändringar i förvaltningslagen. [46]
Telubaffären. [48]
Våldtäkt. [64]

Socialdepartementet

Hälsa- och sjukvård inför 90-talet. 1. Hälsorisker. [1] 2. Ohälsa och vårdutnyttjande. [2] 3. Hälsa- och sjukvård i internationell perspektiv. [3] 4. Utgångspunkter och riktlinjer för det fortsatta arbetet. [4]
Lag om vård av missbrukare i vissa fall. [7]
Minskat tobaksbruk. [18]
Sjukersättningsfrågor. [22]
Socialförsäkringens datorer. [24]
Bra daghem för små barn. [25]
Omsorgskommittén. 1. Omsorger om vissa handikappade. [26] 2. Omsorger om vissa handikappade. Sammanfattning, lagförslag, specialmotiveringar. [27]
Fluor i kariesförebyggande syfte. [32]
Sjukresor. [35]
Pensionskommittén. 1. Familjepensionen. [61] 2. Familjepensionen. Sammanfattning. [62]

Kommunikationsdepartementet

Inrikesflyget under 1980-talet. [12]

Ekonomidepartementet

Löntagarna och kapitaltillväxten. Slutrapport. [44]

Budgetdepartementet

Företags obestånd II. [37]
Samverkan vid uppgiftslämnande. [58]

Utbildningsdepartementet

Enhetligt huvudmannaskap för högskolan. [9]
Närradio. [13]
Film och TV i barnens värld. [16]
Översyn av radiolagen. [19]
Tekniska hjälpmedel för handikappade. [23]
Utredningen om forskningens och forskarutbildningens situation. 1. Forskningens framtid. [29] 2. Forskarutbildningens meritvärde. [30]
Fristående skolor för skolpliktiga elever. [34]
Nya medier – text-TV, teledata. [45]
Video. [55]
Bibeln. Nya testamentet. [56]

Jordbruksdepartementet

Turism och friluftsliv. Det centrala myndighetsansvaret. [28]
Djurens hälso- och sjukvård. [57]

Handelsdepartementet

Internationellt patentsamarbete III. [21]
Svensk krigsmaterielexport. [39]
Prisregleringskommittén. 1. Prisreglering mot inflation? [40] 2. Prisreglering mot inflation? Bilagor 1–6. [41] 3. Prisreglering mot inflation? Bilagor 7–12. [42]

Arbetsmarknadsdepartementet

Ny arbetstidslag. [5]
Industrins datorisering. [17]
Om hets mot folkgrupp. [38]

Bostadsdepartementet

Hyresgästinflytande på målning och tapetsering. [47]
Samhället och samlingslokaler. [63]

Industridepartementet

Data- och elektronikkommittén. 1. Datateknik i verkstadsindustrin. [10] 2. Datateknik i processindustrin. [11] 3. Datateknik i industriproduktionen. [59]
Direktinvesteringskommittén. 1. Effekter av investeringar utomlands. [33] 2. De internationella investeringarnas effekter. [43]
Kooperationsutredningen. 1. Kooperativa företag. [54] 2. Kooperationen i samhället. [60]

Kommundepartementet

Översyn av lagen om församlingsstyrelse. [6]
Reformerat kyrkomöte, kyrklig lagstiftning m. m. [14]
Omprövning av samvetsklausulen. [20]
Begravningsverksamheten. [36]
1969 års psalmbok. 1. Den svenska psalmboken. Band 1. [49] 2. Den svenska psalmboken. Band 2. [50] 3. Den svenska psalmboken. Band 3. [51] 4. Den svenska psalmboken. Band 4. [52]
Stockholms kommunala styrelse. [53]
1968 års kyrkohandboks-kommitté. 1. Svenska kyrkans handbok. Band 5. Kyrkliga handlingar. [65] 2. Svenska kyrkans gudstjänst. Bilaga 3. Kyrkliga handlingar. Vägen in i kyrkan. Dop, konfirmation, kommunion – aktuella liturgiska utvecklingslinjer. [66] 3. Svenska kyrkans gudstjänst. Bilaga 4. Kyrkliga handlingar. Åktenskap och vigsel i dag – Liturgiska utvecklingslinjer. [67] 4. Svenska kyrkans gudstjänst. Bilaga 5. Kyrkliga handlingar. Döendet, döden och begravningsgudstjänsten. [68]

LiberFörlag
Allmänna Förlaget

ISBN 91-38-06351-4
ISSN 0375-250 X